

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ
«СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО»

Навчально-методичний посібник

Укладач О. В. Лоюк

Умань
Візаві
2021

УДК 378.016:30(075.8)
М54

Рецензенти:

Кравчук О. В., доктор педагогічних наук, професор кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Майданик О. В., кандидат педагогічних наук, декан педагогічного факультету комунального закладу вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж».

*Рекомендовано до друку вченою радою факультету початкової освіти
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 14 від 28.05.2021 року)*

Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» : навч.-
М54 метод. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла
Тичини ; уклад. О. В. Лоюк. – Умань : Візаві, 2021. – 237 с.

Посібник призначений для здобувачів вищої освіти за спеціальністю 013 Початкова освіта закладів вищої та середньої спеціальної освіти.

УДК 378.016:30(075.8)

© Лоюк О. В., уклад., 2021

ЗМІСТ

Передмова	4
Програма дисципліни «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»».....	5
Конспекти лекцій	22
Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» як наука та навчальна дисципліна.....	22
Методи та прийоми реалізації завдань навчального предмета «Я у світі» у початковій школі.....	34
Форми організації навчання курсу «Я у світі». Урок – основна форма організації освоєння змісту освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі.....	54
Позаурочна та позакласна робота в контексті вивчення курсу «Я у світі».....	75
Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів у процесі вивчення курсу «Я у світі»	89
Формування суспільствознавчих понять в учнів початкової школи на уроках «Я у світі»: психолого-педагогічний аспект.....	104
Методика формування уміння вчитися упродовж життя в молодших школярів у процесі реалізації змістової лінії «Людина».....	125
Методика формування соціальної компетентності молодших школярів у процесі реалізації змістової лінії «Людина серед людей».....	140
Громадянська спрямованість змістової лінії «Людина в суспільстві».....	157
Список використаних джерел	177
Додатки	188
Додаток А. Завдання для комплексної контрольної роботи	188
Додаток Б. Тестові завдання	195
Глосарій	215

ПЕРЕДМОВА

Глобальні світові зрушення, що зумовлені науково-технічним прогресом, швидкою інформатизацією та комп'ютеризацією, демократизацією суспільного життя, визначають розвиток людства на сучасному етапі його існування. Загальновідомо, що головна продуктивна сила суспільства, яка забезпечує процес його розвитку – це сама людина як індивід, індивідуальність, особистість. Виклики сьогодення визначають вимоги до людини як то: соціальна та громадянська активність; здатність до знаходження, аналізу та засвоєння інформації; здатність учитися впродовж життя, збагачувати здобуті знання і досвід; спроможність приймати самостійні рішення і нести за них відповідальність; креативність та критичність мислення; володіння сучасними формами спілкування; знання та дотримання в поведінці морально-етичних норм тощо. Освоєння означених якостей можливе лише за умови переорієнтації освіти з концентрації на змісті навчання й передачі знань на більш інтегральний процес навчання, зорієнтований на формування у молоді необхідного комплексу ключових компетентностей: уміння вчитися впродовж життя, соціальної, громадянської, інформаційної, загальнокультурної тощо.

На цьому акцентує увагу педагогічної спільноти Державний стандарт початкової загальної освіти. Однією із освітніх галузей його визначено «Суспільствознавство», мета якої – особистісний розвиток учня, формування його соціальної та громадянської компетентностей шляхом освоєння різних видів соціального досвіду.

Досягнення мети та виконання завдань освітньої галузі «Суспільствознавство» прямо залежить від професійної майстерності, соціальної позиції, ціннісно-цільових установок педагога. Саме тому перед вищою школою постало завдання підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно здійснювати соціалізацію молодших школярів.

Реалізації означеного вище покликана навчальна дисципліна «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»». Одним із засобів ефективного освоєння її змісту є навчально-методичний посібник «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»».

ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ «СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО»»

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
	денна	заочна
Вид дисципліни (обов'язкова чи вибіркова)	-	Обов'язкова
Мова викладання, навчання та оцінювання	-	Українська
Загальний обсяг у кредитах ЄКТС / годинах	-	3 кредити/90 год
Курс	-	I, II
Семестр	-	2,3
Кількість змістових модулів із розподілом:	-	2 змістових модулів
Обсяг кредитів	-	3 кредити
Обсяг годин, у тому числі:	-	90 год
Аудиторні:	-	10 год
Лекційні	-	4 год
Семінарські / Практичні	-	6 год
Лабораторні	-	-
Самостійна робота	-	80 год
Індивідуальні завдання	-	Підібрати наочність, авторські твори (письменників, поетів) та твори українського фольклору для вивчення змістових ліній освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі (створення методичної папки).
Форма семестрового контролю	-	Залік

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета – підготовка майбутнього вчителя початкової школи до формування громадянської та інших ключових компетентностей у молодших школярів відповідно до завдань освітньої галузі «Суспільствознавство» Державного стандарту початкової загальної освіти.

Завдання навчальної дисципліни:

1. Формувати уявлення про «Методику навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»» як науку та навчальну дисципліну, її методологію.

2. Ознайомити здобувачів вищої освіти з вітчизняними та міжнародними нормативними документами: Декларація ООН про освіту та навчання правам людини (2011 р.), Державний стандарт початкової загальної освіти (2011 р.); Державний стандарт початкової освіти (2018 р.), Загальна декларація прав людини (1948 р.), Закон України «Про освіту» (2018 р.), Конвенція ООН про права дитини (1989 р.), Конституція України (1996 р.), Концепція виховання гуманістичних цінностей учнів (2005 р.), Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (2000 р.), Концепція екологічної освіти в Україні (2001 р.), Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2015 р.), Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016 р.), Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (2015 р.), Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів, 1–4 класи (зі змінами) (2015 р.); Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (1-2 кл.) (2018 р.); Типова освітня програма початкової освіти. Цикл I (1–2 класи) (2018 р.); Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини (2010 р.).

3. Вчити свідомо і творчо підходити до визначення навчально-виховних завдань, добору змісту, форм, методів і засобів формування життєвих компетентностей та особистісних якостей молодшого школяра, виховання його громадянських якостей, патріотичних почуттів.

4. Вчити узагальнювати, систематизувати, інтегрувати знання різних навчальних дисциплін та використовувати їх у професійній

діяльності.

5. Вчити проєктувати педагогічний процес, прогнозувати його ефективність, здійснювати контроль і регулювання навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів з предмета «Я у світі».

6. Формувати загальні та фахові компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

7. Розвивати у здобувачів вищої освіти креативне та критичне мислення, творчу уяву, здатність до цілепокладання, прийняття рішень, рефлексії.

3. Результати навчання за дисципліною

Очікувані результати навчання:

1. Знати законодавство України та міжнародні нормативно-правові документи з питань охорони навколишнього середовища, функціонування та розвитку громадянського суспільства; нормативно-правові документи, що регламентують діяльність загальноосвітніх шкіл/позашкільних закладів.

2. Знати вікові особливості дітей молодшого шкільного віку, засоби підтримки й відновлення їхньої розумової та фізичної працездатності.

3. Будувати та практично застосовувати логічно завершену педагогічну систему як сукупність взаємозв'язаних структурних компонентів (мета, зміст, методи, засоби і форми) освітнього процесу щодо реалізації завдань освітньої галузі/виховання.

4. Добирати необхідну інформацію з різних джерел, критично аналізувати, класифікувати, систематизувати та інтерпретувати її.

5. Володіти когнітивно-творчими якостями: інтелектуальною активністю; гнучкістю, оригінальністю й критичністю мислення; творчою уявою; здатністю до цілепокладання, прийняття відповідальних рішень; рефлексії.

6. Застосовувати наукові знання та практичні уміння й навички, що складають теоретичну й діяльнісну основи навчальної дисципліни, для розв'язання задач, які належать до певного кола означеної дисципліни або мультидисциплінарних контекстів.

7. Бути наполегливим у вирішенні професійних завдань та взятих зобов'язань, нести соціальну, етичну відповідальність за внесок/результати професійної діяльності.

8. Здійснювати рефлексію власної навчальної/професійної діяльності; володіти навичками самоорганізації, саморозвитку з метою підвищення рівня педагогічної майстерності.

Зокрема, у результаті вивчення навчальної дисципліни **здобувач вищої освіти повинен знати:**

– предмет, мету, завдання, зміст «Методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»», її зв'язки з іншими навчальними дисциплінами;

– понятійний апарат навчальної дисципліни;

– методику реалізації освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі:

▪ загальнодидактичні та специфічні методи, принципи та прийоми навчання і виховання для формування життєвих компетентностей молодших школярів щодо розуміння ними людини, природи, суспільства, культури;

▪ форми організації освітнього процесу в початковій школі;

▪ типи уроків курсу «Я у світі» у початковій школі, їх структурні компоненти; основні етапи підготовки вчителя до уроку;

▪ методику організації позаурочної та позакласної роботи в контексті вивчення курсу «Я у світі»;

▪ засоби навчання та методику їх використання на уроках «Я у світі»;

– процес мотивації і активізації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів з предмета «Я у світі»;

– психолого-педагогічні умови забезпечення «ситуації успіху» в умовах гуманізації педагогічного процесу.

У результаті вивчення навчальної дисципліни **студент повинен вміти:**

○ визначати предмет, мету, завдання, зміст «Методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»», її зв'язки з іншими навчальними дисциплінами;

○ володіти понятійним апаратом навчальної дисципліни;

○ керуватися у професійній діяльності нормативно-правовими документами, що регламентують організацію освітнього процесу у початковій школі;

○ складати календарні та поурочні плани з курсу «Я у світі»,

плани-конспекти виховних заходів;

- добирати ефективні методи та прийоми організації пізнавальної діяльності молодших школярів;

- встановлювати взаємозв'язки між різними формами організації процесу навчання та виховання в межах курсу;

- обґрунтовувати ефективність вибору засобів навчання відповідно до дидактичної мети;

- моделювати в освітньому процесі початкової школи педагогічні та життєві проблемні ситуації, організовуючи ціннісно-орієнтовану та творчу діяльність молодших школярів;

- запроваджувати у практику роботи початкової школи елементи інтерактивного, розвивального, проєктного, ігрового, інтегрованого навчання;

- здійснювати контроль та корекцію навчальних досягнень учнів;

- працювати в колективі та групі; висловлювати власні думки та вислуховувати думки інших, виносячи якісно нові знання з процесу спілкування з людьми;

- володіти основами мовної професійної культури;

- нести відповідальність за результати своєї професійної діяльності.

4. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1

Теоретико-методологічні засади реалізації курсу

«Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»

Тема 1. Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» як наука та навчальна дисципліна

Загальна характеристика освітньої галузі «Суспільствознавство» та її місце у Державному стандарті початкової загальної освіти. Предмет, мета і завдання «Методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство», її зв'язок з іншими навчальними дисциплінами. Навчальний предмет «Я у світі» у курсі початкової школи щодо реалізації завдань освітньої галузі «Суспільствознавство». Методологічні підходи та принципи проєктування змісту навчального предмета «Я у світі».

Тема 2. Методи та прийоми реалізації завдань навчального предмета «Я у світі» у початковій школі

Сутність та структура методу навчання. Класифікація методів та прийомів навчання. Словесні методи навчання. Наочні методи навчання. Практичні методи навчання. Інтерактивні методи навчання. Ігрові методи навчання. Вибір і оптимальне поєднання методів та прийомів навчання.

Тема 3. Форми організації навчання курсу «Я у світі». Урок – основна форма організації освоєння змісту освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі

Поняття про форми організації навчання. Урок – основна форма організації освоєння змісту освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі. Традиційні уроки в курсі «Я у світі», методика їх проведення. Методика організації та проведення нестандартних уроків з навчальної дисципліни «Я у світі». Підготовка вчителя до уроку. Самоаналіз уроку.

Тема 4. Позаурочна та позакласна робота в контексті вивчення курсу «Я у світі»

Позаурочні форми роботи у вивченні предмета «Я у світі». Позакласна робота в процесі вивчення освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі. Алгоритм підготовки і проведення виховного заходу. Основні вимоги до проведення виховного заходу.

Тема 5. Засоби навчання предмета «Я у світі» у початковій школі

Поняття засобу навчання. Вербальні засоби навчання. Натуральні засоби навчання. Ілюстративні засоби навчання. Технічні засоби навчання. Загальні вимоги до використання засобів навчання, їх комплексне використання.

Тема 6. Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів у процесі вивчення курсу «Я у світі»

Сутнісні характеристики контролю навчальної діяльності учнів у початковій школі. Види перевірки навчальних досягнень молодших школярів на уроках «Я у світі». Оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Змістовий модуль 2

Організаційно-методичні основи формування суспільствознавчих понять у молодших школярів на уроках курсу «Я у світі»: компетентнісний підхід

Тема 7. Формування суспільствознавчих понять в учнів початкової школи на уроках «Я у світі»: психолого-педагогічний аспект

Загальна характеристика понять, сенситивність молодшого шкільного віку щодо їх формування. Процес та особливості формування понять у молодших школярів. Методика формування понять у процесі освоєння молодшими школярами змісту предмета «Я у світі».

Тема 8. Методика формування вміння вчитися упродовж життя в молодших школярів у процесі реалізації змістової лінії «Людина»

Освітні компетентності як інтегральні характеристики якості підготовки учнів. Сутність компетентності «уміння вчитися». Ключові поняття змістової лінії: «людина», «людина як частина природи», «людина як частина суспільства», «індивід», «індивідуальність», «особистість», «людське «Я», «діяльність», «спілкування». Специфіка формування поняття «людське «Я». Методичні аспекти вивчення теми «Обговорення можливостей досягнення успіху».

Тема 9. Методика формування соціальної компетентності молодших школярів у процесі реалізації змістової лінії «Людина серед людей»

Сутність та структура соціальної компетентності молодших школярів, загально-методичні особливості її формування. Ключові поняття змістової лінії: «сім'я», «склад сім'ї», «основні обов'язки в сім'ї», «людські чесноти», «конфлікт», «культура поведінки». Специфіка формування понять «сім'я», «склад сім'ї», «родинні стосунки». Методика формування культури поведінки та уявлень про людські чесноти в курсі «Я у світі» у початковій школі.

Тема 10. Громадянська спрямованість змістової лінії «Людина в суспільстві»

Сутність громадянської компетентності. Структура та зміст громадянської компетентності молодшого школяра. Ключові поняття змістової лінії: «суспільство», «держава», «громадянське суспільство», «громадянин», «права громадянина», «права дитини», «обов'язки громадянина», «символи держави», «державне свято». Методичні особливості вивчення понять змістової лінії «Людина в суспільстві».

Тема 11. Методичні особливості формування загальнокультурної компетентності учнів у процесі реалізації змістової лінії «Людина і світ»

Сутність загальнокультурної компетентності. Ключові поняття теми: «Україна – європейська держава», «різноманітність народів у світі», «культура», «культурна спадщина», «природні багатства», «наука», «винахід». Методика формування уявлень про різноманітність народів та їх культур у світі. Особливості розкриття тем «Земля – спільний дім для всіх людей», «Україна – європейська держава», «Внесок українців у світову науку, культуру». Співробітництво країн у питаннях збереження природи, ведення господарства, культурного обміну.

Тема 12. Організація вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі

Сутність інтегрованого навчання, особливості його реалізації у початковій школі. Наскрізні змістові лінії (НЗЛ) як соціально значущі надпредметні теми, їх роль у формуванні в молодших школярів загальних уявлень про довкілля. Реалізація НЗЛ (на прикладі засвоєння змісту матеріалу за Типовими освітніми програми О. Савченко, Р. Шияна) у контентах: «Людина як біологічна та суспільна істота», «Довкілля та діяльність людини в ньому», «Рідний край», «Україна: географічні, суспільно-історичні, державні аспекти», «Людина на планеті Земля», «Глобальні проблеми сучасності: методичні аспекти».

5. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с. р.		л	п	лаб.	інд.	с. р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Теоретико-методологічні засади реалізації курсу «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»												
Тема 1. Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» як навчальна дисципліна							8	2				6
Тема 2. Методи та прийоми реалізації завдань навчального предмета «Я у світі» у початковій школі							4					4
Тема 3. Форми організації навчання курсу «Я у світі». Урок – основна форма організації освоєння змісту освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі							4					4
Тема 4. Позаурочна та позакласна робота в контексті вивчення курсу «Я у світі»							4					4
Тема 5. Засоби навчання предмета «Я у світі» у початковій школі.							4					4
Тема 6. Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів у процесі вивчення курсу «Я у світі»							4					4
Разом за змістовим модулем 1							28	2				26
Змістовий модуль 2. Організаційно-методичні основи формування суспільствознавчих понять у молодших школярів на уроках курсу «Я у світі»: компетентнісний підхід												
Тема 7. Формування суспільствознавчих понять в учнів початкової школи на уроках «Я у							8	2				6

світі»: психолого-педагогічний аспект.												
Тема 8. Методика формування уміння вчитися впродовж життя в молодших школярів у процесі реалізації змістової лінії «Людина».							10		2			8
Тема 9. Методика формування соціальної компетентності молодших школярів у процесі реалізації змістової лінії «Людина серед людей».							10		2			8
Тема 10. Громадянська спрямованість змістової лінії «Людина в суспільстві».							8					8
Тема 11. Методичні особливості формування загальнокультурної компетентності учнів у процесі реалізації змістової лінії «Людина і світ».							10		2			8
Тема 12. Організація вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі							8					8
Разом за змістовим модулем 2							54	2	6	-	-	46
Усього годин							82	4	6	-	-	72
Модуль 2												
ІНДЗ								-	-	-	8	-
Усього годин							90	4	6	-	8	72

6. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна	Заочна
1	Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» як педагогічна наука та навчальна дисципліна.		
2	Методи та прийоми реалізації завдань навчального предмета «Я у світі» у початковій школі		
3	Позаурочна та позакласна робота в контексті вивчення курсу «Я у світі»		
4	Формування суспільствознавчих понять в учнів початкової школи на уроках «Я у світі»: психолого-педагогічний аспект.		
5	Методика формування вміння вчитися впродовж життя у молодших школярів у процесі реалізації змістової лінії «Людина як особистість».		2
6	Формування соціальної компетентності молодших школярів у процесі реалізації змістової лінії «Людина серед людей».		2
7	Громадянська спрямованість змістової лінії «Людина в суспільстві».		
8	Методичні особливості формування загальнокультурної компетентності учнів у процесі реалізації змістової лінії «Людина і світ».		2
9-10	Організація вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у початковій школі		

7. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		Денна	Заочна
1	Предмет і завдання «Методики викладання освітньої галузі «Суспільствознавство» в умовах реформування початкової школи. (конспект). Опрацювати та коротко законспектувати нормативно-правові документи, що складають основу вивчення предмета «Я у світі» (Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів, 1–4 класи (зі змінами) (2015 р.); Державний стандарт початкової загальної освіти (2011 р.)).		6
2	Законспектувати матеріал на тему «Ігрові методи навчання, їх використання на уроках «Я у світі» (дидактичні, сюжетно-рольові ігри)». Підготувати/розробити та провести практично сюжетно-рольову гру/дидактичну гру		4

	для формування або закріплення суспільствознавчого поняття.		
3	Методичні особливості конструювання уроків різних типів навчальної дисципліни «Я у світі» у початковій школі (створення порівняльної таблиці)		4
4	Виписати кілька цитат з творів А. Макаренка і В. Сухомлинського про значення позаурочної та позакласної роботи.		4
5	Законспектувати матеріал на тему «Засоби навчання предмета «Я у світі» у початковій школі».		4
6	Законспектувати матеріал на тему «Контроль навчальних досягнень учнів на уроках «Я у світі»». Розробити різноманітні види перевірки навчальних досягнень учнів з навчальної дисципліни «Я у світі».		4
7	Законспектувати матеріал на тему «Реалізація міжпредметних зв'язків у процесі засвоєння учнями суспільствознавчих понять».		6
8	Розробити сценарій студентської дискусії за темою: «Життя – найвища цінність».		8
9	Розробити або підібрати проблемні життєві ситуації, які сприятимуть засвоєнню знань та формуванню вмінь і навичок при вивченні змістової лінії «Людина серед людей». Законспектувати матеріал на тему «Сутнісні характеристики поняття «культура поведінки»».		8
10	Законспектувати матеріал на тему «Громадянські якості особистості, методика їх формування». Здійснити добірку вправ з підручника «Я у світі» для формування правознавчої свідомості учнів початкової школи.		8
11	Законспектувати матеріал на тему «Співробітництво країн у питаннях збереження природи, ведення господарства, культурного обміну». Розробити репродуктивну/евристичну бесіду для вивчення теми «Волонтерство як добровільна суспільно корисна діяльність».		8
12	Інтеграція знань в контексті контентів (вертикальна інтеграція) та освітніх галузей (горизонтальна інтеграція). Створення таблички для 3-4 кл. Опрацювати та коротко законспектувати нормативно-правові документи, що складають основу вивчення предмета «Я досліджую світ» (Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (1-2 кл.) (2018 р.); Типова освітня програма початкової освіти. Цикл I (1-2 класи) (2018 р.); Державний стандарт початкової освіти (2018 р.)).		8
13	ІНДЗ		8
14	Всього разом		80 год

8. Індивідуально-дослідне завдання:

підібрати наочність, авторські твори (письменників, поетів) та твори українського фольклору для вивчення змістових ліній освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі (створення методичної папки).

9. Методи навчання:

вступна лекція, проблемна лекція, інтерактивна лекція, бесіда/евристична бесіда, робота з підручниками/документами, пояснення, ілюстрування, відеометод, практична робота, проєктування, метод проблемного викладу, частково-пошуковий метод, дослідницький метод, інтерактивні методи, рольові ігри, дидактичні ігри, розв'язування проблемних ситуацій, складання методичної папки.

10. Методи контролю/оцінювання:

індивідуальне усне опитування, співбесіда, письмовий експрес-контроль, письмове тестування, захист ІНДЗ, есе, захист практичної роботи, захист проєкту, перевірка опорного конспекту, побудова схем/таблиць, підготовка та представлення групі повідомлення/виступу, розробка та проведення уроків/окремих фрагментів уроків, розробка та проведення виховних заходів, підготовка та демонстрування презентації, вирішення проблемних задач, моделювання ситуації, критичний аналіз ситуації, самооцінювання (ведення «щоденника рефлексії»), взаємооцінювання, залік.

11. Критерії оцінювання результатів навчання

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень студентів
90–100	Студент (студентка) активно працює протягом усього курсу; міцно засвоїв теоретичний матеріал, передбачений навчальною програмою; вільно самостійно та аргументовано викладає його під час

	<p>усних виступів та письмових відповідей, висловлює власне ставлення до альтернативних міркувань з конкретної проблеми. Студент (студентка) здатен(на) виокремлювати суттєві ознаки вивченого за допомогою розумових операцій синтезу, аналізу, класифікації, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, формувати висновки і узагальнення, вільно оперувати фактами та відомостями, приймати рішення. Вільно використовує інформаційні технології для реалізації поставлених перед ним завдань та для поповнення власних знань.</p> <p>Демонструє високий рівень засвоєння практичних вмінь та навичок. Може аргументовано обрати раціональний спосіб виконання завдання й оцінити результати власної практичної діяльності.</p> <p>Усвідомлено використовує отримані теоретичні знання та практичні навички у стандартних та нестандартних ситуаціях.</p>
82–89	<p>Студент (студентка) активно працює протягом усього курсу; достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано та логічно його викладає під час усних виступів та письмових відповідей. Зміст теоретичних питань, в основному, розкриває, але припускається певних неточностей у логіці викладу. Студент (студентка) уміє аналізувати й систематизувати інформацію, використовує загальновідомі докази із самостійною і правильною аргументацією, висловлює власні міркування з приводу тих чи інших проблем, вміє формувати висновки і узагальнення, вільно оперувати фактами та відомостями. Вміє наводити окремі власні приклади на підтвердження певних думок. Здатен до самостійного опрацювання навчального матеріалу,</p> <p>Вільно застосовує знання в стандартних ситуаціях, має стійкі навички виконання завдань.</p>
75–81	<p>Студент (студентка), у цілому, володіє навчальним матеріалом, викладає його основний зміст під час</p>

	<p>усних виступів та письмових відповідей, але без глибокого всебічного аналізу, обґрунтування та аргументації, допускаючи при цьому окремі суттєві неточності та помилки. Відповіді студента відзначаються неповнотою. Студент (студентка) може зіставити, узагальнити, систематизувати інформацію лише під керівництвом викладача.</p> <p>Студент (студентка) здатен(на) адекватно реагувати на відповіді інших, застосовувати вивчений матеріал у стандартних педагогічних ситуаціях. Він (вона) самостійно опрацьовує навчальний матеріал, виправляє допущені помилки, частково контролює власні навчальні дії, практичні завдання виконує за зразком.</p>
69–74	<p>Студент (студентка) володіє навчальним матеріалом не в повному обсязі, на рівні запам'ятовування відтворює певну частину навчального матеріалу з елементами логічних зв'язків. Орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, але непереконливо відповідає, плутає поняття, додаткові питання викликають невпевненість або відсутність стабільних знань.</p> <p>У студента (студентки) виникають труднощі при визначенні суттєвих ознак вивченого, виявленні причинно-наслідкових зв'язків, оцінюванні фактів та явищ, формулюванні висновків.</p> <p>З допомогою викладача він (вона) здатен(здатна) відтворювати логіку наукових положень; має фрагментарні навички в роботі з підручником та конспектом, володіє елементарними вміннями навчальної діяльності. Завдання виконує за зразком.</p> <p>На заняттях студент (студентка) поводить себе пасивно, відповідає лише за викликом викладача.</p>
60–68	<p>Студент (студентка) володіє навчальним матеріалом поверхово, фрагментарно, відтворює основні положення навчального матеріалу на рівні запам'ятовування, без достатнього розуміння.</p>

	<p>Студент (студентка) погано орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, у нього відсутнє наукове мислення. Виявляє здатність елементарно викласти думку, але не завжди контролює свою відповідь. Не вміє здійснювати найпростіші операції аналізу, синтезу, узагальнення.</p> <p>Має елементарні, нестійкі навички виконання практичних завдань. Планування та виконання завдань відбувається за допомогою або під керівництвом викладача.</p>
1–34/ 35–59	<p>Студент (студентка) не опанував(ла) навчальний матеріал дисципліни, не знає наукових фактів, визначень. Завдання виконує на рівні елементарного відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів, фрагментів навчального матеріалу.</p> <p>Студент (студентка) виявляє неспроможність висвітлити питання або питання висвітлені неправильно, безсистемно, з грубими помилками, у відповіді відсутні розуміння основної суті питань, висновки, узагальнення.</p> <p>Практичні навички не сформовані, виконує лише елементи завдання, потребує постійної допомоги викладача.</p>

12. Розподіл балів, які отримують студенти (залік)

Поточне тестування та самостійна робота												Сума
Змістовий модуль 1						Змістовий модуль 2						
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	100
8	8	8	8	8	8	8	8	9	9	9	9	

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою	
	для екзамену, курсової роботи, практики	для заліку
90–100	відмінно	зараховано
82–89	добре	
75–81		
69–74	задовільно	
60–68		
35–59	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1–34	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

КОНСПЕКТИ ЛЕКЦІЙ

Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» як наука та навчальна дисципліна

План

1. Загальна характеристика освітньої галузі «Суспільствознавство» та її місце у Державному стандарті початкової загальної освіти.

2. Предмет, мета і завдання «Методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство», її зв'язок з іншими навчальними дисциплінами.

3. Навчальний предмет «Я у світі» у курсі початкової школи щодо реалізації завдань освітньої галузі «Суспільствознавство».

4. Методологічні підходи та принципи проектування змісту навчального предмета «Я у світі».

1. Загальна характеристика освітньої галузі «Суспільствознавство» та її місце у Державному стандарті початкової загальної освіти

Однією із освітніх галузей Державного стандарту початкової загальної освіти є «Суспільствознавство», метою якої є особистісний розвиток учня, формування його соціальної та громадянської компетентностей шляхом освоєння різних видів соціального досвіду, що складається із загальнолюдських, загальнокультурних та національних цінностей, соціальних норм, громадянської активності, прийнятої в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій і різних думок.

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

- виховання гуманної, соціально активної особистості, яка усвідомлює свою належність до етносоціального та соціальнокультурного середовища, здатна розуміти значення життя як найвищої цінності;

- оволодіння способами діяльності та моделями поведінки, які відповідають загальноприйнятим нормам моралі та права;
- розвиток навичок взаємодії у сім'ї, колективі, суспільстві шляхом активного спілкування із соціальним оточенням, накопичення досвіду комунікативної діяльності, дотримання правил толерантної поведінки, співпереживання й солідарності з іншими людьми у різноманітних життєвих ситуаціях;
- формування основ споживчої культури, вміння самостійно приймати рішення щодо власної поведінки.

Соціальна і громадянська компетентності як ключові мають міждисциплінарний характер, інтегруються за допомогою всіх освітніх галузей і спрямовуються на соціалізацію особистості, набуття громадянських навичок співжиття та співпраці у суспільстві, дотримання соціальних норм.

Зміст освітньої галузі розкриває сутність соціальних явищ і процесів в ході розвитку людства загалом та українського народу зокрема; базується на людинознавчих та українознавчих засадах; спрямований на виховання в особистості рис патріота України, активного компетентного громадянина, людини з гуманістичними та демократичними цінностями.

Державний стандарт початкової загальної освіти – нормативний документ, затверджений Постановою Кабінету Міністрів № 462 від 20 квітня 2011 р., розроблений відповідно до мети початкової школи з урахуванням пізнавальних можливостей і потреб молодших школярів й визначає зміст початкової загальної освіти. Державний стандарт ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного, діяльнісного підходів, що зумовлює чітке визначення результативної складової освоєння змісту початкової освіти.

Державний стандарт складається з:

- Базового навчального плану початкової загальної освіти;
- загальної характеристики інваріантної та варіативної складових змісту початкової загальної освіти;
- державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

Базовий навчальний план визначає зміст і структуру початкової загальної освіти за допомогою інваріантної та варіативної складових, якими встановлюється погодинне співвідношення між освітніми галузями, гранично допустиме тижневе навантаження учнів та загальнотижнева кількість годин (див. Таблицю 1).

Таблиця 1

Базовий навчальний план

Найменування освітньої галузі	Кількість годин у класах на тиждень				
	1	2	3	4	Разом
Інваріантна складова					
Мови і літератури	8	9	9	9	35
Математика	4	4	4	4	16
Природознавство	2	2	2	2	8
Суспільствознавство			1	1	2
Здоров'я і фізична культура*	4	4	4	4	16
Технології	1	2	2	2	7
Мистецтво	2	2	2	2	8
Усього	21	23	24	24	92
Варіативна складова					
Додаткові години на вивчення предметів освітніх галузей та курсів за вибором, проведення індивідуальних консультацій та групових занять	2	2	2	2	8
Гранично допустиме тижневе навчальне навантаження на учня	20	22	23	23	88
Сумарна кількість навчальних годин інваріантної та варіативної складових, що фінансується з державного бюджету (без урахування поділу класів на групи)	23	25	26	26	100

Примітка. Години, передбачені для фізичної культури освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура», не враховуються під час визначення гранично допустимого навантаження учнів.

Інваріантна складова змісту початкової загальної освіти формується на державному рівні та є обов'язковою для всіх

загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування та форми власності. Вона визначається за допомогою таких освітніх галузей, як «Мови і літератури», «Математика», «Природознавство», «Суспільствознавство», «Здоров'я і фізична культура», «Технології» та «Мистецтво». Виключення з інваріантної складової будь-якої з освітніх галузей порушує цілісність загальноосвітньої підготовки. В інваріантній складовій Базового навчального плану визначено мінімально необхідну кількість навчальних годин на вивчення кожної освітньої галузі.

Варіативна складова Базового навчального плану визначається загальноосвітнім навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, навчальних закладів, індивідуальних освітніх запитів учнів та (або) побажань батьків, або осіб, які їх замінюють. У початкових класах варіативна складова включає години, які виділяються на вивчення навчальних предметів освітніх галузей, курсів за вибором, проведення індивідуальних консультацій та групових занять з учнями.

Вивчення предметів, включених до інваріантної та варіативної складових, дає змогу забезпечити належний рівень загальноосвітньої підготовки й соціально-особистісного розвитку учнів молодшого шкільного віку. Їхнє навчальне навантаження складається з годин інваріантної та варіативної складових і не може перевищувати гранично допустимого рівня тижневого навантаження, установленого Базовим навчальним планом та санітарно-гігієнічними нормами організації освітнього процесу.

На основі Базового навчального плану Міністерство освіти і науки України розробляє типові навчальні плани для загальноосвітніх навчальних закладів, у яких зміст освітніх галузей реалізується шляхом вивчення навчальних предметів і курсів інваріантної складової. На основі типових навчальних планів навчальні заклади складають щороку робочі навчальні плани, в яких конкретизується варіативна складова початкової загальної освіти з урахуванням особливостей організації навчального процесу.

У результативній складовій кожної освітньої галузі Державного стандарту визначено державні вимоги до рівня загальноосвітньої

підготовки учнів початкової школи, які відповідають змісту та структурі предметних компетентностей. Протягом навчання у початковій школі учні повинні оволодіти ключовими компетентностями, що передбачають їхній особистісно-соціальний та інтелектуальний розвиток, формуються на міжпредметній основі та є інтегрованим результатом предметних і міжпредметних компетенцій. На основі Державного стандарту Міністерство освіти і науки України розробляє навчальні програми, відповідно до яких здійснюється підготовка програм і підручників.

У таблиці 2 подані державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів з освітньої галузі «Суспільствознавство».

Таблиця 2

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів з освітньої галузі «Суспільствознавство»

Зміст початкової загальної освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
Людина як особистість	Мати уявлення про цінність моральних якостей, виявляти і оцінювати їх у життєвих ситуаціях; усвідомлювати людину як біологічну і соціальну істоту, її відмінності від інших живих істот, неповторність і самоцінність кожної людини; застосовувати набуті знання для вироблення рис характеру, які забезпечують життєвий успіх (наполегливість, старанність, працелюбство, моральність).
Людина серед людей	Мати уявлення про правила співжиття та взаємодію людей у родині, колективі, суспільстві, про загальноновизнані права людини та рівноправність, взаємні обов'язки батьків і дітей; про основні правопорушення, поширені серед дітей, юридичну відповідальність за них; усвідомлювати відповідальність за свої вчинки; дотримуватися моральних вимог суспільства,

	застосовувати їх у спілкуванні з іншими людьми; узгоджувати власні потреби з потребами інших людей для розв'язання конфліктів.
Людина в суспільстві	<p>Мати уявлення про Конституцію України, державний устрій, головні історичні події, традиції та звичаї українського народу, основні пам'ятки;</p> <p>знати свій родовід, історію і традиції своєї школи, національну символіку і державні символи, основні права та обов'язки громадянина, права споживача;</p> <p>виявляти повагу до громадянських цінностей та приватного життя інших людей, активно взаємодіяти з ними у громадській сфері;</p> <p>виявляти інтерес до розв'язання проблем, які впливають на життя місцевих громад і країни в цілому;</p> <p>брати посильну участь у культуроохоронній діяльності краю;</p> <p>бережливо і шанобливо ставитися до результатів людської праці;</p> <p>позитивно ставитися до себе, до інших, до життєвих перспектив; дотримуватися правил поведінки учня.</p>
Людина і світ	<p>Мати уявлення про різноманітність народів у світі, їх культур і звичаїв;</p> <p>знати приклади винаходів людства, внесок українців у світову культуру, науку;</p> <p>усвідомлювати необхідність толерантного ставлення до різних країн і народів.</p>

2. Предмет, мета і завдання «Методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство», її зв'язок з іншими навчальними дисциплінами

Предметом вивчення «Методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» є процес формування громадянської та інших

ключових компетентностей в учнів початкової школи при вивченні курсу «Я у світі».

Мета – підготовка майбутнього вчителя початкової школи до формування громадянської та інших ключових компетентностей відповідно до завдань освітньої галузі «Суспільствознавство» Державного стандарту початкової загальної освіти.

Завдання навчальної дисципліни:

1. Формувати у здобувачів вищої освіти уявлення про «Методику навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»» як науку, її методологію.

2. Вчити свідомо і творчо підходити до визначення навчально-виховних завдань, добору змісту, форм, методів і засобів формування життєвих компетентностей та особистісних якостей молодшого школяра, виховання його громадянських якостей, патріотичних почуттів.

3. Вчити узагальнювати, систематизувати, інтегрувати знання різних навчальних дисциплін та використовувати їх у професійній діяльності.

4. Вчити проєктувати педагогічний процес, прогнозувати його ефективність, здійснювати контроль і регулювання навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів.

5. Формувати загальні (інформаційну, загальнокультурну, громадянську, соціальну, комунікаційну) та фахові (функціональну, когнітивну, діяльнісну, організаційну, діагностичну, рефлексійну) компетентності майбутнього вчителя початкової школи.

6. Розвивати у здобувачів вищої освіти креативне та критичне мислення, творчу уяву, здатність до цілепокладання та прийняття рішень.

Навчальний курс ґрунтується на базових знаннях із таких предметів: «Філософія», «Політична та соціологічна науки», «Педагогіка», «Психологія», «Методика виховної роботи», «Українознавство», «Історія та культура України», «Логіка» тощо, що доводить його міждисциплінарний, інтегрований характер.

3. Навчальний предмет «Я у світі» у курсі початкової школи щодо реалізації завдань освітньої галузі «Суспільствознавство»

Освітню галузь «Суспільствознавство» Державного стандарту початкової загальної освіти реалізує навчальний предмет «Я у світі».

Метою предмета «Я у світі» є формування здатності дитини на саморозвиток відповідно до своїх здібностей, інтересів і потреб; виховання молодшого школяра як громадянина України – вільної, демократичної, освіченої людини, здатної до незалежних моральних дій; формування навчальних вмінь і навичок та потреби в навчанні, а також здатності до практичного і творчого використання набутих знань; сприяння збагаченню духовного світу та моральної культури дитини, становленню її світогляду.

Ця мета досягається шляхом реалізації таких **завдань**:

- формування у дітей уявлень про себе як особистість, розуміння своєї неповторності, цінності для людини життя і здоров'я, сім'ї та родини, рідної мови, народних традицій і звичаїв, позитивного ставлення до національних цінностей українського народу та інших етносів і націй;

- виникнення в учнів стійкого відчуття належності до шкільної та місцевої громад, українського народу, європейської цивілізації та людства, позитивного ставлення до законів і атрибутів Української держави, почуття гордості за українців, які зробили вагомий внесок у розвиток української та світової спільнот;

- виховання гуманної, соціально активної особистості, здатної усвідомлювати переваги чеснот, норм, установок та якостей, притаманних громадянинові демократичного суспільства;

- оволодіння способами діяльності і моделями поведінки, що відповідають чинному законодавству України, враховують інтереси і потреби громадян, передбачають повагу і взаєморозуміння між людьми;

- розвиток навичок взаємодії у сім'ї, колективі, суспільстві через активне спілкування з соціальним оточенням,

- накопичення досвіду комунікативної діяльності, толерантної поведінки, співпереживання і солідарності з іншими людьми;
- формування вміння самостійно приймати відповідальні рішення щодо власної моральної поведінки у різноманітних життєвих ситуаціях (уміння зробити вибір і прийняти рішення в конкретній ситуації, знайти вихід із складної соціальної проблеми);
- випробування учнями себе у ролях громадянина України, члена шкільної громади, дитячого колективу, грамотного споживача та природокористувача, активного учасника соціальних, культурних, природоохоронних акцій, становлення навичок бажаної поведінки;
- утвердження ціннісного ставлення до навколишнього світу та тривалих мотивацій для здійснення позитивних вчинків.

У процесі навчання в учнів формуються уявлення та поняття про цілісність світу; природне і соціальне оточення як середовище життєдіяльності людини, її належність до природи і суспільства; засвоюються емпіричні та узагальнені уявлення і поняття, які відображають основні властивості й закономірності реального світу, розширюють і впорядковують соціальний та пізнавальний досвід.

Цей курс передбачає створення передумов для усвідомленого сприймання і засвоєння соціальних та морально-правових норм, історичних, національно-культурних традицій українського народу. Зміст програми, крім перелічених, містить культурологічні знання, й ті, що сприяють розвитку спостережливості, мислення дитини, уяви, пам'яті, самостійності, активності. А також особистісні компоненти, які забезпечують ставлення учнів до отримуваних знань, створюють міжсуб'єктність спілкування в процесі пізнавальної та комунікативної діяльності, виявляються у переживаннях, смислотворчості учнів і є потужним джерелом мотивації їхнього навчання.

Зміст навчальної програми підкреслює важливість набуття учнем/ученицею життєвих компетентностей, необхідних для життя в соціумі та швидкозмінному світі, спрямовує на особистісно орієнтований (перетворення змісту навчання з моделі для «всіх» на суб'єктивні надбання одного учня/учениці, що їх можна виміряти) і

діяльнісний (може бути реалізований тільки в діяльності, тобто в процесі виконання конкретним учнем/ученицею певного комплексу дій) підхід до навчання.

Розвивальний аспект цього предмета полягає у формуванні досвіду творчої діяльності учнів, розвитку загальнонавчальних (організаційних, загальномовленнєвих, загальнопізнавальних, контрольних-оцінних) умінь; оволодінні узагальненими способами дій; моделюванні культурних і статево-рольових стандартів поведінки в різних ситуаціях; розвитку активного пізнавального ставлення до природного та соціального оточення; пізнанні школярами своїх можливостей.

Найважливішим *виховним* спрямуванням змісту є формування в учнів найбільш значущих для українського народу цінностей: патріотизм, соціальна справедливість, первинність духовного щодо матеріального, природолюбство, людинолюбство, працелюбство, взаємоповага; виховання в дитини свого власного «Я», віри у свої сили, талант, здібності; вихованні гуманної, творчої, соціально активної особистості, здатної бережливо ставитися до природи, світу речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності.

Предмет «Я у світі» за навчальним планом реалізується в 3–4 класах і охоплює такі теми: «Людина», «Людина серед людей», «Людина в суспільстві», «Людина у світі», що сприяє поетапному усвідомленню учнями єдності компонентів «Я – сім'я – школа – рідний край – Україна – світ»; розкриває взаємодію людей у сім'ї, колективі, суспільстві; передбачає активне спілкування дітей з природним і соціальним оточенням, накопичення досвіду особистісного ставлення до системи цінностей демократичного суспільства.

У процесі конкретизації зміст зазначених тем орієнтовано на розвиток особистості кожної дитини, що передбачає: включення її в активну пізнавальну діяльність, оскільки об'єкти вивчення важливо сприймати безпосередньо; застосування практичних методів навчання, що в навчальному процесі створюють умови, за яких дитина виступає

суб'єктом соціальної практики; використання набутих дитиною знань про способи громадянської активності у знайомих, змінених, нових педагогічних ситуаціях, що впливатиме на розвиток досвіду індивідуальної творчої діяльності; створення умов для самовираження, організації комунікативного спілкування, застосування в навчальному процесі елементів дискусії, що є ефективними засобами розвитку особистості, її громадянських якостей.

4. Методологічні підходи та принципи проєктування змісту навчального предмета «Я у світі»

Розвиток особистості молодшої людини уможлиблюється завдяки утвердженню в освітньому процесі таких **методологічних підходів**:

– **особистісно зорієнтованого**, в основі якого лежить орієнтація на становлення особистості, здатної орієнтуватися в умовах соціуму, визначати мету своєї діяльності, планувати та добирати адекватні засоби досягнення цілей, здійснювати реалізацію діяльності та нести відповідальність за її наслідки перед собою та перед соціумом, самостійно приймати рішення;

– **компетентнісного**, який відображає та враховує такі особистісні цінності: постійний пошук свого «Я» та розкриття своїх здібностей, прагнення до саморозвитку; спрямованість кожної особистості на конструктивне співіснування та співпрацю з іншими людьми, соціальну активність та ініціативу; спрямованість кожного індивіда на творчість, продукування ціннісно нового;

– **діяльнісного**, який позиціонує організацію продуктивних видів діяльності, у яких знаходять прояв внутрішня активність дитини, її нахили, потреби, інтереси, формуються різноманітні стимули до саморозвитку, якості комунікабельності, самокритичності, працьовитості, – та на цій основі почуття успішності й впевненості у своїх силах.

Проєктування змісту курсу «Я у світі» ґрунтується на реалізації **принципів**, які уточнюють теоретичні вихідні для відбору змісту в зв'язку з віковими можливостями молодших школярів:

1) світоглядної освіти: людиноцентризму, системності й цілісності, відкритості, плюралізму думок і свободи вибору, поєднання локального і глобального, гармонізації взаємин, стимулювання розвитку й саморозвитку особистості;

2) дидактичних:

- принцип відповідності цінностей українського суспільства особистісній формі їх існування (до курсу включено не лише елементи знань про навколишній світ і місце в ньому людини, певні способи діяльності, а й досвід особистісного ставлення до навколишнього світу);

- принцип взаємодії змістової та процесуальної сторін навчання – врахування специфіки діяльності молодших школярів шляхом забезпечення чуттєвого сприйняття, організації активного спілкування дітей із природним і соціальним оточенням, накопичення досвіду ціннісного ставлення до навколишнього середовища;

- принцип наступності й перспективності в межах предмета та його зв'язок з іншими дисциплінами в системі початкового навчання;

- принцип концентризму – створення можливостей для того, щоб пов'язати відоме й невідоме, поступово ускладнювати матеріал, розвивати, розширювати, систематизувати уявлення про взаємодію людини з навколишнім світом, формувати досвід стосунків, вправляти в певних уміннях і навичках;

- принцип здійснення зв'язку з реальністю, якому надається особливе значення, оскільки обмеженість життєвого досвіду дітей потребує постійного залучення їх до аналізу життєвих вражень;

- принцип поєднання методів і прийомів навчання, який передбачає активне й свідоме нагромадження, а відтак – узагальнення вражень із різних джерел, доцільну організацію самостійної та пошукової діяльності учнів.

Ключові поняття теми: освітня галузь «Суспільствознавство», Державний стандарт початкової загальної освіти, предмет «Методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»», мета «Методики

навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»», завдання «Методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»», мета навчального предмета «Я у світі», особистісно орієнтований підхід, компетентнісний підхід, діяльнісний підхід, принципи проектування змісту навчального предмета «Я досліджую світ».

Питання та завдання для самоконтролю:

1. *Дайте характеристику освітній галузі «Суспільствознавство» Державного стандарту початкової загальної освіти.*

2. *Назвіть та схарактеризуйте структурні компоненти Державного стандарту початкової загальної освіти.*

3. *Визначте такі категорії як предмет, мета, завдання «Методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»».*

4. *Сформулюйте освітні, розвивальні, виховні цілі викладання курсу «Я у світі».*

5. *Назвіть педагогічні аспекти реалізації змісту курсу «Я у світі».*

6. *Обґрунтуйте необхідність особистісно орієнтованого, компетентнісного, діялісного підходів у контексті вивчення курсу «Я у світі» у початковій школі.*

7. *Назвіть основні принципи проектування змісту навчального предмета «Я у світі» та доведіть їх необхідність.*

Методи та прийоми реалізації завдань навчального предмета «Я у світі» у початковій школі

План

1. Сутність та структура методу навчання. Класифікація методів навчання.

2. Словесні методи навчання.

3. Наочні методи навчання.

4. Практичні методи навчання.

5. Інтерактивні методи навчання.

6. Вибір і оптимальне поєднання методів та прийомів навчання.

1. Сутність та структура методу навчання. Класифікація методів навчання

Важливою ланкою в дидактичній системі досягнення цілей та реалізації змісту навчального предмета, а також організації навчальної діяльності учнів, є педагогічна категорія «метод навчання».

Метод навчання – це спосіб організації навчально-пізнавальної діяльності учня із наперед визначеними завданнями, рівнями пізнавальної активності, навчальними діями та передбачуваними результатами для досягнення дидактичних цілей.

Поряд із поняттям «метод навчання» завжди фігурує поняття «**прийом навчання**», або ж «методичний прийом» – складова частина або окрема сторона методу, спрямована на вирішення конкретного завдання; окрема дія, крок в реалізації методу.

Варто розрізняти *прийоми розумової діяльності* (аналіз, синтез, порівняння, виокремлення основного, аналогія, конкретизація тощо), які є однаковими для всіх методів, та *прийоми навчальної діяльності в залежності від специфіки навчального предмета* (наприклад, розв'язування задач, прикладів, граматичний розбір речення тощо).

Однією з гострих в сучасній дидактиці є проблема класифікації методів навчання. **Класифікація** – *впорядкована за певною ознакою система*. Класифікація методів навчання має теоретичне (отримання глибших і повніших знань про метод навчання як елемент дидактичної системи, який дає відповідь на запитання: як вчити?) і практичне (полегшує вибір метода навчання для досягнення певної конкретної цілі навчання) значення.

Універсальної класифікації не існує, оскільки неможливо визначити єдиний критерій для групування всіх відомих методів навчання тому, що навчання є діалектичним процесом, перебуває в постійному русі та розв'язує проблеми конкретної педагогічної ситуації. У зв'язку з тим, що різні автори за основу поділу методів навчання на групи і підгрупи беруть різні ознаки, існує ряд класифікацій. Велика кількість підходів до систематизації методів

навчання пояснюється складністю об'єкта дослідження і серйозністю завдань, поставлених суспільством перед сучасною школою.

Класифікації методів навчання упорядковують за певною ознакою їх системи. Так, **за дидактичними цілями** виокремлюють дві групи методів навчання (за М. Даниловим та Б. Єсиповим): 1) *методи, що забезпечують первинне засвоєння навчального матеріалу*: інформаційно-розвивальні методи (усний виклад учителя, розповідь, бесіда, робота з книгою); евристичні методи (евристична бесіда, диспут); дослідницькі методи (спостереження і систематизація фактів, самостійне вивчення проблеми в науковій літературі, метод генерації ідей); 2) *методи, що забезпечують закріплення і вдосконалення здобутих знань*: вправи (за зразком, варіативні, тренувальні); практичні роботи, спрямовані на застосування теоретичних знань на практиці.

Досить поширеною є класифікація методів навчання залежно **від характеру пізнавальної діяльності учнів** щодо засвоєння досліджуваного матеріалу (М. Скаткін, І. Лернер):

- **пояснювально-ілюстративний метод** навчання полягає в повідомленні вчителем готової інформації різними засобами з подальшим її сприйманням, усвідомленням і фіксацією у пам'яті учнями;

- **репродуктивний метод** навчання сприяє формуванню вмінь та навичок в учнів, оскільки передбачає багаторазове повторення способу діяльності за завданням та зразком вчителя;

- **метод проблемного викладу** використовується вчителем задля ознайомлення учнів зі способами, еталонами наукового пізнання (вчитель ставить перед учнями проблему і сам показує шлях її вирішення, розкриваючи протиріччя, що виникають; подає зразок культури розгортання пізнавальних дій);

- **частково-пошуковий метод** слугує задля підготовки учнів до самостійного, цілісного вирішення пізнавальних проблем (вчитель розчленовує проблемне завдання на підпроблеми, а учні здійснюють окремі кроки пошуку її розв'язання);

○ **дослідницький метод** навчання покликаний забезпечити цілісне вирішення школярами проблеми та творче застосування ними отриманих знань.

Класифікацію методів навчання **на основі внутрішнього логічного шляху засвоєння знань** запропонував М. Верзилін:

Індуктивний (лат. *inductio* – наведення) метод – метод навчання, що забезпечує перехід від одиничного до загального в пізнавальному процесі. Його використовують переважно тоді, коли матеріал має фактичний характер чи пов'язаний із формуванням понять (при вивченні одиничних предметів і явищ).

Дедуктивний (лат. *deductio* – відведення) метод – метод навчання, що передбачає перехід у пізнанні від загального до конкретного. Учитель спочатку повідомляє загальне положення, закон, а потім поступово починає розв'язувати конкретні завдання. Учні сприймають загальні положення чи закони з подальшим засвоєнням їх наслідків.

Традуктивний (лат. *traductio* – переміщення) метод – метод навчання, що передбачає рух від окремого до окремого, від одиничного до одиничного, від загального до загального через порівняння за ознаками подібності (аналогії) чи відмінності.

Є. Перовський та Д. Лордкипанідзе запропонували класифікацію **за джерелами отримання знань: словесні, наочні, практичні**. Означені методи в педагогіці вважають традиційними, оскільки останні є використовуваними у всіх запропонованих вище класифікаціях.

2. Словесні методи навчання

Словесні методи (бесіда, розповідь, пояснення, лекції, інструктаж, робота з книгою, навчальна дискусія, диспут тощо) характеризуються тим, що інформацію для засвоєння учень отримує вербальними засобами, тобто через усне або друковане слово.

Розповідь – монологічний виклад навчального матеріалу, який використовують для послідовного та емоційного повідомлення знань.

Здебільшого у формі розповіді викладають описовий навчальний матеріал. Означений метод застосовується на всіх етапах навчання, змінюється лише характер оповідання, його обсяг, тривалість.

За дидактичними цілями виокремлюють кілька видів розповідей:

✓ **розповідь-вступ**, що «готує» учнів до сприйняття нового навчального матеріалу, формує інтерес та потребу в здобутті нових знань. Цей вид розповіді характеризується відносною яскравістю, чіткістю, захопливістю та емоційністю викладу;

✓ **розповідь-виклад**, у якій розкривають зміст нової теми. Такому повідомленню властиві чітка логічна послідовність, виокремлення основного, суттєвого, застосування ілюстрацій і переконливих прикладів;

✓ **розповідь-узагальнення**, яка передбачає виокремлення основних думок, формулювання висновків та узагальнень, постановку завдань для подальшої самостійної роботи. Цей метод використовують, зазвичай, наприкінці уроку.

Умовами ефективного застосування розповіді є: наявність плану; логічна послідовність, чіткість і доказовість; достовірність змісту; образність та емоційність викладу; відображення елементів особистої оцінки та ставлення вчителя до фактів, подій.

Педагогічна розповідь повинна бути строго витримана в часі. У 3–4-х класах розповідь може тривати до 10 хвилин.

Пояснення – словесний метод навчання, основне завдання якого полягає в тлумаченні окремих понять, явищ, істотних властивостей досліджуваного об'єкта та в розкритті причинно-наслідкових зв'язків у розвитку об'єктів навколишньої дійсності.

Використання методу пояснення вимагає: точного і чіткого формулювання суті проблеми; послідовного розкриття причинно-наслідкових зв'язків, аргументації і доказів; використання порівняння, співставлення, аналогії; залучення яскравих прикладів; бездоганної логіки викладу.

Цей метод іноді називають найскладнішим видом розповіді, тому що він спрямований не тільки на розкриття внутрішніх причинно-наслідкових зв'язків, а й на вивчення зовнішніх сторін явища на рівні

опису з використанням конкретних прикладів. Часто на уроках у початковій школі пояснення поєднується з описом, бесідою, використанням наочності.

Бесіда – словесний питально-відповідний метод навчання, завдання якого – спонукати учнів до актуалізації відомих і засвоєння нових знань шляхом самостійних роздумів, висновків і узагальнень.

Цей метод активізує мислення учнів, сприяє розвитку пізнавальних здібностей, є важливим засобом діагностики засвоєних знань, умінь. Прийомами проведення бесіди є: постановка запитань, обговорення відповідей учнів, їх коригування, формулювання висновків.

За дидактичними цілями бесіди поділяють на декілька видів.

Вступна бесіда має на меті актуалізувати раніше засвоєні знання, сконцентрувати увагу, інтелектуальні, потенційні та реальні можливості учнів для активного включення їх у майбутню навчально-пізнавальну діяльність.

Бесіда-повідомлення передбачає включення учня в сам процес активної участі в добуванні нових знань, пошук способів їх отримання, формулювання власних відповідей на поставлені вчителем питання.

Синтезуюча бесіда націлена на: систематизацію вже наявних в учнів теоретичних знань і способів їх практичного застосування, перенесення їх у вирішення нових навчальних проблем на міжпредметній основі.

Контрольно-корекційна має на меті перевірку засвоєних знань, уточнення та доповнення їх новими фактами чи положеннями.

За характером пізнавальної діяльності учнів бесіди класифікують на: **репродуктивні**, спрямовані на відтворення раніше засвоєного матеріалу; **катехізичні**, що передбачають точне відтворення формулювань закону чи правила, запам'ятовування відповідей; **евристичні**, що підводять учнів до самостійних висновків.

Запитання бесіди формулюють з дотриманням таких *вимог*: запитання мають бути короткими і точними, логічними, послідовними, сприяти системному засвоєнню знань, відповідати віковим

особливостям, рівню розвитку учнів і ставитися всім учням класу; запитання повинні передбачати відкриту відповідь.

Робота з підручником і книгою – багатофункціональний метод словесної групи, що полягає в опрацюванні літератури різних видів і спрямований на формування нових знань, їх закріплення, вироблення вмінь і навичок та реалізацію контрольної-корекційної функції в умовах урочного та позаурочного навчання.

Учні в процесі навчання працюють з підручниками, словниками, довідниками, енциклопедіями, підручниками, літературно-художніми творами тощо. Робота з книгою дає змогу багаторазово опрацювати навчальну інформацію в доступному для учня темпі та у зручний час.

Важливими умовами, що забезпечують ефективність використання цього методу, є: вміння швидко, раціонально читати і розуміти прочитане; виокремлювати основне в матеріалі; створювати опорні конспекти; знаходити літературу з певного питання.

Залежно від ступеня самостійності розрізняють два види роботи з книгою: *під керівництвом учителя* (на уроці) передбачає поділ навчального матеріалу на частини, виконання необхідних дій із запам'ятовування, розуміння, порівняння, класифікації; і *самостійну* (в домашніх умовах) при виконанні домашніх завдань, дослідницьких проєктів тощо.

Інструктаж (лат. *Instructio* – настанова) – словесний метод навчання, який передбачає ознайомлення зі способами виконання завдань, інструментами, матеріалами, технікою безпеки, показом трудових операцій та організацією робочого місця. Зазвичай, його проводить учитель або заздалегідь підготовлені учні перед виконанням практичних, лабораторних чи самостійних робіт. Інструктаж обмежений у часі, орієнтований на засвоєння конкретних операцій і процедур, які необхідно здійснити учням під час виконання роботи.

Проведення інструктажу має відповідати таким вимогам: чіткість і лаконічність пояснення способів навчальних дій та операцій; постановка конкретного навчального завдання; пояснення правил

виконання трудових прийомів і проведення самоконтролю; роз'яснення типових помилок під час виконання робіт.

За місцем у навчальному процесі інструктаж поділяють на:

- **вступний** – здійснюється перед початком самостійної роботи учнів і передбачає доведення до них кінцевих результатів роботи;
- **поточний** інструктаж проводиться під час самостійної роботи і передбачає допомогу деяким учням;
- **підсумковий інструктаж** має на меті демонстрацію кращих робіт учнів, аналіз результатів діяльності, визначення подальших перспектив.

Оскільки в молодших школярів домінує наочно-образний тип мислення, а увага є ефективною лише 3–5 хвилин, необхідно використовувати на уроках відповідні наочні посібники.

3. Наочні методи навчання

Наочні методи – способи наочно-чуттєвого ознайомлення учнів із різними предметами, явищами, процесами навколишньої дійсності в їх натуральному вигляді або в символічному зображенні за допомогою наочних посібників і технічних засобів. Наочні методи можуть застосовуватися як при вивченні нового матеріалу, так і при його закріпленні. При вивченні нового матеріалу вони є способом формування нових знань, а при його закріпленні – способом практичного застосування знань.

До наочних методів навчання відносять *ілюстрування, демонстрування, спостереження, відеометод.*

Ілюстрування – наочний метод навчання, який полягає в показі та сприйнятті предметів, процесів і явищ у їх символічному зображенні за допомогою плакатів, карт, портретів, фотографій, схем, репродукцій, ілюстрацій тощо.

Його, зазвичай, використовують тоді, коли необхідно забезпечити усвідомлення сутності явища, взаємозв'язків між його компонентами.

Демонстрування – метод навчання, який полягає в наочно-чутєвому ознайомленні учнів з явищами, процесами, об'єктами в їх природному вигляді.

Цей метод використовують не тільки для розкриття динаміки явищ, що вивчаються, а й для ознайомлення із зовнішньою і внутрішньою будовою предметів та пов'язаний з демонстрацією приладів, дослідів, технічних установок, діафільмів тощо.

Ефективність ілюстрування і демонстрування залежить від: організації активної самостійної пізнавальної діяльності учнів, правильного вибору об'єктів, уміння педагога скерувати увагу учнів на найточніше в демонстрованому явищі; визначення місця і ролі предметів наочності в пізнавальному процесі, оптимального обсягу ілюстративного матеріалу.

Спостереження – наочний метод навчання, який передбачає тривале цілеспрямоване сприймання об'єктів чи явищ із фіксацією змін, які в них відбуваються, і виявлення на цій основі внутрішніх зв'язків і залежностей, розкриття сутності явищ.

При цьому учень не втручається в явища, які він сприймає. Спостереження виконують переважно демонстративно-ілюстративну (є засобом закріплення раніше засвоєних знань, умінь і навичок) та дослідницьку (є засобом здобуття нових знань) функції. Самостійні спостереження учні здійснюють під час уроків, гурткової роботи та виконання домашніх завдань.

Залежно від форми організації вони можуть бути короткотривалими або довготривалими, фронтальними або індивідуальними. Тривалі спостереження потребують систематичної фіксації фактів і висновків у щоденниках.

Організація спостережень передбачає такі основні етапи:

1. Повідомлення мети і завдань спостереження.
2. Мотивація пізнавальної діяльності. Вступний інструктаж учителя.
3. Актуалізація знань, необхідних для здійснення роботи.
4. Самостійне спостереження.
5. Аналіз та узагальнення фактів. Формулювання висновків.

6. Теоретична інтерпретація результатів спостереження.

У зв'язку з інтенсивним використанням у навчальному процесі сучасних візуальних джерел інформації (телебачення, DVD-програвачів, комп'ютерів тощо) виокремлюють відеометод.

***Відеометод** – наочний багатофункціональний метод навчання, який полягає у використанні відеоматеріалів, сприяє активізації наочно-чуттєвого сприймання, забезпечує більш легке і міцне засвоєння знань в їх образно-понятійній цілісності та емоційній забарвленості.*

Відеометод за умов його доцільного використання в навчальному процесі початкової школи може ефективно виконувати такі завдання:

- забезпечувати учнів новою і достовірною інформацією про явища і процеси, які вивчаються;
- пояснювати в динаміці принципи дії складних механізмів чи машин;
- навчати алгоритмів виконання різних видів діяльності;
- задовольняти бажання та інтереси учнів;
- забезпечувати контроль і корекцію знань, умінь і навичок, ефективний зворотний зв'язок;
- організовувати тестові випробування;
- створити банк даних для проведення навчально-тренувальних і дослідницьких робіт;
- раціоналізувати навчальний процес, підвищувати його результативність тощо.

4. Практичні методи навчання

***Практичні методи** охоплюють різні види діяльності учнів і спрямовані на засвоєння нових знань та формування вмінь та навичок застосовувати знання в стандартних чи змінених умовах із метою досягнення їх вищого рівня.*

У системі практичних методів навчання використовують такі основні прийоми: постановка завдання, планування його виконання, управління процесом виконання, оперативне стимулювання,

регулювання, аналіз результатів, виявлення причин неправильних дій. Ці прийоми є складовими *методу вправ, практичної роботи, проєктування, моделювання.*

Вправа – багаторазове виконання розумової або практичної дії з метою оволодіння нею або підвищення її якості. *Вправи застосовуються на різних етапах навчального процесу.* Характер і методика вправ залежать від особливостей навчального предмета, конкретного матеріалу, досліджуваного питання й віку учнів.

За характером навчальної діяльності учнів вправи поділяють на усні, письмові, графічні, технічні.

Усні вправи сприяють розвитку логічного мислення, пам'яті учнів. Вони характеризуються динамічністю, не вимагають затрат часу на ведення записів. **Письмові вправи**, зазвичай, використовують для закріплення знань і формування вмінь їх застосовувати. До **графічних вправ** належать розроблення схем, виготовлення альбомів, плакатів, стендів; виконання замальовок під час проведення практичних робіт та екскурсій. Їх застосування сприяє розвитку просторової уяви, запам'ятовуванню навчального матеріалу. **Технічні вправи** використовують, насамперед, для формування практичних умінь і навичок, техніки рухів.

На основі дидактичних цілей вправи класифікують на:

- **вступні**, що передбачають демонстрування вчителем певних дій із подальшим відтворенням їх учнями;
- **тренувальні вправи** спрямовані на засвоєння учнями навичок дій у стандартних умовах;
- **контрольні вправи** використовують для визначення ступеня сформованості в учнів практичних умінь і навичок;
- **творчі вправи** передбачають застосування знань, умінь і навичок у нових ситуаціях.

Умовами ефективного застосування методу вправ є: свідомо спрямованість (усвідомлення мети) учнів на підвищення якості діяльності; теоретична підготовленість учнів до виконання вправ; послідовність виконання; достатня кількість вправ; перевірка

практикою ступеня оволодіння учнями навичками й уміннями; контроль за виконанням вправ і розвиток в учнів уміння здійснювати самоконтроль.

Практична робота – метод навчання, спрямований на поглиблення і закріплення теоретичних знань та перевірку наукових висновків.

Практичні роботи передбачають застосування теоретичних знань на практиці та проводяться після вивчення великих розділів, тем. Пізнавальна діяльність учнів на практичних заняттях відбувається в кілька етапів:

1. Теоретичне осмислення основних положень теми чи розділу (пояснення вчителя).
2. Детальний інструктаж учнів (показ дій) щодо виконання роботи.
3. Проба (виконання деякими учнями дій, аналіз ступеня їх правильності).
4. Самостійне виконання роботи.
5. Контроль та оцінювання результатів практичної роботи.

Особливе місце серед практичних методів займають практичні роботи з приладами (н-д, глобусом), планом, картою. Практичні роботи при вивченні предмета «Я у світі» проводять у класі, під час екскурсій, на шкільному подвір'ї.

Під час виконання практичної роботи значна роль відводиться слову вчителя. Успіх засвоєння теми залежить від правильної постановки запитань, які звертають увагу учнів на той чи інший об'єкт, керують їхніми спостереженнями. При цьому треба навчити молодших школярів вирізняти суттєві ознаки предметів.

На уроках з курсу «Я у світі» передбачена значна кількість практичних робіт: складання листа до ровесника-іноземця про свою країну; написання замітки до місцевої газети про важливі події, що відбулися в місті; складання правил ведення дискусії; створення фотоколажу на одну із тем (на вибір): «Державні символи у моєму житті», «Хліб і сіль – символи української гостинності», «Свята нашої держави»; розв'язання прогностичних задач «Що буде, якщо...»;

складання і застосування узагальнених правил поведінки, пов'язаних з виконанням соціальних ролей пішохода, пасажера, покупця, відвідувача бібліотеки, кінотеатру тощо.

Проектування, в основу якого покладено створення проєкту – результату колективної або індивідуальної творчо-пошукової діяльності, що отримується при розв'язанні тієї чи іншої проблеми. Цей результат можна побачити, осмислити, застосувати на практиці.

Проектна діяльність включає такі етапи:

- 1) розробка проєктного задуму (плану);
- 2) реалізація проєктного задуму (виконання запланованих дій);
- 3) оцінка результатів.

Метод проєктів має ряд *переваг*: дає можливість організувати навчальну діяльність, зберігаючи баланс між теорією і практикою; забезпечує не тільки успішне засвоєння навчального матеріалу, але й інтелектуальний і моральний розвиток дітей, їхню самостійність; проєкти об'єднують дітей, розвивають товариську, комунікабельність, бажання допомогти іншим, уміння працювати в команді та відповідальність за спільну роботу; дозволяє змістити акцент із процесу пасивного накопичення знань учнем на оволодіння різноманітними способами діяльності в умовах доступності інформаційних ресурсів.

Можна передбачити роботу зі створення індивідуальних («Постать, що подолала життєві труднощі», «Історія досягнень людини (в науці, спорті чи мистецтві)», «Мої досягнення», «Дослідження своїх витрат за тиждень») та групових («Історія та традиції моєї школи», «Чи важко бути стриманим?», «Чому так важливо бути господарем свого слова», «Людина має творити добро», «Подорожуємо Україною», «Історичні скарби України», «Чим славиться Україна?», «Славетні українці», «Я пізнаю Україну», «Сім чудес України», «Визначні місця мого краю», «Подорожуємо країнами Євросоюзу», «Подорожуємо країнами світу», «Українці, яких знає світ», «Знані в усьому світі українські вироби») проєктів.

Моделювання – метод, який дає змогу сприймати предмет як певну структуру, зафіксовану у спрощеному вигляді. Означений метод

дає можливість учневі контролювати себе за способом дії. У навчальній програмі з курсу «Я у світі» передбачено моделювання способів поведінки поштового ставлення до старших та інших членів сім'ї, моделювання різних соціальних ролей (учень-вчитель-директор школи-продавець-екскурсовод-водій автобуса тощо).

Дидактична гра – спеціально створена ситуація (модель реальності), з якої учням запропоновано знайти вихід.

Цей метод виходить за межі словесних, наочних і практичних методів, синтезуючи в собі їх елементи. Дидактична гра створює умови для активної навчальної діяльності з імітаційного моделювання систем, явищ і процесів, які вивчаються. У ній навчальна діяльність об'єднується з ігровою, набуваючи ознак цілеспрямованої навчальної діяльності, у процесі якої інформація надходить не ззовні, а є внутрішнім продуктом і результатом цієї діяльності. Одержана в такий спосіб інформація породжує новий рівень знань, який, у свою чергу, сприяє формуванню наступного, вищого, рівня знань.

Процес дидактичної гри передбачає послідовність навчальних дій, відображених у таких етапах:

1. Підготовка до самостійних занять.
2. Постановка основного завдання.
3. Вибір імітаційної моделі об'єкта.
4. Розв'язання завдання на основі імітаційної моделі.
5. Перевірка, корекція і реалізація прийнятого рішення.
6. Оцінювання результатів реалізації рішення.
7. Аналіз одержаних результатів і налагодження зворотного зв'язку з процесом підготовки до наступних самостійних завдань.

Дидактична гра як метод навчання зможе реалізувати свої навчальні можливості за умови, коли вона активізує багатий арсенал традиційних методів навчання.

Серед відомих класифікацій системністю вирізняється комплексний діяльнісно-процесуальний підхід Ю. Бабанського, який ураховує основні компоненти діяльності: мотиви, операції, дії, контроль та аналіз результатів (див. таблицю 3). За основу цієї класифікації взято розв'язання не одного дидактичного завдання, а

всіх основних завдань освіти, виховання і розвитку особистості: розвиток теоретичного й емпіричного мислення, навичок практичної діяльності, самостійної роботи, формування світогляду тощо. Означена класифікація поєднує в собі всі розглянуті вище методи навчання.

Таблиця 3

**Системна класифікація методів навчання
(за Ю. Бабанським)**

Основні групи методів навчання	Основні підгрупи методів навчання	Окремі методи навчання
1. Методи стимулювання і мотивації учіння	1.1. Методи формування інтересу до учіння	Пізнавальні ігри, навчальні дискусії, методи емоційного стимулювання та ін.
	1.2. Методи формування обов'язку і відповідальності в учінні	Методи навчального заохочення, осуду, пред'явлення навчальних вимог та ін.
2. Методи організації і здійснення навчальних дій та операцій	2.1. Перцептивні методи (передачі і сприймання навчальної інформації за допомогою органів чуттів)	
	Словесні методи	Лекція, розповідь, бесіда тощо
	Наочні методи	Методи ілюстрацій, демонстрацій, кінопоказу тощо
	Аудіовізуальні методи	Поєднання словесних і наочних методів
	Практичні методи	Методи вправ, проведення дослідів, виконання трудових завдань тощо

	2.2. Логічні методи (організація і здійснення логічних операцій)	Індуктивні, дедуктивні, метод аналогій тощо
	2.3. Гностичні методи (організація і здійснення мисленневих операцій)	Проблемно-пошукові (проблемний виклад, евристичний метод, дослідницький метод тощо), репродуктивні (інструктаж, ілюстрування, пояснення, практичне тренування тощо)
	2.4. Методи самоуправління навчальними діями	Самостійна робота з книгою, приладами, об'єктами праці тощо
3. Методи контролю і самоконтролю	3.1. Методи контролю	Методи усного контролю, письмового контролю, лабораторного контролю, машинного контролю
	3.2. Методи самоконтролю	

6. Інтерактивні методи навчання

На уроках «Я у світі» у 3–4 класах використовуються **інтерактивні методи навчання**. До них відносяться вправи, що передбачають спілкування педагога з учнями («Мікрофон», «Незакінчені речення», «Мозковий штурм») та вправи, в основі яких – комунікація між учнями («Робота в парах», «Ротаційні (змінювані) трійки», «Два–чотири–всі разом», «Імітації», «Розігрування ситуації за ролями»).

Метод «*Мікрофон*» дає можливість кожному швидко й лаконічно висловити свою думку чи позицію, відповідаючи на поставлене вчителем запитання. Важливо надавати слово тільки тому, хто отримує

«символічний» мікрофон та не коментувати і не оцінювати відповіді. Педагог, таким чином, створює мотиваційну ситуацію та підтримує мотиваційні фактори в учнів. Означений метод варто використовувати на етапі узагальнення знань або під час підведення підсумків уроку. Наприклад, «Ваші плани на майбутнє. Як ви цього домагатиметесь?»

Мета методу *«Незакінчені речення»* – вчити учнів долати стереотипи мислення, здійснювати оцінні та цілепокладальні дії. У ході проведення вчитель визначає тему, з якої учні будуть висловлювати ідеї. Потім формулює незакінчені речення і пропонує дітям їх закінчити. Наприклад:

- На занятті я навчився(лася) ...
- Це рішення я прийняв(ла) тому, що ...
- Цінним для мене є ...
- Моїм наступним кроком буде ...

Так, при вивченні теми «Основні права та обов'язки громадянина» можна запропонувати учням таке відкрите речення «Щоб у нашій державі завжди був порядок і добробут, необхідно ...».

«Мозковий штурм» сприяє розвиткові гнучкості, продуктивності мислення, здатності до аналітико-синтетичної діяльності, до нетрадиційних шляхів розв'язання проблеми. Педагог пропонує увазі учнів певну проблему та заохочує їх генерувати якнайбільшу кількість ідей розв'язання проблеми (ідеї не відкидаються та не коментуються). Потім разом з педагогом учні аналізують, пояснюють та об'єднують висловлені ідеї, обговорюються ймовірні позитивні й негативні наслідки кожної ідеї, обирається найкращий варіант (на основі згоди або голосування всіх учасників діяльності).

Даний метод, як правило, вчитель використовує на етапах актуалізації знань, мотивації навчальної діяльності. Наприклад, на уроці «Я у світі» в 4 класі при вивченні теми «Як досягти успіху», вчитель може запропонувати учням висловити якнайбільшу кількість слів, за допомогою яких можна описати успіх.

Робота в парах передбачає розвиток навичок спілкування, вміння висловлюватися, критичного мислення, вміння переконувати й

вести дискусію. Під час роботи в парах можна швидко виконати справи, які за інших умов потребують тривалого часу.

Вчитель ставить запитання для невеличкої дискусії чи аналізу гіпотетичної ситуації, дає дітям 1–2 хв для обмірковування можливих відповідей або рішень індивідуально. Потім об'єднує учнів у пари і пропонує обговорити свої ідеї один з одним. Кожна пара представляє результати роботи, обмінюється своїми ідеями та аргументами з усім класом. При потребі це може бути початком дискусії або іншої пізнавальної діяльності. Наприклад, нехай учні обговорять запропоновані прислів'я, приказки, вірші, оповідання з метою формування суспільствознавчих понять.

Метод *ротаційних (змінюваних) трійок* дає можливість вчитися активно, ґрунтовно аналізувати та обговорювати новий матеріал з метою його осмислення, закріплення та засвоєння. Педагог об'єднує учнів у трійки, дає кожній відкрите запитання (однакове для всіх). Кожен у трійці має відповісти на це запитання по черзі. Після стислого обговорення в трійках запропонуйте учасникам розрахуватися від 0 до 2. Учні з номером 1 переходять до наступної трійки за годинниковою стрілкою, а учні з номером 2 переходять через дві трійки проти годинникової стрілки. Учні з номером 0 залишаються на місці й є постійними членами трійки. Результатом буде цілком нова трійка. Вчитель може рухати трійками стільки разів, скільки є запитань. За допомогою цього методу можна обговорити, наприклад, обов'язки в сім'ї.

Ефективним для розвитку навичок спілкування в групі, вмінь вести дискусію є метод *«Два–чотири–всі разом»*. Вчитель ставить учням запитання для дискусії, дає 1–2 хвилини для індивідуального обдумування можливих відповідей. Потім об'єднує учнів у пари з метою взаємообговорення своїх ідей. Пари обов'язково повинні дійти згоди щодо відповіді. Далі пари потрібно об'єднати в четвірки, де діти обговорюють попередні рішення та приймають спільне уже в четвірках. Потім обговорюється питання з усім класом. Наприклад, даний метод дозволить здійснити роботу з підручником під час

вивчення або закріплення матеріалу, а саме: заповнити табличку, вказавши необхідні характеристики.

Людина як частина природи	Людина як частина суспільства

Імітаційні ігри полягають у виконанні певних простих відомих дій, які відтворюють, імітують будь-які явища навколишньої дійсності; розвивають уяву та навички критичного мислення, сприяють практичному застосуванню вміння розв'язувати проблему. Вчитель обирає тему для імітації, планує та обмірковує її хід. Обов'язковою умовою організації роботи є подача учням необхідної інформації. Після закінчення імітації підбиваються підсумки.

Варто використовувати при вивченні тем, що стосуються поведінки людини в суспільстві.

Мета **розігрування ситуації в ролях** – визначити особисте ставлення до конкретної життєвої ситуації, набути досвіду поведінки в подібній ситуації методом гри, виконання ролі, близької до реальної життєвої ситуації.

Дії вчителя:

- сформулюйте проблему, яку ілюструватиме рольова гра.
- спільно з учнями визначте кількісний склад учасників рольової гри і спостерігачів.
- дайте учням достатньо інформації, щоб вони могли переконливо виконувати свої ролі й одночасно вчитися.
- обміркуйте, як проходитиме рольова гра
- дайте учням час на обмірковування ситуації, своїх ролей.
- забезпечте активну участь усього класу в рольовій грі.
- здійсніть ретельний і поглиблений аналіз набутого досвіду.

Наприклад, при вивченні теми «Людські чесноти» можна інсценізувати відомі дітям казки («Колобок», «Вовк та семеро козенят», «Солом'яний бичок», «Коза-дереза» тощо).

7. Вибір і оптимальне поєднання методів навчання

Вибір методів навчання посідає важливе місце в загальному плануванні навчального процесу та залежить від: цілей навчання, рівня мотивації навчання; реалізації принципів і закономірностей навчання; змісту, який необхідно реалізувати; кількості і складності навчального матеріалу; особливостей методики викладання конкретної навчальної дисципліни; рівня підготовленості учнів; віку і працездатності учнів; сформованості навчальних навичок; часу навчання; матеріально-технічних та організаційних умов навчання; характеру взаємин між учителем і учнями; кількості учнів у класі; рівня підготовленості вчителя; типу і структури заняття; специфіки предмета.

Процедура вибору методів навчання передбачає певні етапи. Спочатку необхідно вибрати найраціональніше поєднання методів навчання за джерелом і логікою засвоєння інформації, рівнем пізнавальної діяльності учнів, потім – методи стимулювання, які б забезпечили формування пізнавального інтересу учнів до запланованої теми. Окрім цього, слід врахувати час проведення уроку, визначити етапи, на яких доцільно застосувати методи контролю і самоконтролю.

Ключові поняття теми: метод навчання, прийом навчання, класифікація, пояснювально-ілюстративний метод, репродуктивний метод, метод проблемного викладу, частково-пошуковий метод, дослідницький метод, індуктивний метод, дедуктивний метод, традиційний метод, словесні методи, бесіда, розповідь, пояснення, інструктаж, робота з книгою та підручником, наочні методи, ілюстрування, демонстрування, спостереження, відеометод, практичні методи, метод вправ, практична робота, проектування, моделювання, інтерактивні методи навчання.

Питання та завдання для самоконтролю:

- 1. Що таке метод і прийом навчання? Як вони взаємопов'язані між собою?*
- 2. Розкрийте основи класифікації методів навчання.*

3. Яка з відомих вам класифікацій методів навчання здається найбільш вдалою? Обґрунтуйте свій вибір.

4. У чому полягають особливості частково-пошукового і проблемного методів навчання?

5. Обґрунтуйте дидактичну цінність наочних, словесних, практичних методів навчання.

6. Назвіть інтерактивні методи навчання. Як практично можна реалізувати кожен із них? Наведіть приклади.

7. Що означає оптимальний вибір методів навчання? Які умови визначають вибір методів навчання?

8. Доведіть, що жоден з методів навчання не може бути використаний як універсальний.

Форми організації навчання курсу «Я у світі».

Урок – основна форма організації освоєння змісту освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі

План

1. Поняття про форми організації навчання. Урок – основна форма організації освоєння змісту освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі.

2. Традиційні уроки у курсі «Я у світі», методика їх проведення.

3. Методика організації та проведення нестандартних уроків з навчальної дисципліни «Я у світі».

4. Підготовка вчителя до уроку. Самоаналіз уроку.

1. Поняття про форми організації навчання. Урок – основна форма організації освоєння змісту освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі

З приходом дитини до школи розпочинається новий етап у розвитку різних форм її спілкування та діяльності. Учень потрапляє в атмосферу учіння, коли з'являється необхідність засвоювати нові поняття з нових навчальних дисциплін, опановувати нову інформацію,

робити спроби застосовувати її під час вироблення нових дій та навичок. Тому перед вчителем початкової школи постає завдання організації діяльності учнів щодо засвоєння визначеного навчальним предметом змісту, що реалізується через таке поняття як форма. Латинське слово *forma* означає зовнішній обрис, зовнішній вигляд, структура чого-небудь.

Форма організації навчання – зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя й учнів, що здійснюється у встановленому порядку і в певному режимі.

Організація – упорядкування деяких дій учителя і учнів, або спільних дій, спрямованих на засвоєння матеріалу, на розвиток та виховання.

До загальних форм організації навчання належать *урочна і позаурочна*, у кожній з яких використовують *фронтальну, групову та індивідуальну* форми організації навчальної роботи. Критерієм такого поділу є не кількість учнів, а характер зв'язків між ними в процесі пізнавальної діяльності.

Фронтальна форма організації навчальної діяльності учнів передбачає спільну діяльність класу для реалізації навчальних завдань. Учні під керівництвом учителя одночасно виконують спільну для всіх роботу, обговорюють, порівнюють та оцінюють її результати.

Групова форма організації навчальної діяльності учнів передбачає поділ їх на групи для розв'язання однакових чи різних завдань. Під час поділу на групи слід брати до уваги індивідуальні особливості кожного школяра, його навчальні можливості для виконання завдання. Кількість учнів у групах має становити 3–6 осіб.

Індивідуальна форма організації навчальної роботи передбачає постановку перед кожним учнем спеціально дібраного відповідно до рівня його підготовки і навчальних можливостей завдання для самостійного розв'язання. Такі завдання спрямовані на роботу з підручником, навчальною і методичною літературою, джерелами інформації (довідники, словники, енциклопедії, хрестоматії, карти), на розв'язування задач, прикладів, організацію спостережень та експериментів, написання есе, творів.

Основною формою організації навчання, що дозволяє ефективно здійснювати навчально-пізнавальну діяльність учнів у сучасній вітчизняній школі, залишається урок.

За означенням М. Махмутова, **урок** – це динамічна і варіативна форма організації процесу цілеспрямованої взаємодії (діяльності і спілкування) певного складу вчителів і учнів, яка містить у собі зміст, форми, методи і засоби навчання, і, яка систематично використовується (в однакові відрізки часу) для вирішення освітніх завдань.

Урок як процесуальна сукупність дидактичних компонентів має загальну дидактичну мету, з огляду на яку прогнозують кінцевий результат, визначають структуру і тип уроку.

Мета – це прогнозований, наперед запланований результат діяльності, спрямованої на перетворення якогось об'єкта. В педагогічній діяльності об'єктом перетворення є діяльність учня, а результатом – рівень освіченості, розвитку і вихованості учня.

Мета уроку в сучасній школі має відзначатися конкретністю, чіткістю, логічністю, визначеністю засобів досягнення, трансформацією в конкретні освітні завдання, де останні є найважливішим і основним засобом досягнення мети і умовою конструювання способу дій як учителя, так і учня. Ієрархію **освітніх завдань** уроку можна представити в такому вигляді:

1) дидактичні завдання (удосконалення змісту освіти: засвоєння знань про Всесвіт і способів діяльності; засвоєння досвіду здійснення типових дій; засвоєння досвіду творчої діяльності; засвоєння системи емоційно-ціннісних відношень);

2) розвивальні завдання (розвиток психічних процесів і стану особистості: уваги, сприймання, мислення, пам'яті, відчуттів, уявлень, емоцій, піднесення, індивідуальних особливостей, вольових якостей, потреб, формування характеру);

3) виховні завдання (формування системи моральних ставлень особистості до світу: суспільства, Батьківщини-України, держави (патріотичне і правове виховання); рідного краю, культури, мови (виховання національної самосвідомості); людей усього світу

(виховання інтернаціоналізму, гуманізму, формування почуття жителя планети Земля, форм планетарного мислення); *діяльності* (громадської, пізнавальної праці, культури навчальної праці, трудове виховання); *результатів діяльності* (економічне виховання); *мистецтва* (естетичне виховання, формування духовних потреб); *природи* (екологічне виховання); *самого себе* (почуття особистої гідності, самокритичності, самовиховання); *інших людей* (формування колективістської спрямованості особистості, милосердя); *здоров'я* (фізичний розвиток, санітарно-гігієнічне виховання)).

Кожне із дидактичних завдань уроку зумовлює підбір відповідних методів та прийомів.

Для чіткої організації навчального процесу на уроці важливо правильно визначити структуру уроку.

Під **структурою уроку** розуміють співвідношення компонентів уроку в їх певній послідовності та взаємозв'язку між собою. Структура залежить від дидактичної мети, змісту навчального матеріалу, вікових особливостей учнів та особливостей класу як колективу та розглядається як система двох підструктур:

- **макроструктура (дидактична структура)** становить послідовність етапів уроку – в уроків одного типу вона однакова, в діяльності вчителя виявляється у вигляді загального припису, алгоритму організації уроку;

- **мікроструктура (методична підструктура)** – внутрішня будова кожного етапу уроку, зобов'язує педагога планувати конкретні види діяльності з використанням адекватних методів, прийомів і засобів; розв'язання практичних і навчальних завдань під його керівництвом і самостійно. Методична підструктура уроку характеризується варіативністю, змінністю.

До основних структурних елементів уроку належать:

1. Перевірка домашнього завдання, актуалізація і корекція опорних знань.

Мета етапу – одержати уявлення про якість засвоєння учнями матеріалу, виокремити опорні знання. Зміст домашнього завдання, його результати доцільно перевіряти фронтально, щоб залучити всіх

учнів класу; методами і прийомами актуалізації можуть бути: бесіда, письмова робота, короткий запис відповідей, заповнення таблиць, повторення матеріалу за підручником, використання науково-популярної і довідкової літератури, аналіз схем і таблиць тощо.

2. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Під мотивацією розуміють застосування різних способів формування в учнів позитивних мотивів і ставлення до навчання. Як етап уроку її виділяють умовно, бо вона здійснюється протягом усього заняття, на кожному з його етапів, різними способами залежно від дидактичної мети, логічності процесу засвоєння знань, типу уроку. Основними способами мотивації є: показ практичного значення знань, наведення цікавих прикладів, створення ситуацій успіху, роз'яснення учням теоретичної значущості навчального матеріалу, постановка далеких і близьких перспектив у навчанні.

3. Повідомлення теми, мети, завдань уроку.

Важливим завданням учителя на цьому етапі є «переведення» дидактичної мети і завдань уроку у внутрішній план, мотиви діяльності кожного учня. Повідомлення теми, мети і завдань уроку сприяє підвищенню організаційної чіткості і цілеспрямованості уроку.

4. Сприймання і первинне усвідомлення нового навчального матеріалу, осмислення зв'язків і відношень об'єктів вивчення.

Сприймання тісно пов'язане з увагою, мисленням, пам'яттю і мовленням учнів, тому воно потребує комплексного застосування словесних методів навчання, спостереження, здійснення дослідження і практичної роботи, використання методів ілюстрування і демонстрування. Результатом цього етапу є осмислення зв'язків і відношень в об'єктах вивчення, розкриття їхньої сутності. Осмислення забезпечують прийоми аналізу, синтезу, абстрагування, конкретизації, порівняння, розв'язання евристичних і пізнавальних завдань тощо.

5. Узагальнення і систематизація знань.

Ці процеси передбачають мисленнєве виокремлення будь-яких властивостей, які належать певному класу предметів, зведення в єдину систему засвоєних на уроці понять, виявлення її окремих компонентів і взаємозв'язків між ними. Такими системами знань є поняття, вихідні

положення, факти і наслідки. Основними прийомами узагальнення і систематизації знань є порівняння та зіставлення, перехід від одиничного до загального, складання системних таблиць, схем, графіків, діаграм, написання звітів.

6. Застосування знань у стандартних і змінених умовах.

Основне завдання цього етапу – якісне засвоєння учнями знань і способів виконання дій, формування первинних навичок. Цього можна досягти за допомогою системи вправ: вступних, пробних, тренувальних, творчих. Послідовність виконання вправ створює умови для ефективної самостійної роботи. Для застосування знань використовують також самостійні, письмові та практичні роботи.

7. Підбиття підсумків уроку і повідомлення домашнього завдання.

Цей етап передбачає зіставлення мети і завдань уроку з одержаними результатами, виявлення рівня засвоєння учнями нових понять, фактів, законів, способів дій. Для вчителя важливо оцінити роботу всього класу та окремих учнів, обґрунтувати оцінку і дати відповідні педагогічні рекомендації стосовно вдосконалення навчальної роботи, для учнів – здійснити рефлексію своєї діяльності.

Домашнє завдання не обов'язково повідомляти наприкінці уроку, а тоді, коли цього вимагає логіка навчального процесу. Виконання домашнього завдання передбачає удосконалення засвоєних знань, їх застосування, узагальнення і систематизацію. Учитель повинен пояснити зміст роботи, прийоми і послідовність її виконання та оформлення результатів.

З метою розвитку здібностей і творчості учнів необхідно індивідуалізувати домашні завдання, диференціювати їх залежно від цих здібностей. Для цього розробляють три варіанти завдань: *завдання високого рівня складності*, що потребують творчого підходу і пізнавальної самостійності; *середнього рівня складності*, що передбачають розв'язання складних завдань, які містять вказівки чи підказки; *завдання низького рівня складності*, що мають переважно репродуктивний характер. Ефективною формою індивідуалізації домашньої роботи є підготовка завдань на картках.

Означені етапи можуть взаємодіяти в різних комбінаціях, на різних рівнях, визначаючи загальну структуру уроку, що залежить, насамперед, від дидактичної мети, змісту навчального матеріалу, навчальних можливостей учнів. Різноманіття елементів і структур уроку зумовлює велику кількість його типів.

Результативність уроку значною мірою залежить від реалізації комплексу соціальних і психолого-педагогічних *вимог*, зумовлених завданнями школи, закономірностями і принципами навчання:

- *дидактичних* (мета і завдання уроку, оптимальний зміст, методи і форми навчання, принципи навчання);
- *психологічних* (урахування особливостей психічних процесів учнів);
- *організаційних* (раціональне використання часу, обладнання);
- *санітарно-гігієнічних* (попередження розумової перевтоми учнів, температурний режим, різноманітність видів діяльності);
- *виховних* (виховання творчого ставлення до праці, свідомої дисципліни, культури розумової праці).

2. Традиційні уроки у курсі «Я у світі», методика їх проведення

Традиційність звичайного уроку полягає, насамперед, у традиційності структури уроку. Кожен традиційний урок складається з елементів, які можна знайти якщо не в усіх уроках, то принаймні, у більшості з них. Варіюючи тривалістю одного або декількох з цих елементів за рахунок інших та змінюючи їх порядок навіть у незначній мірі, ми отримуємо різні типи звичайного уроку не тільки з погляду елементів уроку та їх порядку, але й з погляду їх тривалості, загальноприйнятого виконання цих елементів.

Найбільшого поширення у практиці роботи початкової школи, зокрема на уроках «Я у світі», набули такі типи уроків:

- уроки засвоєння нових знань;
- уроки формування і вдосконалення вмінь і навичок;
- уроки узагальнення і систематизації знань;
- комбіновані уроки;

- урок-екскурсія.

Урок засвоєння нових знань

Важливим завданням такого уроку є свідоме оволодіння учнями системою наукових понять, законів чи іншими формами знань, способами виконання дій. Основними критеріями засвоєння знань є сформованість світогляду, уміння формулювати різні визначення, пояснювати їх, наводити приклади, переказувати матеріал своїми словами, застосовувати знання на практиці (за зразком чи у змінених умовах).

Структура уроку засвоєння нових знань

1. Перевірка домашнього завдання, актуалізація і корекція опорних знань.
2. Повідомлення теми, мети, завдань уроку і мотивація навчальної діяльності.
3. Сприймання і первинне усвідомлення нового матеріалу, осмислення зв'язків і відношень в об'єктах вивчення.
4. Узагальнення і систематизація знань, застосування їх у різних ситуаціях.
5. Підбиття підсумків уроку і повідомлення домашнього завдання.

Урок засвоєння нових знань спрямований на вивчення нового матеріалу, що має великий обсяг інформації, яка потребує значних витрат часу на опрацювання. Тому всі інші етапи скорочені в часі, а то й відсутні, наприклад, перевірка домашнього завдання. Під час проведення такого уроку основний акцент ставиться на самостійному засвоєнні знань учнями під керівництвом учителя.

Урок формування і вдосконалення вмінь і навичок

Використання цього типу уроку передбачає формування в учнів навчальних умінь і навичок, їх удосконалення і закріплення на основі виконання системи вправ.

Структура уроку формування і вдосконалення вмінь і навичок

1. Перевірка виконання домашнього завдання, актуалізація і корекція опорних знань і практичного досвіду учнів.
2. Повідомлення теми, мети і завдань уроку, мотивація учіння учнів.
3. Вивчення правил і способів дій (вступні вправи).
4. Первинне застосування набутих знань (пробні вправи).
5. Застосування учнями знань і дій у стандартних умовах для вироблення навичок (тренувальні вправи).
6. Творче перенесення знань і навичок у нові чи змінені умови для формування вмінь (творчі вправи).
7. Підбиття підсумків уроку і повідомлення домашнього завдання.

Цей тип уроку спрямований на закріплення та осмислення вивченого у формі відповідних умінь і навичок, використання знань у нестандартних ситуаціях. Структура такого уроку передбачає ускладнення видів вправ від вступних, пробних, які учні виконують під безпосереднім контролем і з допомогою вчителя, до творчих, які школярі розв'язують самостійно. Урок формування вмінь і навичок може містити елементи пояснення нового матеріалу під час виконання вступних чи пробних вправ.

Урок узагальнення і систематизації знань

Уроки цього типу проводять після вивчення важливих розділів програми. Їх основним завданням є впорядкування засвоєних на попередніх уроках теоретичних положень у систему.

Структура уроку має відповідати логіці процесу систематизації знань: від узагальнення окремих фактів до формування понять, їх систем і від них – до засвоєння провідних ідей і теорій науки.

Структура уроку узагальнення і систематизації знань

1. Повідомлення теми, мети, завдань уроку і мотивація навчальної діяльності учнів.
2. Відтворення і корекція опорних знань.
3. Повторення й аналіз основних фактів, явищ, подій.

4. Узагальнення і систематизація понять, засвоєння системи знань і їх застосування для пояснення нових фактів і виконання практичних завдань.

5. Засвоєння провідних ідей та основних теорій на основі широкої систематизації знань.

6. Підбиття підсумків уроку і повідомлення домашнього завдання.

Урок цього типу спрямований на систематизацію найбільш суттєвих питань з вивченого матеріалу, подолання прогалин у знаннях учнів. Під час такого уроку узагальнення і систематизацію можна реалізовувати методами, які використовують в інших типах уроків. При цьому важливо домагатися відображення фактичного матеріалу у свідомості учнів у формі ідей і теорій.

Комбінований урок

Комбінований урок як поєднання структурних елементів уроків різних типів передбачає досягнення двох або більше дидактичних цілей. Наприклад, комбінований урок, у якому поєднується перевірка раніше засвоєного матеріалу та оволодіння новими знаннями (дві дидактичні цілі), має таку структуру:

1. Перевірка виконання домашнього завдання.

2. Перевірка раніше засвоєних знань методом фронтальної бесіди, індивідуального усного опитування чи невеликої за обсягом письмової роботи з тестовими завданнями.

3. Мотивація учіння школярів, повідомлення теми, мети і завдань уроку.

4. Сприйняття й усвідомлення учнями нового навчального матеріалу.

5. Осмислення, узагальнення і систематизація знань.

6. Підбиття підсумків уроку і повідомлення домашнього завдання.

Відзначені компоненти методичної підструктури комбінованого уроку в залежності від характеру навчальної ситуації і педагогічної майстерності вчителя взаємодіють між собою і часто переходять один

в одного, змінюють свою послідовність в залежності від організації навчального процесу. При цьому структура комбінованого уроку стає гнучкою, рухливою. Це дозволяє вчителю уникнути шаблону, формалізму.

Урок-екскурсія

Навчальна екскурсія – форма навчального заняття, яке проводять в умовах виробництва, природи, музею з метою спостереження і вивчення учнями різних об'єктів, явищ дійсності, їх взаємозв'язків і взаємозалежностей.

Характерною ознакою екскурсії є те, що вивчення об'єктів пов'язане з рухом учнів, м'язовими зусиллями і здійснюється через «живе» спостереження та вивчення в реальних умовах.

Основні завдання екскурсії полягають у: збагаченні знань учнів; встановленні зв'язків теорії з практикою, життям; вихованні шанобливого ставлення до праці, природи; розвитку творчих здібностей, спостережливості, пам'яті, мислення учнів, їх самостійності; формуванні естетичних почуттів; активізації пізнавальної і практичної діяльності. Навчальна екскурсія, як правило, триває 45–90 хв.

Щоб успішно провести екскурсію, учитель повинен всебічно підготуватися, попередньо ознайомитися з об'єктами вивчення, маршрутом пересування, розробити детальний план, організувати учнів. Важливими чинниками ефективності екскурсії є ерудиція вчителя, здатність до імпровізації, комунікативна культура.

За відповідністю навчальним програмам екскурсії поділяють на програмові (рекомендовані навчальними програмами) і позапрограмні (виходять за межі програми).

З огляду на час проведення відносно вивчення теми екскурсії поділяють на:

– *вступні екскурсії* (передують вивченню нового матеріалу (учні засвоюють опорні поняття, отримують наочні уявлення і практичний досвід, знайомляться з фактами));

– *поточні екскурсії* (проводять паралельно з вивченням теоретичного матеріалу для забезпечення глибшого його розуміння, доповнення новими уявленнями);

– *підсумкові екскурсії* (здійснюють наприкінці навчального року або після вивчення розділу програми, щоб узагальнити і систематизувати теоретичні знання, поглибити і закріпити навички та вміння. Важливе їх завдання – сприяти виявленню зв'язків вивченого на уроках матеріалу з реальними процесами або явищами).

Структура навчальної екскурсії

1. Повідомлення теми, мети, завдань екскурсії.
2. Мотивація навчальної діяльності; актуалізація чуттєвого досвіду та опорних знань.
3. Сприйняття форм і зовнішніх особливостей об'єктів, явищ.
4. Узагальнення і систематизація знань.
5. Підбиття підсумків екскурсії і повідомлення індивідуальних завдань.
6. Оформлення результатів роботи.

Існують певні дидактичні *вимоги* до екскурсії: ретельна підготовка вчителя; чітке визначення освітніх і виховних завдань; вибір оптимального змісту та екскурсійних об'єктів; дотримання логіки пізнавального процесу; систематичне створення проблемних ситуацій; оптимальний вибір адекватних методів і прийомів; раціональне поєднання слова і наочності.

Методами навчання під час екскурсії є розповідь, пояснення, бесіда, спостереження, дискусія, створення схем, замальовок тощо.

3. Методика організації та проведення нестандартних уроків з навчальної дисципліни «Я у світі»

Нетрадиційний урок – це такий урок, у якого його традиційні елементи виконуються нетрадиційними способами і на цій основі структура цього уроку істотно відрізняється від структури традиційного уроку. Нетрадиційні уроки можна класифікувати за різними критеріями і основами.

Уроки узагальнення та систематизації знань можуть бути проведені у формі вікторини, КВК, «Подорожі розділом» (темою), гри «Що? Де? Коли? Чому?», концерту, «Поля чудес», конкурсів, розробки проєкту тощо.

Урок вивчення нового матеріалу може бути проведений у формі інтерактивного уроку, уроку-проєкту. Ідею міжпредметних зв'язків можна реалізувати на уроках інтегрованих і бінарних. Уроки-рольові ігри, уроки-змагання сприяють розширенню та поглибленню знань учнів. Розглянемо окремі з них.

Інтерактивний урок

Сутність інтерактивного навчання в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної активної взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання, де учень і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами процесу.

1. Мотивація навчальної діяльності (займає не більше 5 % часу заняття).

Мета – сфокусувати увагу учнів або учасників заходу на проблемі, викликати інтерес до обговорюваної теми.

На цьому етапі можуть бути використані такі прийоми: проблемне питання, цитата, коротка історія, невеличке завдання, розминка, коротка розповідь; бесіда; демонстрування наочності; нескладні інтерактивні технології («Мозковий штурм», «Мікрофон», «Криголам» тощо).

Як правило, матеріал, озвучений учнями під час мотивації, підсумовується і стає «місточком» для представлення теми уроку.

2. Оголошення теми, представлення очікуваних результатів (займає орієнтовно 5 % часу заняття).

Мета – забезпечити розуміння учнями змісту їхньої діяльності, тобто чого вони повинні досягти в результаті уроку і що від них очікує вчитель. Доцільно залучати до визначення очікуваних результатів усіх учасників заняття або заходу.

Формулювання результатів має відповідати таким вимогам: висвітлювати результати діяльності на уроці учнів, а не вчителя

(«після цього уроку я зможу...»); чітко відображати рівень навчальних досягнень, який очікується після уроку; чітко вказувати на способи «вимірювання» результатів; учитель має говорити коротко, ясно й абсолютно зрозуміло для учнів.

В цій частині уроку вчитель має:

- назвати тему уроку або попросити когось із учнів назвати її;
- якщо назва теми містить нові слова або проблемні питання, слід звернути на це увагу дітей;
- попросити когось із учнів оголосити очікувані результати;
- нагадати, що в кінці уроку перевірятиметься, чи досягли вони цих результатів.

3. Актуалізація знань. Надання необхідної інформації (займає приблизно 10 % часу заняття).

Мета – дати учням достатньо інформації для того, щоб на її основі виконувати практичні завдання, але за мінімально короткий час.

Види роботи: міні-лекція, читання матеріалу, опанування інформації за допомогою технічних засобів навчання (демонстрація відеофільму, презентації тощо) або наочності. Для економії часу на уроці й для досягнення максимального ефекту уроку можна давати інформацію для попереднього домашнього вивчення. На самому уроці вчитель може ще раз звернути на неї увагу, особливо на практичні поради, якщо необхідно, прокоментувати терміни або організувати невеличке опитування.

4. Інтерактивна вправа (центральна частина уроку, займає приблизно 60 % часу заняття).

Мета – практичне засвоєння матеріалу, досягнення поставлених цілей уроку.

Послідовність проведення інтерактивної частини наступна:

- Інструктування – учитель розповідає учасникам про мету вправи, правила, послідовність дій і кількість часу на виконання завдань. Перевіряє розуміння цього учасниками.
- Об'єднання в групи, розподіл ролей.
- Виконання завдання, де учитель виступає в ролі організатора, помічника, ведучого дискусії, намагаючись надати учасникам

максимум можливостей для самостійної роботи і навчання у співробітництві один з одним.

- Презентація результатів виконання вправи.
- Рефлексія. Здійснюється в різних формах: як індивідуальна робота, робота в парах, групах, дискусія.

5. Підбиття підсумків (рефлексія), оцінювання результатів (займає орієнтовно 20 % часу уроку).

Мета – рефлексія, усвідомлення того, що зроблено на уроці (заході), чи досягнуто поставленої мети, як можна застосувати в майбутньому отримані на уроці цінності.

Методика проведення рефлексії на уроці містить наступні етапи:

1. Припинення діяльності (з можливістю продовження роботи).
2. Відновлення послідовності виконаних дій (навіть незначних).
3. Вивчення відтвореної послідовності дій з точки зору їх ефективності, продуктивності, відповідності поставленим завданням.
4. Виявлення і формулювання результатів рефлексії: предметна продукція діяльності (ідеї, пропозиції, закономірності, відповіді на запитання); способи, які використовувалися чи створювалися в ході діяльності; гіпотези щодо майбутньої діяльності.

Рефлексія може подаватися у вигляді малюнків, схем, графіків.

Технологія проведення підсумкового етапу.

I стадія. Установлення фактів:

• використовуйте відкриті запитання: як?, чому?, що? (наприклад, Що нового дізналися? Чому навчилися?);

- виражайте почуття;
- наполягайте на описовому характері коментарів;
- говоріть про реально зроблене.

II стадія. Аналіз причин:

- запитуйте про причини: чому?, як?, хто?;
- заглибтеся у відповіді: чому його немає?, що було б, якби ...?;
- шукайте альтернативні теорії;
- доберіть інші приклади;
- наведіть думки незалежних експертів.

III стадія. Планування дій: домагайтеся, щоб учні взяли на себе зобов'язання щодо подальших дій (Що нам робити далі?).

Урок-проект

У процесі проєктної діяльності дитина вчиться не тільки здобувати знання, а й застосовувати їх на практиці. При цьому навчально-пізнавальна діяльність школярів спрямовується на результат, який називається проєктом, що в перекладі означає задум, план.

На підготовчому етапі, який передбачає організацію роботи над проєктом, учитель обирає тему (з календарного планування), формулює дидактичну мету. Далі педагог визначає вид проєкту.

У початковій школі можна користуватися загальноприйнятою класифікацією проєктів, розробленою Є. Полат, у якій вони розрізняються за: *домінувальною діяльністю* (дослідницько-пошукові, творчі, рольові (ігрові), прикладні, ознайомлювально-інформаційні); *предметно змістовою галуззю* (монопредметні, міжпредметні, надпредметні (позапредметні)); *характером контактів* (серед дітей однієї вікової групи, серед дітей різновікової групи, у співавторстві з батьками); *кількістю учасників* (індивідуальні, парні, групові); *тривалістю* (короткочасні, середньої тривалості, довгострокові).

На цьому етапі вчитель створює проблемну ситуацію, обговорює з учнями тему проєкту; відбувається обдумування напрямків розв'язання проблеми, утворення творчих груп для виконання проєкту за бажанням дітей та пропозицією вчителя; визначення критеріїв оцінювання та можливих форм презентації результатів; надання необхідної інформації.

Серед *критеріїв* можна назвати такі: активність усіх учасників проєкту; колективний характер прийнятих рішень; характер спілкування та взаємодопомоги; глибина розкриття проблеми; використання інформації з різних галузей знань; естетичне оформлення результату; практична значущість продукту; вміння презентувати проєкт.

Результатами проєктної діяльності молодших школярів можуть бути: альбом, журнал, книжка-розкладка, макет, модель, наочні посібники, паспарту, плакат, план, серія ілюстрацій, казка, довідник, стіннівка, сценарій свята, фотоальбом тощо.

На другому, *дослідно-творчому етапі*, передбачається діяльність щодо реалізації проєкту, а саме: складання учнями плану роботи над проєктом; розподіл обов'язків між учасниками проєкту; самостійна робота учнів (пошукова діяльність, створення моделей, малюнків тощо); оформлення результатів.

Найбільшої уваги під час проєктної діяльності слід надавати збору та обробці інформації. Це, як правило, в молодших школярів викликає найбільші труднощі, оскільки досвід роботи з різними інформаційними джерелами недостатній. Тому процесом пошуку інформації управляє вчитель.

Заключний етап проєктної діяльності передбачає презентацію проєкту та рефлексію учнями власної діяльності.

Завершується захист проєктів, як правило, у формі виставки тих виробів, які виготовили учні. На цьому етапі можна запропонувати підготувати невеличкий виступ з розповіддю про свій проєкт. Після захисту проєкту виготовлені вироби діти можуть подарувати членам родин учнів або передавати до дитячого садка. Важливо, щоб вони відчували задоволення від того, що виготовлені ними предмети потрібні людям і приносять їм радість.

Дуже важливе питання – оцінювання виконаних проєктів, яке має мати стимулювальний характер. Школярі, які досягли особливих результатів у виконанні проєкту, відзначаються вчителем. Неправильно перетворювати презентацію на змагання проєктів з присудженням місць. Краще виокремити кілька номінацій. Окрім особистих призів, учитель разом з батьками може підготувати спільний приз для всього класу за успішне завершення проєктів. Це похід до театру (на виставку, в музей), на екскурсію з метою вивчення місцевого господарства та визначних пам'яток рідного краю тощо.

Інтегрований урок

У сучасному педагогічному процесі значного розвитку набула ідея міжпредметної інтеграції. Інтегровані уроки ставлять за мету спресувати споріднений матеріал кількох предметів навколо однієї теми. Діти розглядають якесь явище, поняття з різних боків. Аналіз чинних програм для чотирирічної початкової школи та вивчення досвіду вчителів свідчить про широкі можливості для інтеграції навчального матеріалу з окремих предметів. Нестандартні уроки дають можливість учителеві разом із учнями опанувати значний за обсягом навчальний матеріал, домогтися формування міцних, усвідомлених міжпредметних зв'язків, уникнути дублювання у вивченні низки питань, досягти цілісності знань.

Підготовка вчителя до інтегрованого уроку передбачає: аналіз річного календарного планування; зіставлення матеріалу навчальних програм з предметів для виявлення можливих варіантів побудови інтегрованих уроків; обдумування та формулювання загальних понять, узгодження часу їх вивчення; вибір форм та методів реалізації навчального матеріалу; планування тематики; «конструювання» заняття: визначення завдань уроку, ретельний вибір оптимального навантаження учнів різноманітними видами діяльності під час уроку, добір дидактичного матеріалу.

Інтегрований урок розв'язує не велику кількість окремих завдань, а їх сукупність. Тому найбільш відповідальним етапом підготовки інтегрованого заняття є визначення завдань уроку. З огляду на це, справедливим буде виокремлення навчальної, розвивальної та виховної мети окремо для кожного з предметів, що інтегруються.

Структура інтегрованого уроку зумовлюється поставленою метою і завданнями, детермінується змістом навчання, особливостями діяльності вчителів та учнів.

Етапи проведення інтегрованого уроку:

- 1) організаційний;
- 2) ознайомлення з темою та метою, мотивація навчальної діяльності;

3) актуалізація опорних знань учнів (вступна бесіда, характерна особливість якої – актуалізація знань з усіх інтегрованих предметів. Час її проведення має бути не більше ніж 8–10 хвилин). Підготовка цього етапу уроку потребує від класовода особливої уваги: бесіда повинна бути змістовною, лаконічною, чіткою. Якщо уроки з різних предметів за однією темою проводяться окремо, вступна бесіда триває вдвічі (втричі) довше. Саме тому об'єднання змісту навчальних дисциплін значно скорочує час на їх опанування і забезпечує різнобічне сприймання предметів чи явищ, що є безперечною перевагою інтеграції;

- 4) повторення та аналіз основних фактів, подій, явищ;
- 5) творче перенесення знань і навичок учнів у нові ситуації;
- 6) узагальнення та систематизація навчальних досягнень дітей;
- 7) підбиття підсумків інтегрованого уроку;
- 8) домашнє завдання (дається окремо для кожного із предметів, що зінтегровані в даному уроці).

Слід зазначити, що дана структура є типовою, учитель може внести у неї свої корективи залежно від особливостей навчальних предметів, що інтегруються, та конкретних завдань даного уроку.

Інколи навчальний матеріал такий об'ємний, що всі завдання неможливо виконати протягом 40 хвилин (коли інтегруються 3–4 предмети), тоді інтегроване заняття проводять на 2–3 уроках.

4. Підготовка вчителя до уроку. Самоаналіз уроку

Успішне проведення уроку неможливе без ґрунтовної попередньої підготовки вчителя, в якій виокремлюють попередній і безпосередній етапи.

Попередня підготовка до уроку передбачає детальне ознайомлення зі змістом та вимогами навчальної програми з предмета, роботу з підручником чи посібником, психолого-педагогічною та методичною літературою, вивчення досвіду роботи інших учителів, самоаналіз результатів власної діяльності. Цей етап розпочинається зі

створення календарно-тематичного плану, в якому визначають терміни вивчення тем, типи уроків, інші форми організації навчання.

Безпосередня підготовка полягає, насамперед, у створенні поурочного плану-конспекту, який допомагає цілеспрямовано провести урок. Системний підхід до планування уроку вимагає дотримання такої послідовності дій:

1. Конкретизувати мету і завдання уроку з урахуванням необхідності комплексного розв'язання завдань освіти, виховання і розвитку учнів: а) урахувати навчальні можливості учнів, мотиви їх діяльності, інтереси та здібності, рівень розвитку; б) проаналізувати зміст теми в підручнику і виявити його освітні, розвивальні та виховні можливості; в) встановити зв'язки між попереднім і наступним навчальним матеріалом, проаналізувавши навчальну програму чи методичний посібник.

2. Визначити обсяг і зміст навчального матеріалу: а) виявити світоглядні положення та ідеї; б) встановити взаємозв'язки між різними компонентами навчального матеріалу (теоретичним, емпіричним, практичним); в) виявити міжпредметні зв'язки; г) за необхідності доповнити зміст новими фактами і практичними завданнями.

3. Обрати оптимальні методи і прийоми навчання, ураховуючи вимоги дидактичних принципів, зміст навчального матеріалу, рівень пізнавальної діяльності учнів (репродуктивний чи пошуковий), забезпечити оптимальне поєднання методів навчання для розв'язання кожного дидактичного завдання.

4. Обрати форми організації навчальної діяльності (індивідуальна, парна, групова, фронтальна), визначити тип уроку, його макро- і мікроструктуру.

5. Дібрати дидактичний апарат уроку відповідно до змісту матеріалу (підготовка приладів, схем, діаграм, малюнків, роздавального матеріалу тощо).

6. Визначити зміст і методику виконання домашнього завдання, самостійної роботи за матеріалами уроку.

Підготовка вчителя до уроку завершується створенням конкретного конспекту уроку, яким можна користуватися в наступні

роки за умови внесення в його зміст необхідних коректив.

Через складність і багатоаспектність взаємодій, що відбуваються в процесі навчання й аналітичної діяльності вчителя, особливого значення набуває його вміння аналізувати результати своєї праці.

Самоаналіз потрібно здійснювати на всіх етапах процесу професійної діяльності: під час проектування уроку (планування); безпосередньо на уроці; після його проведення (ретроспективний аналіз).

Для здійснення самоаналізу доцільно використовувати такий узагальнений алгоритм:

1. Оцінювати результати навчання (усвідомленість теоретичних знань, їх міцність, уміння застосовувати на практиці, сформованість умінь і навичок тощо) і співвідносити їх із загальною метою уроку.

2. Співвідносити дидактичну мету з конкретними завданнями кожного етапу уроку.

3. Встановлювати відповідність між дидактичними завданнями уроку і структурою змісту навчального матеріалу.

4. Аналізувати методи навчання, форми організації діяльності учнів стосовно відповідності їх дидактичному завданню і змісту навчального матеріалу.

5. З'ясувати відповідність одержаних результатів кожного етапу уроку дидактичним завданням.

6. Співвідносити кінцевий результат уроку з проміжними результатами.

Такі алгоритмічні дії передбачають їх творче застосування в процесі самоаналізу, вільну послідовність, що залежить від індивідуальності педагога, його досвіду, майстерності тощо.

Ключові поняття теми: форма організації навчання, фронтальна форма організації навчальної діяльності учнів, групова форма організації навчальної діяльності учнів, індивідуальна форма організації навчальної роботи, урок, дидактичні завдання уроку, розвивальні завдання уроку, виховні завдання уроку, структура уроку, макроструктура (дидактична структура) уроку, мікроструктура

(методична підструктура) уроку, урок засвоєння нових знань, урок формування і вдосконалення вмінь і навичок, урок узагальнення і систематизації знань, комбінований урок, урок-екскурсія, інтерактивний урок, урок-проект, інтегрований урок, самоаналіз уроку.

Питання та завдання для самоконтролю:

- 1. Розкрийте сутність основних понять теми: «форма організації навчання», «урок», «структура уроку».*
- 2. Обґрунтуйте необхідність урочної форми організації вивчення предмета «Я у світі» у початковій школі.*
- 3. Розкрийте загальну логіку побудови уроку.*
- 4. Опишіть основні структурні елементи уроку.*
- 5. Які типи традиційних уроків використовують при вивченні курсу «Я у світі»? Назвіть структуру кожного з них.*
- 6. Назвіть найпоширеніші типи нетрадиційних уроків у курсі «Я у світі».*
- 7. Схарактеризуйте етапи уроку-проекту.*
- 8. Які вимоги до сучасного уроку «Я у світі» ви знаєте?*
- 9. Яка методика підготовки та проведення екскурсій з предмета «Я у світі»?*
- 10. Опишіть алгоритм підготовки вчителя до уроку.*
- 11. Продемонструйте узагальнений алгоритм здійснення вчителем самоаналізу уроку.*

Позаурочна та позакласна робота в контексті вивчення курсу «Я у світі»

План

- 1. Позаурочні форми роботи у вивченні предмета «Я у світі».**
- 2. Позакласна робота в процесі вивчення освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі.**
- 3. Алгоритм підготовки і проведення виховного заходу. Основні вимоги до проведення виховного заходу.**

1. Позаурочні форми роботи у вивченні предмета «Я у світі»

Позаурочна навчально-пізнавальна діяльність молодших школярів здійснюється в позаурочний час та є обов'язковою для кожного учня; спрямовується на оволодіння фактичним матеріалом, який учні зможуть використати на наступних уроках, а також – на закріплення, розширення, поглиблення і застосування певної частини змісту після його вивчення. Така робота виконується у класі після уроків під безпосереднім або опосередкованим керівництвом учителя і вдома самостійно.

Основною формою позаурочної роботи є домашні навчально-пізнавальні завдання.

Домашня робота – це вид позаурочної навчально-пізнавальної діяльності школярів, нерозривно пов'язаної зі змістом процесу навчання, який здійснюється на уроці і є його логічним продовженням.

Разом з тим домашня робота – це підготовча ланка до ефективного сприйняття тем інших уроків і, в першу чергу, – наступного. Означена діяльність є проміжною ланкою між учінням та самоосвітою дітей. Її роль особливо зростає в даний час, коли перед навчальними закладами поставлено завдання формування в учнів потреби до постійної самоосвіти, навичок самостійної пізнавальної діяльності.

Домашня робота розвиває пізнавальний інтерес, здібності й вольові якості учнів; створює умови для вияву індивідуальних пізнавальних здібностей; сприяє оволодінню індивідуальним стилем роботи, який проявляється в способах і темпах виконання, вихованню таких рис особистості, як працелюбність, дисциплінованість, охайність, відповідальність за доручену справу перед учителем, батьками, товаришами і самим собою. Ці можливості реалізуються тоді, коли домашня робота перетворюється з обов'язкової необхідності, яка часто приносить мало радості дитині, в потребу, пов'язану з пізнавальним інтересом, емоційним задоволенням під час виконання й наступного оцінювання вчителем.

Управління домашньою роботою здійснюється учителем через:

- 1) побудову домашніх завдань;
- 2) підготовку учнів до їх виконання;
- 3) перевірку результатів домашньої роботи та їх оцінювання.

Стосовно *конструювання видів домашніх завдань* у кожній конкретній ситуації. Насамперед потрібно виходити з того, що домашні завдання різняться за змістом. Зауважимо, що в жодному разі не можна задавати для самостійної роботи той зміст, який діти не зрозуміли добре на уроці, чи не встигли засвоїти разом з учителем. Логіка домашнього завдання повинна бути простіша і доступніша, ніж система пояснення в класі. Потрібно вибирати таку вправу, задачу, приклад, текст, в яких добре виділяється основне положення, що вивчається.

Дидактичні цілі та зміст домашньої роботи не можуть бути суб'єктивним вподобанням чи бажанням учителя. Вони повинні бути об'єктивно зумовленими і сприяти оптимальній результативності процесу опанування знаннями і уміннями з теми уроку. Щоб практично визначити дидактичні цілі та зміст домашніх завдань, учитель порівнює власне педагогічні цілі уроку та очікувані оптимальні результати оволодіння школярами змістом теми, яких можна досягти, застосовуючи розроблену методику уроку

Дидактичними цілями домашньої роботи можуть бути: розширення і поглиблення засвоєних знань; конкретизація засвоєних знань; застосування засвоєних знань у знайомій ситуації, у новій ситуації; систематизація засвоєних знань; застосування засвоєних способів діяльності за зразком, у подібній і новій ситуації.

Саме тому домашні завдання різняться за *характером пізнавальної діяльності*, вони можуть бути *репродуктивні* (репродуктивне відтворення знань і застосування їх у знайомій ситуації, виконання дії за зразком) і *творчі* (застосування засвоєних знань та вмінь у новій ситуації).

В початкових класах особливо важливо, щоб домашні завдання викликали інтерес, включали елементи гри.

Добір завдань для домашньої роботи, інструктаж щодо їх виконання учитель продумує завчасно і фіксує в поурочному плані –

конспекті уроку.

Підготовка учнів до виконання домашнього завдання здійснюється на уроці, коли вчитель пояснює зміст і методику виконання. Домашнє завдання необхідно записати на дошці і в щоденниках до завершення уроку. Його пропонують у той момент, коли воно природно випливає з процесу пізнавальної діяльності (в середині, наприкінці уроку), але не тоді, коли пролунав дзвінок.

Слід пам'ятати, що є певні правила щодо організації домашніх завдань в початковій школі:

1) даючи домашнє завдання, вчитель коментує способи його виконання (з метою усвідомлення учнями способу виконання кожного завдання вчитель використовує такі прийоми: детальне пояснення; складання або актуалізація плану; наведення аналогій; подання алгоритмів різного рівня узагальнення), якщо певний вид роботи звичний для учнів, то можна лише зазначити, який матеріал слід опрацювати;

2) не варто упродовж тривалого часу пропонувати однотипні завдання, тому що учні можуть втратити інтерес до них;

3) домашні завдання повинні містити елемент новизни, передбачати нові варіанти їх виконання;

4) обсяг домашньої навчальної роботи має вкладатися в загальні часові межі домашньої навчальної роботи учнів: у 3–4 класах – до 1,5 год;

5) у край важливо привчити школярів виконувати домашнє завдання самостійно.

За способом організації навчально-пізнавальної діяльності учнів домашні завдання можуть бути індивідуальні, групові, фронтальні. *Фронтальні домашні завдання* однакові для учнів усього класу. *Групові* задаються групі учнів. Їх особливість полягає в тому, що кожен учень виконує свою логічну частину завдання. *Індивідуальні домашні завдання* призначаються для окремих учнів. Вони відповідають індивідуальним особливостям кожного і пропонуються на індивідуальних картках. Такі завдання можуть мати різне призначення. В одних випадках вони служать для подолання

відставання школярів з деяких тем. В інших – для розширення і поглиблення знань і умінь тих учнів, які виявляють пізнавальний інтерес до вивчення предмета «Я у світі».

Важливими умовами ефективності самостійної роботи учнів є *систематична перевірка вчителем виконання домашніх завдань, об'єктивне оцінювання їх результатів*. Цьому сприяє систематична перевірка ведення учнями записів у щоденнику, що допомагає посилити контроль за виконанням домашніх завдань.

Перевірка й оцінювання результатів домашньої роботи здійснюється на уроці в процесі опитування, виконання самостійної роботи, шляхом швидкого перегляду письмових робіт, повторення вивченого, розв'язання вправ.

Ефективність домашньої навчальної роботи залежить від таких умов:

1) сформованості в учнів пізнавального інтересу до змісту і завдань, розуміння ними мети цієї роботи (творчий характер, зв'язок з життям, практикою);

2) педагогічного керування і контролю з боку вчителя, батьків, що виховуватиме відповідальне ставлення до виконання домашнього завдання;

3) дотримання дидактичного принципу доступності навчання;

4) сформованості в учнів навичок самостійної роботи і самоконтролю;

5) дотримання нормативів максимальних навантажень учнів, їх діагностика і планування.

2. Позакласна робота в процесі вивчення освітньої галузі «Суспільствознавство» у початковій школі

Якими б змістовними і методично досконалими не були уроки «Я у світі», учитель не доможеться бажаних результатів, якщо не організує систематичну й багатогранну позакласну роботу.

Позакласна робота – різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, організована в

позаурочний час педагогічним колективом школи та охоплює різні за змістом, метою, методами, формами, засобами і способами керівництва заняття.

Будучи складовою частиною освітньої роботи в школі, спрямована на засвоєння дитиною необхідного для життя у суспільстві соціального досвіду і формування прийнятої суспільством системи цінностей.

Завданнями позакласної роботи з предмета «Я у світі» є:

1) формування у дитини позитивної Я-концепції, характеристиками якої є: а) впевненість у прихильному, доброзичливому ставленні до себе усіх оточуючих; б) впевненість у власних силах, яка забезпечує успішне оволодіння потрібними видами діяльності чи засвоєння необхідних знань; в) переконаність в обов'язковому досягненні успіху в різних сферах діяльності; г) почуттям власної значущості;

2) закріплення, збагачення та поглиблення знань, набутих у процесі навчання, застосуванні їх на практиці;

3) розширення загальноосвітнього кругозору учнів, формування в них наукового світогляду, вироблення вмінь і навичок самоосвіти;

4) формування інтересів до різних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту, виявлення і розвиток індивідуальних творчих здібностей та нахилів;

5) організація дозвілля школярів, культурного відпочинку та розумних розваг; поширення виховного впливу на учнів у різних напрямках виховання;

б) розвиток пізнавального інтересу.

Її зміст визначається загальним змістом виховання учнівської молоді, який передбачає розумове, моральне, трудове, естетичне і фізичне виховання.

Позакласна робота ґрунтується на використанні загальних і специфічних *принципів виховання*:

а) добровільний характер участі (учні обирають профіль занять за інтересами, педагоги за таких умов повинні ретельно продумувати

зміст занять, використовуючи нові, ще не відомі учням факти, форми і методи, які б посилювали їх інтерес);

б) суспільна спрямованість діяльності учнів (зміст діяльності має відповідати загальносуспільним потребам, відображати досягнення сучасної науки, техніки, культури і мистецтва);

в) розвиток ініціативності та самодіяльності учнів (слід враховувати бажання школярів, їх пропозиції, щоб кожен із них виконував цікаву для себе роботу);

г) розвиток винахідливості, дитячої творчості (під час занять перед учнями варто ставити завдання пошукового характеру);

г) зв'язок з навчальною роботою (позакласна робота повинна бути логічним продовженням навчально-виховної роботи на уроках);

д) використання ігрових форм, цікавість, емоційність;

е) принцип індивідуального підходу.

У позакласній роботі виокремлюємо наступні **напрями, методи й форми**, що забезпечують їх реалізацію:

- *світоглядний* – бесіди, розповіді, оповідання, повідомлення, читання;

- *суспільно-корисний* – охорона пам'яток історії та культури; експедиції, походи; дослідження історичних пам'яток; краєзнавчий пошук;

- *трудовий* – свято першої борозни, обжинки, приліт птахів, освоєння традиційних ремесел, народних промислів, виготовлення альбомів, газет, підготовка виставок, колекцій, гербаріїв;

- *пізнавально-розвивальний* – бесіди, вікторини, олімпіади, турніри, клуби народної творчості, усні журнали, години запитань і відповідей, аналіз різноманітних ситуацій, заочні подорожі, зустрічі з видатними людьми;

- *художньо-естетичний* – вечори народної пісні та танцю, свята рідної мови, виставки народних промислів, конкурси дитячої творчості, свята з використанням українських традицій, обрядів, звичаїв; етюди з натури;

- *спортивний* – змагання з народних видів спорту, козацькі змагання та забави, народні ігри, туристичні змагання.

Форми, методи і прийоми позакласної роботи з курсу «Я у світі» надзвичайно різноманітні. Вони добираються залежно від віку та підготовки учнів, теми і мети заходу.

У методичній літературі та у практиці школи традиційно розрізняють **три форми позакласної роботи: індивідуальну, групову та масову**. За основу такого розподілу покладена ознака кількісного охоплення учасників.

Індивідуальна робота проводиться з окремими учнями, які готують повідомлення і доповіді, виготовляють вироби, оформляють стенди, здійснюють пошук інформації в мережі Інтернет тощо. Індивідуальна робота може проводитися постійно або епізодично.

Успішне здійснення цієї роботи неможливе без чіткого її планування, що враховує характеристики особистості й передбачувані результати виховного впливу (проект особистості). Це забезпечує управління процесом виховання, координацію всіх виховних впливів.

Ефективність індивідуальної позакласної роботи залежить від рівня усвідомлення учнем мети завдання, його вагомості, від оволодіння способами її виконання, оформлення результатів, а також від оцінювання товаришами і вчителем. Виявлення та розвиток індивідуальних інтересів дозволяє об'єднувати й залучати дітей за спільністю до групової та масової позакласної роботи.

Групова форма позакласної роботи має чітку організаційну структуру і відносно постійний склад учасників, об'єднаних спільними інтересами. До цієї форми належать гуртки, факультативи, клуби, екскурсії, походи, класні виховні години тощо. Найвідомішими, дієвими формами позаурочної роботи суспільствознавчого спрямування є гуртки, факультативи, клуби.

Істотною рисою *гуртків* є порівняно невеликий кількісний склад учнів, груповий характер діяльності, наявність спільних інтересів і спільної мети. Найпоширенішим видом гуртка з предмета «Я у світі» є предметний, в якому учні поглиблюють знання, засвоєні на уроках. Виховна мета гурткових занять досягається пошуково-дослідницькою діяльністю учнів, поглибленим ознайомленням їх з певною проблемою.

Гурток, зазвичай, об'єднує 15–20 учнів. Бажано, щоб вони були одного віку, оскільки це дозволяє ефективно керувати їхньою діяльністю. План роботи гуртка розробляється з урахуванням особливостей, інтересів і ступеня підготовленості учнів.

Науково обґрунтована гурткова робота сприяє формуванню різнобічно розвиненої особистості, вихованню інтересу до нового, прагнення до успіху. Щоб підвищити ефективність цього виду діяльності, слід наповнити гурткову роботу новим змістом, шукати неординарні підходи, не боятися нестандартних рішень. Заняття в гуртках проводяться за планами, регулярно, ведеться облік роботи (звіти, виставки, олімпіади, предметні тижні).

Факультативні заняття передбачають поглиблене вивчення навчальних предметів за вибором і бажанням учнів. Вони спрямовані на розширення науково-теоретичних знань і практичних умінь учнів.

Клуб – це самодіяльне творче об'єднання, яке сприяє задоволенню різнобічних інтересів і потреб у підвищенні своєї духовної культури, формує вміння самостійно висловлюватися, обстоювати свої думки, погляди й почуття. Діяльність у клубах базується на принципах добровільності, самоврядування, колективного пошуку, індивідуалізації форм і методів. Робота клубів дещо відрізняється від роботи гуртків. Відвідування клубу не регламентоване і не обов'язкове, крім того, клуби бувають багатoproфільними, тому вони цікаві для учнів із нечітко визначеними інтересами. Клуби мають свої назви, емблеми, положення і статuti. Особливою популярністю серед школярів стають клуби веселих і кмітливих (КВК).

Варто зупинитися і на такій груповій формі організації позакласної діяльності як *класні виховні години (години класного керівника)*. У педагогічній практиці вона зарекомендувала себе дієвим засобом формування у школярів наукового світогляду і моральної поведінки. Тематику таких годин розробляє класний керівник з урахуванням особливостей колективу учнів, проводять їх у формі етичної бесіди, лекції, диспуту, усного журналу, зустрічі з цікавими людьми, обговорення книг тощо. Годину класного керівника

наприкінці кожного місяця доцільно присвятити підведенню підсумків освітньої роботи класу.

Година класного керівника, як правило, має таку структуру:

1. Підготовчий етап. Передбачає повідомлення учням теми, основних її питань для попереднього обдумування; доручення окремим із них самостійно підібрати матеріал; залучення учнів до читання літературних творів, статей, журналів, газет, перегляду кінофільмів, спектаклів, телепередач, добору ілюстративних матеріалів, репродукцій картин, портретів, плакатів, виготовлення таблиць, схем; проведення анкетного опитування. Вся ця робота стисло фіксується в конспекті.

2. Зміст години класного керівника:

а) вступна частина – повідомлення теми, мотивація її актуальності та необхідності, основних питань, визначення завдань, які треба вирішити, введення учнів у сутність теми. Вступ розрахований на 3–7 хв;

б) основна частина – всебічне висвітлення сутності теми, ґрунтовне розкриття головних її питань, пояснення змісту невідомих понять, наведення прикладів, які б спонукали учнів до гуманних вчинків, пробуджували позитивні почуття та викликали осудливе ставлення до негативних дій. На цьому етапі переглядають і аналізують кіно- і відеофільми, репродукції творів видатних художників, обговорюють прочитані твори, книги, журнальні чи газетні статті, виступають запрошені, учні класу. Основна частина триває до 35 хв;

в) підсумкова частина – короткі висновки й узагальнення на основі матеріалу, що розглядався, стислий аналіз виступів, а за потреби – їх доповнення чи уточнення, підсумовування сказаного, спонукання учнів до формування в собі позитивних якостей, про які йшлося;

г) підсумкове слово класного керівника (5–7 хв). Класний керівник має подбати, щоб учні не були пасивними слухачами і спостерігачами, а брали активну участь у проведенні цього заходу.

Тему класної години доцільно повідомити заздалегідь, а також розподілити необхідну літературу, підготувати питання, які їх цікавлять, зібрати місцевий матеріал (цифри, факти, спогади тощо).

Особливістю *масових форм* роботи є широка участь у ній учнів. До них належать:

✓ *конкурси та олімпіади* (стимулюють і активізують діяльність учнів, розвивають їхні творчі здібності, формують дух змагальності);

✓ *ранки-зустрічі, літературні вікторини* (для участі в них запрошують відомих людей, письменників, літературознавців тощо. Водночас важливо подбати про активність учнів у їх підготовці та проведенні);

✓ *дитячі свята суспільствознавчого спрямування.*

3. Алгоритм підготовки і проведення виховного заходу. Основні вимоги до проведення виховного заходу

I. Психолого-педагогічний аналіз обстановки в колективі, необхідність проведення заходу та формулювання його мети.

II. Планування виховного заходу:

1. Визначити тему заходу та чітко формулювання його мети, завдань заходу; визначити, на виховання яких якостей школярів спрямовано захід.

2. Врахувати рівень вихованості учнів, їх вікові та індивідуальні особливості.

3. Визначити місце даного заходу в загальній системі виховної роботи.

4. Спрямованість виховного заходу на активну участь дітей у підготовці й проведенні заходу.

5. Психологічна налаштуваність учнів на виховну сутність заходу.

III. Процес підготовки:

1. Спрямовувальна роль педагога у ході підготовки заходу, тактовна допомога учням.

2. Визначити роль органів самоврядування під час підготовки й проведення заходу.

3. Забезпечення в процесі підготовки згуртованої, злагодженої роботи колективу; формування стосунків співробітництва, взаємодопомоги, вимогливості;

4. Організація діяльності учнів: уточнення обов'язків і повноважень кожного учня та встановлення конкретних термінів виконання окремих завдань тощо.

IV. Проведення заходу:

1. При організації заходу слід подбати про:

- місце проведення, оформлення приміщення, обладнання, використання наочності, ТЗН;

- своєчасність початку та організоване проведення;

- дотримання регламенту, доцільність його використання;

- участь представників громадськості, батьків у проведенні заходу; ефективність їхньої участі;

- дотримання під час заходу санітарно-гігієнічних вимог, правил пожежної безпеки, ТБ;

- запобігання перевтомі та врахування особливостей фізичного розвитку учнів;

- зовнішній вигляд школярів;

- дисципліна.

2. Зміст виховного заходу повинен відповідати вимогам:

- цілеспрямованість;

- чи доведено мету до учнів;

- зв'язок із життям класу, школи, району, міста;

- обговорення під час проведення заходу питань, які хвилюють школярів;

- врахування вікових та індивідуальних особливостей;

- емоційна насиченість заходу;

- вплив заходу на розширення світогляду учнів, на розвиток пізнавальних інтересів.

3. Методика проведення виховного заходу:

- оптимально обрати форму проведення (бесіда, ранок, лекція, година спілкування, конференція, конкурс);
- визначити роль класного керівника (педагога-організатора, керівника гуртка) у проведенні заходу, врахувати рівень його педагогічної майстерності;
- передбачити наявність елементів обговорення, відкритого обміну думками в ході заходу;
- визначити рівень самостійності школярів в обговоренні проблем.

V. Аналіз результатів виховного заходу.

Досягнення поставлених педагогом мети та завдань даного заходу.

Виконання плану заходу.

Аналіз ставлення школярів до змісту заходу, рівень їхньої активності.

Основні вимоги до проведення виховного заходу:

- ✓ чітка назва заходу та розуміння вихователем його мети;
- ✓ планування основних етапів заходу та визначення завдань кожного з них;
- ✓ організація підготовки заходу у відповідності до поставленої мети;
- ✓ визначення оптимального змісту виховного матеріалу з урахуванням основних принципів організації виховного процесу;
- ✓ вибір найбільш раціональних методів і прийомів виховного впливу на учнів на кожному етапі заходу;
- ✓ чіткість виховного заходу, оптимальний його темп і ритм;
- ✓ гнучкість та широта «виховного маневру»;
- ✓ різноманітність і творчий характер діяльності учнів;
- ✓ взаємозв'язок заходу з попередніми та наступними формами виховної та навчальної роботи з учнями.

Схема аналізу виховного заходу

1. Загальні відомості про виховний захід: назва, форма, мета, місце проведення, клас, обладнання, хто проводить.
2. Чим викликана необхідність проведення виховного заходу?

3. Врахування педагогом своїх можливостей, індивідуальних особливостей своєї особистості щодо підготовки і реалізації конкретного виховного заходу.

4. Відповідність мети і змісту виховного заходу віковим та індивідуальним особливостям учнів, врахування морально-психологічної атмосфери в колективі, рівня дисципліни.

5. Якість структури плану проведення виховного заходу і підготовки вчителя до його реалізації.

6. Відповідність мети заходу його змісту, структурі, оформленню, формі та методам виховання.

7. Кількість залучених до підготовки і проведення виховного заходу учнів класу. Характер їх участі: ініціатори й виконавці, помічники, слухачі.

8. Роль педагога у підготовці та проведенні виховного заходу: ініціатор, організатор, методист, виконавець. Як ним вмотивовано проведення виховного заходу. Педагогічний такт, мовлення, зовнішній вигляд. Особливості стосунків з учнями та вимог до них.

9. Ефективність, пізнавальна і виховна цінність виховного заходу. На формування яких почуттів, переконань, умінь, навичок він спрямований? Чи сприяв він формуванню згуртованості учнівського колективу, виробленню чи зміцненню громадської думки? Як вплинув на окремих учнів, до яких видів діяльності прилучав їх? Поведінка учнів, їх ставлення до виховного заходу.

10. Загальна оцінка виховного заходу. Чи досягнуто мети? Причини успіхів і невдач. Висновки і пропозиції.

Детальний і всебічний аналіз виховного заходу сприяє оптимізації його проведення в майбутньому, допомагає вчителю розвинути свої організаторські та інші здібності.

Ключові поняття теми: позаурочна навчально-пізнавальна діяльність; домашня робота; позакласна робота; принципи виховання; індивідуальні форми позакласної роботи; групові форми позакласної роботи; масові форми позакласної роботи; алгоритм підготовки і проведення виховного заходу; схема аналізу виховного заходу.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте сутність основних понять теми: «позаурочна навчально-пізнавальна діяльність»; «домашня робота»; «позакласна робота».
2. Як здійснюється учителем управління домашньою роботою?
3. Назвіть умови ефективності домашньої навчальної роботи.
5. Розкрийте завдання позакласної роботи з предмета «Я у світі».
6. На яких принципах виховання ґрунтується позакласна робота ?
7. Які напрями у позакласній роботі та відповідні методи й форми, що забезпечують їх реалізацію, виокремлюють вчені?
8. Обґрунтуйте алгоритм підготовки і проведення виховного заходу.
9. Назвіть структурні компоненти аналізу виховного заходу.

Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів у процесі вивчення курсу «Я у світі»

План

1. Сутнісні характеристики контролю навчальної діяльності учнів у початковій школі.
2. Види перевірки навчальних досягнень молодших школярів на уроках «Я у світі».
3. Оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів.

1. Сутнісні характеристики контролю навчальної діяльності учнів у початковій школі

Обов'язковим компонентом навчання у початковій школі є виявлення рівнів навчальних досягнень учнів, що відбувається в процесі контролю.

Під поняттям **контролю** розуміють виявлення, вимір і оцінювання

результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів [80].

Об'єктами контролю у процесі навчання у початковій школі є складники предметних компетентностей:

- знання про предмети і явища навколишнього світу, взаємозв'язки та відношення між ними;
- вміння та навички застосовувати засвоєні знання;
- досвід творчої діяльності;
- ціннісні ставлення.

Головна мета контролю – забезпечення ефективності формування знань, умінь, навичок учнів, використання їх на практиці, стимулювання навчальної діяльності учнів, формування у них прагнення до самоосвіти [120].

Контроль дає змогу з'ясувати (*завдання контролю*):

- готовність учнів до сприйняття, усвідомлення та засвоєння нових знань;
- можливості отримання школярами інформації про характер самостійної роботи у процесі навчання;
- ефективність організаційних форм, методів і засобів навчання;
- ступінь правильності, обсягу та глибини засвоєних учнями знань, умінь та навичок [120].

Ці та інші завдання визначають зміст контролю, який змінюється зі зміною дидактичних завдань [120].

Змістом контролю у початковій школі є комплексна перевірка навчальної діяльності учнів, у процесі якої здійснюється освоєння змісту початкової освіти: формуються знання, загальнонавчальні та предметні уміння і навички, розвиваються творчі здібності, оцінні судження [44]. На різних етапах навчання зміст контролю визначається дидактичними завданнями, специфікою навчальних предметів, рівнем підготовки та розвитку учнів.

Основними **функціями контролю** навчальних досягнень учнів є:

- **мотиваційна** – контроль у процесі навчання молодших школярів є одним із важливих засобів мотивації та стимулювання їхньої навчально-пізнавальної діяльності. Так, позитивна оцінка у поєднанні з іншими мотивами учіння сприяє розкриттю перспектив

успіху дитини, створює і підтримує позитивний емоційний настрій, викликає бажання вчитися, сприяє формуванню адекватної самооцінки;

– **діагностувальна** функція контролю дає змогу вчителю виявити прогалини й помилки в знаннях та вміннях учнів відповідно до поставлених цілей, з'ясувати причини їх виникнення;

– **коригувальна**, відповідно до результатів діагностики, покликана коригувати навчально-пізнавальну діяльність школярів та способи управління нею;

– **прогностична** – отримані результати контролю використовуються з метою прогнозування шляхів удосконалення методики навчання предмета в цілому, передбачення засобів удосконалення результатів навчальних досягнень окремих учнів;

– **навчально-перевірвальна** функція контролю полягає, насамперед, у поліпшенні якостей знань та вмінь молодших школярів. Так, організація перевірки в логічній послідовності – з одного боку, та вимога повноти й обґрунтування відповідей – з іншого, забезпечують систематизацію і узагальнення засвоєного змісту. Спонування дітей до використання результатів спостережень, прикладів з власного життя поглиблює та розширює їхні знання та вміння. Усне або письмове виконання різнорівневих завдань, що перевіряються, сприяє їх осмисленню, усвідомленню та закріпленню, застосуванню за зразком, за аналогією й у нових ситуаціях;

– **розвивальна** – контроль сприяє розвитку волі, психічних процесів учнів, їхньої пізнавальної активності та самостійності; рефлексивних умінь як здатності обмірковувати свої дії, критично оцінювати їх і свідомо ставитися до навчання; формувати вміння взаємо- і самоконтролю;

– **виховна** – об'єктивно і методично правильно організований контроль розкриває невикористані резерви, можливості дитини, стимулює учнів до систематичної наполегливої праці, зумовлює формування важливих якостей особистості: відповідальності, здатності до подолання труднощів, самостійності тощо.

Принципи організації контролю за навчальною діяльністю учнів:

1) *об'єктивність* – позбавленість суб'єктивних і помилкових оціночних суджень і висновків учителя, що забезпечується науково обґрунтованим змістом діагностичних завдань та процедур; рівним, дружнім ставленням педагога до всіх учнів; точним, адекватно установленим критеріям оцінювання знань, умінь;

2) *систематичність* проведення контролю на всіх етапах процесу навчання. При цьому різні форми, методи контролю, перевірки й оцінювання використовуються комплексно, у тісному взаємозв'язку і єдності, підпорядковуючись одній меті. Такий підхід дозволяє уникнути універсальності окремих з них;

3) *диференційованість*, що передбачає градацію оцінок успішності, оскільки різні учні працюють по-різному, мають неоднакові здібності, що обумовлює кращі чи гірші результати навчання;

4) діагностування має бути *індивідуальним*. При перевірці треба враховувати індивідуальні особливості учнів: їхній темперамент, характер, здібності, нахили, інтереси, потреби, мотиви, особливості психічних функцій, емоційно-вольової сфери;

5) *вимогливість учителя* до оцінювання роботи учня. Лібералізм учителя неминуче завдає великої шкоди моральному вихованню учнів, породжує їхнє несерйозне, байдуже й безвідповідальне ставлення до навчання. Учні цінують і люблять вимогливих учителів (які не лише вимагають, а й добре навчають) і, навпаки, не поважають учителів, які ставлять незаслужені оцінки [44].

За місцем у навчальному процесі розрізняють *попередній, поточний, періодичний (тематичний), підсумковий види контролю*.

Попередній контроль проводиться перед вивченням нового курсу або нового розділу курсу з метою визначення знань учнів з найважливішого матеріалу попереднього навчального року, півріччя. Він поєднується з так званим компенсаційним навчанням, спрямованим на ліквідацію прогалин у знаннях, уміннях учнів.

Поточний контроль здійснюється в процесі вивчення теми/розділу з метою визначення рівня розуміння та первинного засвоєння учнями окремих елементів змісту теми/розділу, зв'язків між ними та засвоєним змістом попередніх тем/розділів уроків, закріплення знань, умінь і навичок, їх актуалізації перед вивченням нового матеріалу.

Періодичний (тематичний) контроль проводиться після вивчення теми або розділу програми. Його метою є діагностування якості засвоєння учнями навчального матеріалу з окремої теми, встановлення відповідності рівня засвоєння вимогам програми.

Підсумковий контроль проводиться в кінці кожного семестру і навчального року. Його призначення – діагностування інтегрованого результату навчальної діяльності учнів відповідно до поставлених на даному етапі завдань навчання [80].

У початковій школі застосовують **поточний і підсумковий види контролю**, які здійснюють шляхом *поточної перевірки та поточного оцінювання* й відповідно шляхом *підсумкової перевірки та підсумкового оцінювання* (див. п.3).

Контроль навчальних досягнень учнів здійснюється за допомогою різних *методів*, вибір яких зумовлюється особливостями змісту навчального предмета, його обсягом, рівнем узагальнення, віковими можливостями учнів.

Методи контролю – це способи, за допомогою яких визначається *результативність навчально-пізнавальної діяльності учнів і педагогічної роботи вчителя* [80].

До **методів контролю** належать:

- **щоденне спостереження** за навчально-пізнавальною діяльністю учнів, що дозволяє учителеві скласти уявлення про те, як вони сприймають і осмислюють навчальний матеріал, якою мірою виявляють самостійність, кмітливість, творчість тощо;
- **усне опитування** (індивідуальне та фронтальне) полягає в постановці перед школярами запитань за змістом вивченого матеріалу й оцінюванні повноти, логічності та обґрунтованості їхніх відповідей;

▪ **письмовий контроль** знань і умінь здійснюється за допомогою письмових робіт (диктанти, есе, письмові відповіді на питання, розв'язування різних задач тощо) дозволяє виявити уміння послідовно викладати матеріал, письмово висловлювати свої думки;

▪ **тестовий контроль**, який здійснюється за допомогою набору стандартизованих завдань, які дають можливість за порівняно короткий час перевірити засвоєння навчального матеріалу всіма учнями, виміряти обсяг і рівень конкретних знань, умінь і навичок. Такі набори мають назву *дидактичного тесту* [80].

За типами завдань тести поділяють на чотири групи.

Перший тип тестів забезпечує перевірку пам'яті (запам'ятовування й відтворення фактів, понять, законів, теорій, визначень тощо).

Другий тип тестів допомагає перевірити вміння виконувати розумові операції на основі отриманих знань.

Третій тип тестів сприяє перевірці наявності критичного мислення, виявленню аналітично-оцінних умінь.

Четвертий тип тестів слугує для перевірки уміння застосовувати знання при вирішенні нових, нестандартних ситуацій.

Тести успішності мають відповідати ряду **вимог**. Вони повинні бути:

○ відносно короткотерміновими, тобто не вимагати великих затрат часу;

○ однозначними – не допускати вільного тлумачення тестового завдання;

○ правильними – виключати можливість формулювання багатозначних відповідей;

○ відносно короткими;

○ інформаційними, тобто такими, які забезпечують можливість зіставлення кількісної оцінки за виконання тесту з порядковою;

○ зручними – придатними для швидкої математичної обробки результатів;

○ стандартними – придатними для широкого практичного використання [80].

Тести успішності застосовуються на всіх етапах дидактичного процесу. З їх допомогою ефективно забезпечується попередній, поточний, тематичний і підсумковий контроль.

На етапі *попереднього контролю* педагог одержує інформацію про вихідний рівень досягнень. Порівнюючи вихідний (початковий) рівень досягнень з кінцевим (досягнутим), учитель може виміряти «приріст» знань, ступінь сформованості умінь і навичок, ставлень; проаналізувати динаміку й ефективність процесу навчання.

Тестові завдання для *поточного контролю* (їх кількість не перевищує 6–8) формуються так, щоб охопити найважливіші елементи знань, умінь, які вивчили учні протягом останніх 2–3 уроків. Тривалість виконання тесту не має перевищувати 10 хв. Після завершення роботи обов'язково аналізуються допущені учнями помилки. Дуже важливо при цьому домогтись усвідомлення кожним учнем причин виникнення помилок.

Створення *тематичного тесту* більш складне. У його основі лежить не проста перевірка засвоєних окремих елементів, а розуміння системи, що об'єднує ці елементи. Значну роль при цьому відіграють синтетичні, комплексні завдання, які об'єднують питання про окремі поняття теми, спрямовані на виявлення інформаційних зв'язків між ними.

На етапі *підсумкового контролю* в кінці кожного семестру і навчального року використовуються різні варіанти підсумкових тестів успішності. Головна вимога до підсумкових тестів – відповідність рівню державного стандарту освіти.

Залежно від специфіки організації контролю за навчальною діяльністю учнів використовуються такі **форми контролю**:

- *фронтальна* – при такій формі організації учитель ставить питання до всього класу з метою залучення його до обговорення. Форма дозволяє вдало поєднувати перевірку знань з повторенням і закріпленням матеріалу. За порівняно короткий час учитель перевіряє знання у значної частини учнів класу;

- *групова* – використовується в тих випадках, коли перевіряються підсумки навчальної роботи або хід її виконання

частиною, групою учнів класу, що одержала певне завдання. При цьому питання ставляться перед групою, в їх вирішенні беруть участь учні, які працювали в складі даної групи, і обов'язково долучаються інші учні класу;

- *індивідуальна* форма контролю застосовується для ґрунтовного ознайомлення учителя із рівнем навчальних досягнень окремих учнів;

- *комбінована* форма контролю поєднує індивідуальний контроль з фронтальним і груповим: учитель одночасно викликає для відповіді декількох учнів, один з них відповідає усно, 1–2 готуються до відповіді, виконуючи на класній дошці необхідну роботу, а решта учнів виконує індивідуальні письмові чи практичні завдання;

- *самоконтроль* допомагає учневі самостійно розібратися в тому, як він оволодів знаннями, перевірити правильність виконання вправ шляхом зворотних дій, оцінити практичне значення результатів виконаних вправ, задач тощо. Сама перевірка сприяє стимулюванню учіння, більш повному сприйманню навчального матеріалу, викликає потребу в його глибокому осмисленні;

- *взаємоконтроль* включає контроль і оцінювання з боку інших учнів, оцінювання самим учнем висловлювань та результатів діяльності інших учнів, відповідальність за оцінювання роботи товаришів [44].

Структурними компонентами контролю навчальних досягнень учнів є:

- *перевірка* результатів навчальної діяльності учнів;
- *оцінювання* результатів навчальної діяльності;
- *облік* – фіксування результатів контролю у вигляді оцінок у класному журналі, щоденнику учня, табелях навчальних досягнень.

Розглянемо ґрунтовніше такі компоненти контролю як *перевірка* та *оцінювання* результатів навчальної діяльності.

2. Види перевірки навчальних досягнень молодших школярів на уроках «Я у світі»

Перевірка результатів навчальної діяльності – процедура виявлення та вимірювання рівня знань, умінь і навичок учнів.

Перевірку навчальних досягнень учня/учениці початкової школи здійснюють з урахуванням принципів *психологічної комфортності* і *здоров'язберезливого характеру освітнього процесу*.

За формою організації навчально-пізнавальної діяльності учнів перевірка може бути: *індивідуальною, груповою, фронтальною*.

За способом організації навчально-пізнавальної діяльності учнів перевірка може бути:

- *усною* – вважається лише допоміжним засобом контролю старанності учня в процесі поточної роботи (бесіда, розповідь учня);
- *письмовою*, яка забезпечує об'єктивність оціночних висновків учителя, сприяє розвитку логічного мислення, цілеспрямованості тощо (самостійні та контрольні роботи, окремі тестові завдання, написання есе тощо);
- *практичною* – дає можливість перевірити уміння учнів застосовувати набуті знання на практиці (дослід, практична робота, навчальний проєкт, учнівське портфоліо, спостереження, створення виробів, моделей тощо);
- *графічною*, що передбачає заповнення таблиць, побудову схем, роботу з картами, схематичне зображення різних предметів тощо).

Для перевірки навчальних досягнень учнів необхідно застосовувати *завдання* різних когнітивних рівнів: на відтворення знань, на розуміння, на застосування в стандартних і змінених навчальних ситуаціях, уміння висловлювати власні судження, ставлення, оцінки.

Поточний контроль педагоги здійснюють шляхом *поточної перевірки*.

Поточну перевірку проводять індивідуально або фронтально в усній чи письмовій формі систематично в межах кожної теми, визначеної навчальною програмою. Вона передбачається учителем/учителькою під час підготовки до кожного уроку і знаходить

своє відображення у поурочних планах (конспектах) уроків. Поточна перевірка може здійснюватись у формі короткотривалої (10–15 хвилин) самостійної письмової роботи, яка охоплює певну частину навчального матеріалу. Як правило, вона носить діагностичний характер.

Підсумковий контроль відбувається шляхом ***підсумкової перевірки***.

Загалом, підсумкова перевірка у 3–4 класах передбачає тематичну перевірку. Тематична перевірка здійснюється у формі тематичної контрольної роботи після опанування програмової теми/розділу. У разі, коли тему/розділ розраховано на велику кількість годин, її/його розподіляють на логічно завершені частини – підтеми/підрозділи. Якщо ж програмова тема/розділ невелика/ий за обсягом, то її/його об'єднують з однією або кількома наступними темами/розділами.

Контрольні роботи з будь-якого предмета в початкових класах проводять на другому або третьому уроці за розкладом у середині робочого тижня (бажано – вівторок, середа), не більше однієї такої роботи в день, а протягом тижня – не більше двох (у випадку двох робіт на тиждень, бажано проводити їх у вівторок і четвер). Орієнтовна тривалість виконання роботи становить у третьому й четвертому класах – близько 35 хв.

Тематична перевірка навчальних досягнень учнів з предмета «Я у світі» не проводиться.

3. Оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів

Оцінювання результатів навчальної діяльності – процес встановлення рівня навчальних досягнень учня/учениці в оволодінні змістом предмета відповідно до вимог чинних навчальних програм. Його результатом є педагогічна оцінка, яка відображається в оцінювальних судженнях і висновках учителя/вчительки вербально, або в балах. Виставлення балів обов'язково супроводжується

оцінювальними судженнями. Оцінювання у початковій школі ґрунтується на врахуванні рівня досягнень учня/учениці, а не ступеня його невдач. Результати оцінювання навчальних досягнень учнів є конфіденційною інформацією, доступною лише для дитини та її батьків (або осіб, що їх замінюють) [87].

Основними *функціями оцінювання навчальних досягнень* учнів є:

- *контролювальна* – передбачає визначення рівня досягнень окремого учня (класу, групи), виявлення рівня готовності до засвоєння нового матеріалу, що дає змогу відповідно планувати й викладати навчальний матеріал;

- *діагностувально-коригувальна* – допомагає з'ясувати причини труднощів, які виникають в учня під час навчання, виявити прогалини в знаннях і вміннях та коригувати його діяльність, спрямовану на усунення недоліків;

- *стимулювально-мотиваційна* – визначає таку організацію оцінювання навчальних досягнень учнів, коли його проведення стимулює бажання покращити свої результати, розвиває відповідальність, формує мотиви навчання;

- *навчальна* – зумовлює таку організацію оцінювання навчальних досягнень учнів, коли його проведення сприяє повторенню, уточненню і систематизації навчального матеріалу, вдосконаленню підготовки учня (класу, групи);

- *виховна* – передбачає формування вміння відповідально і зосереджено працювати, застосовувати прийоми контролю й самоконтролю, розвиток якостей особистості: працелюбності, активності, акуратності та інших [44].

Об'єктом оцінювання навчальних досягнень учнів є знання, вміння та навички, досвід творчої діяльності учнів, досвід емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності, тобто зміст загальної середньої освіти як інтегрований результат навчальної діяльності учнів, їхніх компетентностей [80].

Об'єктивність і точність оцінювання забезпечуються такими **критеріями:**

- **знання** учня оцінюються на підставі:
  - характеристики його відповіді – елементарна, фрагментарна, неповна, повна, логічна, доказова, обґрунтована, творча;
  - якості – правильність, повнота, осмисленість, глибина, гнучкість, дієвість, системність, узагальненість, міцність;
  - рівня оволодіння розумовими операціями – вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, узагальнювати, робити висновки тощо;
- **уміння і навички** оцінюються за ступенем сформованості ключових і предметних компетентностей, способів навчальної діяльності (виконання за зразком, за аналогією, в нових ситуаціях);
- **досвід елементарної творчої діяльності** (частково-пошуковий і пошуковий рівні);
- **досвід емоційно-ціннісних ставлень** до навколишнього світу, до інших людей, до самого себе – повнотою, самостійністю, стабільністю тощо [44].

На основі зазначених орієнтирів виокремлюють **чотири рівні навчальних досягнень учнів: початковий, середній, достатній, високий**, які мають певні характеристики.

I рівень – початковий. Відповідь учня при відтворенні навчального матеріалу елементарна, фрагментарна, зумовлюється початковими уявленнями про предмет вивчення.

II рівень – середній. Учень відтворює основний навчальний матеріал, здатний розв'язувати завдання за зразком, володіє елементарними вміннями навчальної діяльності.

III рівень – достатній. Учень знає істотні ознаки понять, явищ, закономірностей, зв'язків між ними, а також самостійно застосовує знання в стандартних ситуаціях, володіє розумовими операціями (аналізом, абстрагуванням, узагальненням тощо), вміє робити висновки, виправляти допущені помилки. Відповідь учня повна, правильна, логічна, обґрунтована, хоча й бракує власних суджень. Він здатний самостійно здійснювати основні види навчальної діяльності.

IV рівень – високий. Знання учня є глибокими, узагальненими,

міцними, системними; учень вміє застосовувати знання творчо, його навчальна діяльність має дослідницький характер, позначена вмінням самостійно оцінювати різноманітні життєві ситуації, явища, факти, заявляти та відстоювати особисту позицію [44].

З метою забезпечення об'єктивного оцінювання рівня навчальних досягнень учнів уведено в практику роботи школи *12-бальну шкалу*, побудовану за принципом урахування особистих досягнень учнів. Рівні навчальних досягнень оцінюються балами: початковий – 1, 2, 3; середній – 4, 5, 6; достатній – 7, 8, 9; високий – 10, 11, 12 балами [44].

Оцінювання навчальних досягнень учня/учениці зорієнтоване на формування його рефлексивної позиції, мотивації на досягнення успіху в особистісному зростанні. Тому важливим фактором є те, що результати навчальних досягнень учня/учениці не озвучуються в класі та на батьківських зборах. Ця інформація стосується тільки вчителя-учня-батьків (або осіб, які їх замінюють) і має бути описовою, з детальним поясненням досягнень дитини та доброзичливою допомогою.

Поточне оцінювання здійснюється за результатами поточної перевірки – усного опитування учнів на уроці, виконання письмових робіт (класної роботи, зокрема самостійної, практичної роботи тощо). Воно передбачає вербальну оцінку або оцінку в балах.

Поточна оцінка за письмову роботу чи усне опитування виставляється у разі достатнього для співвіднесення з критеріями оцінювання обсягу виконаних учнем/ученицею завдань. Фрагментарні усні відповіді учнів на уроці в балах не оцінюються.

Під час оцінювання навчальних досягнень учнів, презентованих в *усній формі*, до уваги беруться: якість знань та умінь – правильність, повнота, глибина, дієвість, гнучкість, конкретність і узагальненість, системність, усвідомленість, міцність; культура мовлення – послідовність викладу матеріалу, правильне вживання термінів, повнота у формулюванні висновків.

Під час оцінювання *практичної роботи* враховують самостійність, дотримання алгоритму, правильність, усвідомленість, повноту.

При оцінюванні *письмових робіт* враховують правильність і обсяг виконаної роботи. Учитель/вчителька перевіряє та оцінює якість виконання учнями кожної письмової роботи. Усі письмові роботи перевіряються до наступного уроку, на якому рекомендується виконувати роботу над типовими помилками колективно під керівництвом учителя/вчительки; над помилками, які є не типовими, організовується індивідуальна робота з учнем/ученицею [87].

Підсумкове оцінювання здійснюється за тему, семестр, рік.

Підсумкове оцінювання за тему з навчального предмета «Я у світі» не проводиться.

Підсумкове оцінювання за семестр здійснюється на основі результатів тематичного оцінювання з урахуванням динаміки рівня навчальних досягнень учня/учениці.

Підсумкове оцінювання за рік здійснюється на основі семестрових оцінок також з урахуванням динаміки рівня навчальних досягнень учня/учениці.

Отже, *підсумкове оцінювання* за семестр та за рік з навчального предмета «Я у світі» не проводиться.

Оцінювання навчальних досягнень учнів з предмета «Я у світі» здійснюється вербально.

При **вербальному оцінюванні** використовуються як усні, так і письмові оцінні судження, які характеризують процес навчання і відображають кількісний і якісний його результати: ступінь засвоєння знань і вмінь з навчального предмета та характеристику особистісного розвитку учнів. Характеристика особистісного розвитку учнів відображає самостійність, відповідальність, комунікативність, уміння працювати в групі, ставлення до навчальної праці, рівень прикладених зусиль, сформованість навчально-пізнавальних інтересів, ціннісних орієнтирів та загальнонавчальних умінь тощо та здійснюється вербально під час поточного контролю.

У процесі вербального оцінювання навчальної діяльності молодших школярів доцільно використовувати такі **форми і прийоми**:

1) різні форми схвалення, погодження, підбадьорювання, виражені словесно та за допомогою міміки, жести, модуляції голосу:

справився; уже краще; чудово; видно, що стараєшся; задоволена твоєю роботою тощо. У такій же формі висловлюють зауваження, заперечення, осуд: *спробуй не поспішати і довести роботу до завершення; як ти думаєш, що в тебе не так, як на зразку?* тощо;

2) розгорнуте словесне оцінювання (учитель аналізує хід роботи, її результат, коментує спосіб виконання, показує, що саме варте уваги, стимулює учнів наслідувати зразок відповіді, показує раціональніші способи роботи, пояснює можливість сказати зрозуміліше, точніше);

3) перспективна й відстрочена оцінка (учитель роз'яснює, за яких умов учень може в перспективі одержати найвище схвалення);

4) динамічна виставка окремих дитячих робіт з будь-якого виду діяльності (малюнки, зошити, вироби тощо), яка організовується для ознайомлення з нею колективу школи й батьків;

5) ігрова оцінка – нагородження переможців, учасників гри різними ігровими атрибутами.

У процесі вербального оцінювання важливим є навчальний діалог – аналіз відповіді учня чи результативності виконаної ним роботи. Коментар до процесу оцінювання спочатку здійснюється вчителем. Пізніше, в міру сформованості контрольних-оцінних умінь і навичок власну оцінку з коментарем зможуть висловлювати й учні.

У повному обсязі оцінні судження вчителя чи учнів висловлюються в такій послідовності:

– відзначення позитивних сторін відповіді та успішно виконаних аспектів практичної роботи;

– чітке визначення (в доброзичливій формі) допущених помилок та недоліків (так, щоб учень усвідомив свої прорахунки);

– визначення шляхів подолання прогалин у знаннях, рекомендації щодо удосконалення практичних навичок із конкретною інформацією про можливість ліквідації недоліків;

– висловлення віри, доброзичливої впевненості в тому, що учень докладе необхідних зусиль і досягне вищих показників навчальних досягнень.

Саме у такий спосіб висловлення оцінних суджень у молодших школярів формується свідоме ставлення до навчання, віра в свої сили,

бажання поліпшити результат своєї навчальної діяльності.

Ключові поняття теми: контроль, зміст контролю, об'єкти контролю, головна мета контролю, принципи організації контролю, оцінювання, структурні компоненти контролю, функції оцінювання навчальних досягнень, критерії оцінювання, підсумковий контроль, об'єкт оцінювання, рівні навчальних досягнень учнів, поточне оцінювання, підсумкове оцінювання, вербальне оцінювання.

Питання та завдання для самоконтролю:

- 1. Визначте сутність контролю навчальних досягнень учнів та назвіть його мету та завдання.*
- 2. Що є об'єктами контролю?*
- 3. Назвіть та схарактеризуйте функції контролю.*
- 4. Обґрунтуйте принципи організації контролю за навчальною діяльністю учнів.*
- 5. Які існують види контролю? Схарактеризуйте їх.*
- 6. Які ви знаєте методи та форми контролю?*
- 7. Дайте визначення поняттю «перевірка результатів навчальної діяльності».*
- 8. Які види перевірки використовують на уроках у початковій школі?*
- 9. В чому полягає сутність оцінювання результатів навчальної діяльності?*
- 10. Назвіть критерії об'єктивного оцінювання.*
- 11. Схарактеризуйте рівні навчальних досягнень учнів початкової школи.*
- 12. Які види оцінювання використовуються на уроках «Я у світі»?*

Формування суспільствознавчих понять в учнів початкової школи на уроках «Я у світі»: психолого-педагогічний аспект

План

1. Загальна характеристика понять, сенситивність молодшого шкільного віку щодо їх формування.

2. Процес та особливості формування понять у молодших школярів.

3. Методика формування понять у процесі освоєння молодшими школярами змісту предмета «Я у світі».

1. Загальна характеристика понять, сенситивність молодшого шкільного віку щодо їх формування.

Загальновідомо, що у початковій школі провідним видом діяльності є навчальна. Завдяки навчальній діяльності, у процесі вирішення навчальних задач та проблемних ситуацій, в учнів формуються основні психічні новоутворення (довільність психічних процесів, внутрішній план дій, рефлексія, теоретичний аналіз). Внутрішній план дій, рефлексія, теоретичний аналіз складають основу для повноцінного освоєння змісту навчального матеріалу – теоретичних знань (понять).

Поняття (за Д. Ельконіним) – множина визначень, сукупність багатьох суттєвих відношень у предметі [137, с. 257]. Відношення трактується як вибірково встановлений зв'язок суб'єкта з об'єктом навколишньої дійсності, який проявляється в трьох формах: практично-дієвій (складається в ході дій дитини), емоційній (можливе через оцінковий вплив), раціональній (словесна апеляція до розуму). Початкова школа покликана формувати різноманітні відношення (причинно-наслідкові, часові, просторові тощо) й виражати їх засобами буквенної символіки, графіки, умовних позначень.

Вченими (А. Сиротюк, Н. Маслова та ін.) доведено, що права півкуля головного мозку дозріває значно раніше, ніж ліва, дитина до 7–8 років мислить образами. Правопівкульний етап онтогенезу передбачає наочно-образне та наочно-дійове мислення, а відтак практичну діяльність. Учням значно легше розв'язати будь-яку задачу, якщо вони бачать конкретний предмет або ж наочний посібник та діють з ним. При наочно-образному мисленні беруться до уваги зовнішні ознаки, властивості предметів та їх відношення.

Психологічним механізмом наочно-образного мислення під час сприймання певного явища виступає ланцюжок слухових, зорових та інших образів, що об'єднані часово-просторовими асоціативними зв'язками. При наступному сприйманні означеного явища відбувається відтворення асоціативного ланцюжка зі збагаченням новими варіаціями, що вказує на його стійкість. Характерною особливістю ланцюжка є цілісність відображення дійсності, яка проявляється у здатності відтворювати його на основі пригадування лише однієї з ланок. Такий ланцюжок образів має назву рухомого образу предмета. Рухомий образ лежить в основі мислительних процесів дошкільників та молодших школярів, однак у останніх спостерігаються надбудови на ґрунті асоціативних ланцюжків: діти, оперуючи конкретними предметами, поступово оволодівають логічними операціями порівняння, аналізу, синтезу, класифікації, абстрагування, конкретизації, узагальнення.

Порівнянням називають логічний прийом співставлення предметів з метою встановлення їх схожості та відмінності.

Аналіз (від грец. *analysis* – розкладення) – дає можливість виокремити ті чи інші ознаки предмета, розглянути їх окремо один від одного.

Синтез (від лат. *synthesis* – з'єднання) – мисленнєве поєднання частин предмета, розчленованого аналізом, у єдине ціле. Синтез, як засіб формування поняття, протилежний аналізу.

Класифікація – групування предметів або явищ у класи за найістотнішими ознаками, що лежать в основі подібності або відмінності одного класу понять від іншого .

Абстрагування (від лат. *abstraction* – відокремлення) – це мисленнєве виокремлення окремих ознак предмета й відокремлення від інших ознак.

Узагальнення (від лат. *generalisatio*) – мисленнєве виокремлення деяких властивостей предметів, або самих предметів у певний клас і формування поняття про них.

Аналітична здатність учнів початкової школи проходить: елементарний рівень (коли до розгляду береться лише певна частина

предмета пізнання) та комплексний аналіз всіх частин досліджуваного явища. Операція аналізу для молодших школярів є значно доступнішою в порівнянні з операцією синтезу, так як їм значно легше виокремити окремі елементи в цілому образі, ніж навпаки. Аналіз поступово переходить в абстрагування, що дає поштовх до засвоєння вміння узагальнювати та формування поняття. На основі узагальнення розвивається конкретизація (вміння застосовувати результати узагальнень у нових пізнавально-практичних ситуаціях).

При понятійному (логічному) мисленні до уваги беруться внутрішні, найбільш суттєві властивості предметів і явищ та співвідношення між ними.

Поняття виражаються і втілюються у словах. Слово дає можливість створювати потрібний образ подумки у відповідності з поставленим завданням.

2. Процес та особливості формування понять у молодших школярів

Для цілеспрямованого формування поняття потрібно виявити всі сторони предмета чи явища. Оскільки вони не дані безпосередньо, їх потрібно виявити в ході дій із предметами. Відтак процес формування поняття прямо залежить від формування дій із предметам, що відкривають їх суттєві властивості. Потім на основі практичної діяльності відбувається формування розумової дії.

Важливим в означеному контексті є розгляд питання про складні багатопланові зміни у психіці дитини, які пов'язані із утворенням нових дій, понять, узагальнень – концепція поетапного формування розумових дій П. Гальперіна. Дослідник визначає дію як центральну ланку діяльності, процес виконання якої передбачає шість етапів:

- I – формування мотиваційної основи дії;
- II – складання орієнтувальної основи дії;
- III – формування дії в матеріальній або матеріалізованій формі;
- IV – «гучне соціалізоване мовлення»;
- V – формування дій у «зовнішньому мовленні про себе»;

VI – закріплення у свідомості предметного змісту дії.

На думку Т. Косми, «внутрішні мислительні дії є засобом впорядкування чуттєвих вражень, досвіду дитини», «засобом формування понять, що утворюються на основі цих чуттєвих вражень» [60, с. 51].

Дитині молодшого шкільного віку важко прослідкувати процес мислення, тому необхідно її вчити здійснювати міркування вголос із поступовим переходом до розмірковування у внутрішній мові, аж до свідомого використання мисленнєвих операцій та дій. Важливим прийомом вирішення вказаної проблеми є подача вчителем зразків для розмірковування.

Дослідник процесу мислення О. Леонт'єв визначив такі особливості формування понять у молодших школярів:

1) мислення молодших школярів будується на основі уявлень (для їх утворення необхідно визначати суттєві та загальні властивості предметів, явищ);

2) зміна характеру узагальнень (дошкільники узагальнюють властивості, суттєві з точки зору їх практичного застосування, тоді як учні початкової школи визначають суттєві зв'язки та відношення до інших предметів та явищ);

3) поняття будуються на основі визначення суттєвих ознак предмета та підпорядкування інших ознак;

4) кожне нове поняття формується на основі вже відомих понять.

Відтак формування поняття відбувається в такій послідовності: *відчуття, сприймання, уявлення, поняття*.

3. Методика формування понять у процесі освоєння молодшими школярами змісту предмета «Я у світі»

Формування поняття відбувається в три етапи.

I – мотиваційно-орієнтувальний, мета якого – сфокусувати увагу учнів на проблемі та викликати інтерес до теми, що обговорюється; стимулювати пізнавальні потреби, мотиви; вчити визначати орієнтувальну основу дії.

Основні завдання етапу: 1) забезпечити умови опосередкованого впливу на спрямованість учнів до виконання пізнавально-проблемних завдань; 2) вчити формувати мотиваційну основу дії (ставлення суб'єкта до цілей і завдань діяльності та до змісту матеріалу); 3) стимулювати до постановки пізнавальних та проблемних запитань (визначати проблему); 4) активізувати уяву, фантазію з метою створення образу кінцевого результату діяльності; 5) вчити самостійно визначати мету діяльності, перетворивши її в особистісно значущу (спочатку під керівництвом вчителя, далі – самостійно); 6) скласти схему орієнтувальних основ дії (актуалізувати досвід окремих пізнавальних та практичних дій, їх цілісне структурування); 7) формувати навички самостійного пошуку інформації.

Зміст діяльності педагога: створює проблемно-конфліктні ситуації, умови для виникнення в учнів внутрішньої потреби включення до діяльності; формулює задачу, проблему (з часом задачу ставлять учні, що характеризує сформованість вміння вчитися); створює орієнтири для розпізнавання стійких зв'язків та відношень між складовими частинами та сторонами предмета; формує адекватну установку, психологічну налаштованість учнів на розгортання внутрішньої діяльності; визначає цілі, завдання діяльності, планує діяльність (розробляє орієнтувальну основу дій) з поступовою передачею цих функцій вихованцям; визначає зміст завдань, форми, методи, прийоми діяльності; подає необхідну інформацію; контролює та регулює дії учнів.

Зміст діяльності учнів: зосередження на проблемній ситуації та глибокий її аналіз (розпізнати явище, його складові, ознаки, зв'язки та відношення); актуалізація необхідних знань, словесне формулювання задачі (з'ясування причин утруднення); усвідомлення учнями проблеми, для вирішення якої необхідно визначити мету та розробити план дій; самооцінка своїх можливостей у вирішенні визначеної задачі; самоконтроль, внесення корективів у власну навчально-пізнавальну діяльність.

З метою досягнення означених перспектив можна використати такі вправи: «Припущення», «Переплутанка», «Кубування», «Так –

ні», «Продовж речення», «Скринька скарг», «Кути», «П'ять слів – три слова», «Мікрофон».

«Припущення»

Мета: створити мотиваційну основу до діяльності.

Хід виконання: учитель визначає тему уроку, записує її на дошці, використавши протилежне припущення. Пропонує учням уявно розглянути проблему з усіх боків та припустити, що вся наявна інформація неправильна.

Учні усно висловлювали свої припущення, доводячи, що визначені ними фактори є протилежними до характеристики явища, яке вивчається. Таким чином створюється мотиваційна ситуація та підтримуються в учнів мотиваційні фактори.

«Кубування»

Мета: вчити визначати орієнтувальну основу дії.

Обладнання: кубик з довжиною ребра 20 см, на кожній грані кубика по одній вказівці (запитанню).

Хід виконання: демонструючи грані кубика, педагог пропонує учням викласти свої думки на запропоновану тему впродовж 2–4 хвилин, потім спільно підсумувати почутий матеріал.

«Скринька скарг»

Мета: стимулювати в учнів пізнавальні потреби.

Хід проведення: учитель готує невеличку скриньку з написом «Скринька скарг» та велику кількість аркушів для нотаток, вибирає складну для сприймання учнями тему. Пропонує учням записати їхні скарги щодо сприймання проблеми. Коли скарги вичерпаються, педагог закриває «скриньку». Далі здійснюється аналіз змісту скарг щодо усвідомлення та сприймання запропонованої проблеми. Педагог ставить запитання дітям, чи не хотіли б вони відкласти свої скарги на період уроку та відкрити свою свідомість новим знанням.

«Кути»

Мета: розвивати уміння визначати орієнтувальну основу дії, розвивати здатність до здійснення вибору та його обґрунтування.

Хід проведення: на великих аркушах паперу вчитель пише різні точки зору щодо теми уроку та нумерує їх, оголошуючи, яка точка зору

в якому куті розміщена. Пропонує дітям приєднатися до якогось кута. Учні з-поміж учасників одного й того ж кута знаходять собі пару та обговорюють причини свого вибору. Потім пара об'єднується з іншою парою (з того ж самого кута). Кожен учасник переказує іншій парі причини вибору свого партнера. Далі у кожному куті учні обирають спікера, який повідомляє всій аудиторії причини, названі у його куті.

«П'ять слів – три слова»

Мета: вчити учнів використовувати раніше набутий досвід, розвивати здатність до асоціативності мислення.

Хід проведення: педагог пропонує учням об'єднатися у групи по чотири особи, оголошує тему обговорення. Пропонує кожному членові групи самостійно записати на окремому аркуші 5 слів, що спадають йому на думку під час роботи над темою. Далі робота ведеться в групах, в яких обговорюються записані слова та відкидаються ті, що повторюються. На великому аркуші паперу секретарі груп записують три слова, що найбільш вдало характеризують тему обговорення. Аркуші вивішують на дошку. Доповідачі груп читають ці слова та пояснюють їх для учнів класу. Всі учні класу аналізують слова, відкидають повтори. Педагог може запропонувати учням на основі опорних слів скласти невелику розповідь щодо теми обговорення.

Результат I етапу: дитина вчиться визначати проблему, цілі, планувати свою діяльність, актуалізувати набутий раніше досвід, отримує можливість практично реалізувати свою пізнавальну потребу.

II етап – розвивально-операційний, мета якого полягає у забезпеченні усвідомлення учнями самого процесу отримання нового знання в результаті пізнавально-творчої діяльності та його вербалізація.

Основні завдання етапу: 1) сприяти активному використанню учнями раніше накопиченого досвіду, подальшому розвиткові мисленнєвих операцій у процесі виконання проблемних завдань; розвиткові наочно-образного та елементів понятійного мислення, творчої уяви; 2) створити умови для розвитку психологічного механізму творчості, забезпечити перехід до реальних дій; 3) вчити

формулювати теоретичні положення, осмислювати засвоєний спосіб дії з метою його подальшого застосування в нестандартних умовах.

Алгоритм здійснення другого етапу:

1. Висування та фіксація ідей.

Дії педагога та учнів: педагог спонукає учнів до висунення ідей, здогадок, вербального їх оформлення; фіксує думки учнів на дошці у вигляді схеми, моделі. Озвучення учнями здогадок щодо вирішення проблеми.

Прийоми пізнавально-творчої діяльності: евристична бесіда; встановлення асоціативних зв'язків; пошук аналогій.

Вправи: «Креативний малюнок», «Грунування», «Придумати бажання», «Уяви собі ... », метод «Синектика», «Каталог асоціацій», «Мозковий штурм».

«Креативний малюнок»

Мета: розвивати творчу уяву, вміння презентувати результати своєї діяльності.

Хід проведення: учитель пропонує дітям намалювати асоціації до поняття «моє ім'я» так, як вони його уявляють та розуміють. Далі відбувається презентація малюнка кожною дитиною.

«Синектика»

Мета: розвивати здатність до встановлення аналогій між різнорідними елементами.

Сутність: *пряма* аналогія полягає у виявленні подібностей об'єктів за певним властивостями або відношеннями; *фантастична* аналогія полягає в уявленні того, як би вирішили цю ситуацію казкові герої, фантастичні істоти; *емпатійна* аналогія ґрунтується на уявному перевтіленні в образ досліджуваного явища, намаганні пережити його почуття, настрої, проблеми.

«Каталог асоціацій»

Мета: розвивати асоціативність мислення, здатність до запам'ятовування складної інформації; формувати навички розв'язування ситуації нестандартним способом.

Хід проведення: учитель пропонує увазі дітей два слова – назви предметів. Просить дітей підібрати три ознаки до першого слова, потім

перенести ці ознаки на друге слово, пояснити їх.

«Уяви собі...»

Мета: вчити учнів генерувати різноманітні ідеї.

Хід проведення: учитель повідомляє учням: «Уяви собі, що твої іграшки можуть говорити. Як ти думаєш, про що б вони тобі розповіли?».

Дитина має придумати якомога більше ідей.

2. Постановка гіпотез, їх змістовий аналіз.

Дії педагога та учнів: кожен учень висловлює свою точку зору, власне бачення проблеми, висуває гіпотези щодо вирішення протиріч. Створення образу майбутнього результату, оперування ним та орієнтація у просторі та часі. Вчитель продумує чергування індивідуальної та колективної роботи, що дає можливість створити атмосферу співдружності, взаєморозуміння, діалогічності у знаходженні істини; слідкує, щоб не відбувалося ігнорування ідей учнів.

Прийоми пізнавально-творчої діяльності: побудова гіпотези відповідно до заголовка, ключових слів теми; робота в парах та в малих групах, які формуються за бажанням дітей, де відбувається взаємозбагачення досвіду, співставлення точок зору з думками інших (діалог як зовнішня мова); прийом візуалізації (створення образу майбутнього результату).

Вправи: «Чарівник», «Пошуки сполучних ланок», «Склади речення», «Що буде потім?», «Дофантазуй», «Фантастичні гіпотези», «Побудова системи наслідків», «Обери позицію».

«Чарівник»

Мета: вчити учнів генерувати різноманітні ідеї.

Хід проведення: педагог пропонує кожному учасникові гри уявити, що перед ним стоїть чарівник. Завдання для учасника – швидко (за 2 хв) придумати десять бажань, які чарівник неодмінно виконає.

«Склади речення»

Мета: розвивати здібність швидко встановлювати зв'язки між звичними предметами, створювати нові, цілісні образи.

Хід проведення: дітям пропонують три слова, не пов'язані за смыслом між собою (н-д, квітка, холод, краса). Вчитель просить скласти якомога більше речень, які б включали ці три слова.

«Дофантазуй»

Мета: формувати здатність встановлювати часово-просторові зв'язки, створювати цікаву, оригінальну композицію.

Хід проведення: учитель демонструє учням картинки із зображенням сюжетів казок, незнайомих дітям. Пропонує їм скласти казку, вказавши, які події могли передувати зображеним, потім придумати кінцівку твору, а далі – що могло статися з героями після закінчення казки.

«Фантастичні гіпотези»

Мета: вчити учнів генерувати різноманітні ідеї, брати участь в їх обговоренні, розвивати здатність до встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

Хід проведення: педагог пропонує учням вигадати історію, сюжет якої будується на обговоренні: що було б, якби ...? (Наприклад, якби люди перестали хворіти, тварини почали говорити тощо).

«Що буде потім?»

Мета: вчити школярів уявляти наслідки подій.

Хід проведення: учитель називає дітям певну подію (наприклад, з вікна викинули шматочок булки). Пропонує придумати якомога більше подій, що можуть відбутися через названу причину.

«Пошуки сполучних ланок»

Мета: розвивати уміння встановлювати зв'язки та відношення між предметами та явищами.

Хід проведення: учитель називає два предмети. Просить дітей знайти слова, які є перехідними від одного до іншого (наприклад, лопата – автомобіль: лопата – тачка – причіп – автомобіль).

«Побудова системи наслідків»

Мета: формувати здатність передбачати результати дії.

Хід проведення: дітям задається певна подія. Вони мають визначити якомога більше передбачуваних наслідків, тобто можливих змін самої ситуації та її учасників.

3. Перевірка гіпотези (вирішення проблеми за допомогою евристичних методів та прийомів).

Дії педагога та учнів: педагог долучає всіх учнів до процесу пошуку найкращих шляхів її виконання – спільна робота в невеликих групах або в діалозі (визначення необхідної послідовності кроків, взаємна оцінка вибраних операцій); здійснює оптимальний вибір методів навчальної діяльності, прийомів керівництва дитячою творчістю та адекватно застосовує їх в залежності від ситуації; надає підтримку в разі утруднень, позитивно оцінює кожен успіх учнів; ставить додаткові запитання, зіставляє різні думки, пропонує їх обґрунтувати; демонструє учням зразок міркування.

Учні беруть участь у спільному з педагогом та іншими дітьми пошуку способу вирішення проблеми: аналізують ситуацію на основі знань та досвіду; сприймають допомогу вчителя у вигляді запропонованих завдань; виконують предметні та розумові дії щодо засвоєння способу виявлення сутності явища, яке розглядається; осмислюють, зіставляють нову інформацію з власними знаннями; засвоюють зразок розумової дії педагога, що дає можливість виконувати самостійні роботи репродуктивного характеру; дії супроводжують мовленням, спрямованим на іншу дитину або педагога.

Прийоми пізнавально-творчої діяльності: моделювання та схематизації; встановлення причинно-наслідкових зв'язків, логічна послідовність інтелектуальних дій; різнобічний розгляд предмета; зміна головного призначення предмета та використання його в незвичній ролі; знаходження в предметах нових властивостей; розв'язування задачі кількома способами; прийоми «збільшення – зменшення», «ділення – об'єднання», «оживлення – скам'яніння»; прийоми складання казок («салат із казок», «казка навиворіт», «що потім»).

Вправи: «Фантастичні ситуації», «Класифікація предметів», «Перелік можливих причин», «Комбінатор», метод фокальних об'єктів, «Так – ні», «Домалюй мою думку», «Незвичайне використання речей», «Скомбінуй казку».

«Фантастичні ситуації»

Мета: розвивати творчу уяву, словесну креативність.

Хід проведення: учитель пропонує учням уявити себе якоюсь твариною, рослиною або предметом неживої природи та скласти розповідь про своє життя від його імені. Виграє та дитина, яка, на думку інших дітей, склала найцікавішу та найпослідовнішу розповідь.

«Класифікація предметів»

Мета: формувати здатність визначати різноманітні відношення між фактами, впорядковувати систему знань.

Хід проведення: педагог називає десять різноманітних предметів. Потім ставить завдання скласти якомога більше можливих класифікацій цих предметів (розділити на кілька груп, щоб предмети, які попали в одну групу, мали однакові ознаки).

«Перелік можливих причин»

Мета: розвивати здатність до розгляду всіх причин явища з метою здійснення правильного вибору.

Хід проведення: учитель описує будь-яку проблемну ситуацію, наприклад: «Повертаючись зі школи, ти побачив, що вікна твоєї квартири відчинені навстіж». Пропонує якомога швидше назвати найбільше причин вказаного факту, можливих його пояснень, а потім прийняти потрібне виважене рішення.

«Комбінатор»

Мета: розвивати здібності до комбінаторики.

Хід проведення: учитель ставить завдання учасникам з'єднати подумки два різних предмети і назвати якомога більше нових властивостей, якими стане володіти утворений гібрид (наприклад, ручка і лампочка, мікрофон і парта, тигр і дерево).

Метод фокальних об'єктів

Мета: вчити учнів досліджувати предмет різнобічно, вдосконалювати його, наділяючи нетиповими ознаками.

Хід проведення: при розгляді будь-якого предмета вчитель пропонує обрати інший предмет, який не стосується фокального слова. Потім дати 5–10 визначень обраного предмета (який він?). Дібрані ознаки застосувати до фокального слова, отримані словосполучення

проаналізувати. Знайшовши потрібне або цікаве словосполучення, надати фокальному слову відповідні якості.

«Так – ні»

Мета: розвивати здатність ставити запитання, вміння співпрацювати.

Хід проведення: один із учасників загадує слово (іменник). Всі інші учасники гри, намагаючись відгадати задумане слово, ставлять йому запитання, на які він може відповісти лише «так» або «ні». Запитань має бути якомога менше.

«Домалюй мою думку»

Мета: розвивати здатність розуміти думки інших, гнучкість, оригінальність мислення.

Хід проведення: ведучий пропонує взяти в руки олівці й почати щось малювати (на цю роботу відводиться 1 хв). По команді вчителя діти передають свої малюнки сусідові, який сидить ліворуч. Той в свою чергу продовжує малювати протягом 1 хв на отриманому аркуші. Група працює таким чином до тих пір, доки аркуш з малюнком не повернеться до першого учасника. Далі відбувається обговорення діяльності: «Чи важко було зрозуміти задум іншого?», «Які почуття виникали, коли бачиш продовження свого малюнка?».

«Скомбінуй казку»

Мета: вчити використовувати у своїй діяльності раніше набутий досвід, розвивати творчу уяву та вербальну креативність.

Хід проведення: учитель пропонує створити казку, в якій головні особи взяти з різних казок та придумати новий, оригінальний хід подій.

«Незвичайне використання речей»

Мета: сприяти подоланню стереотипів мислення.

Хід проведення: учитель кидає одному із учасників м'яч, озвучуючи при цьому назву будь-якого предмета. Той, кому дістається м'яч, повинен назвати нестандартний спосіб використання цього предмета. Далі цей учасник кидає м'яч наступному учасникові, назвавши інше слово. Якщо в когось з учасників виникають труднощі, спонукати інших дітей допомогти, озвучивши свою версію використання предмета. Потім провести обговорення: «У чому

полягали труднощі під час виконання вправи?», «Які стани виникали і як вони змінювалися в ході роботи?», «Що допомагало справлятися із запропонованими завданнями?».

4. Вибір рішення, змістове узагальнення, закріплення нового знання.

Дії педагога та учнів: педагог створює атмосферу взаємодопомоги через взаємодію, що забезпечує цілісне розуміння та узагальнення засвоєної інформації на основі обміну думками між учасниками діалогу; стимулює учнів до самостійного вибору способу діяльності, до висловлювань. Показує можливі способи логічної побудови речень, які б відображали знайдені зв'язки та відношення; детальний план доведення, його логічну схему.

Учні під керівництвом педагога виокремлюють відношення, яке постає орієнтовною основою загального способу їхніх дій; аргументація власної точки зору та прийняття цінності інших поглядів; вербалізація та обґрунтування отриманих висновків; виконання завдань за зразком з поступовим переходом до виконання нешаблонних завдань; застосування нового способу дії не лише до певного класу проблем, а з відповідними змінами до завдань інших класів (дії супроводжуються зовнішнім мовленням).

Прийоми пізнавально-творчої діяльності: узагальнення; формулювання правил, понять; опис розпізнаних ознак за допомогою визначень та розповіді; хорове читання вголос визначень, правил з поступовим переходом на індивідуальне читання; практичне застосування засвоєного способу дії з метою перевірки його дієвості; дискусії.

Вправи: Метод ПРЕС, «Дерево рішень», «Пошук спільного», «Безперервна шкала думок», «Формулювання визначень», «Пошук альтернативного способу дії», «Порівняй», «Порівняй вчинки дійових осіб».

«Пошук спільного»

Мета: розвивати уміння визначати суттєві ознаки предметів, знаходити спільні ознаки предметів.

Хід проведення: учитель пропонує дитині два мало пов'язаних

між собою слова, наприклад «стіна» та «комп'ютер». Ставить завдання записати якомога більше спільних ознак для цих предметів (враховуються як стандартні відповіді, так і оригінальні). Перемагає той, у кого список загальних ознак більший. Ієрархізація відповідей відбувається в залежності від значимості встановлених зв'язків.

«Формулювання визначень»

Мета: розвивати вміння фіксувати суттєві ознаки предмета або явища.

Хід проведення: учитель називає добре відомий дітям предмет або явище та пропонує дати йому якомога точніше визначення на основі виокремлення найсуттєвіших ознак. Далі відбувається взаємоперевірка визначень один одного (схвалюють або спростовують).

«Пошук альтернативного способу дії»

Мета: формувати вміння здійснювати пошук різних способів виконання дії.

Хід проведення: наприклад, учитель ставить завдання запропонувати кілька способів повідомлення новини іншій людині.

«Порівняй»

Мета: розвивати здатність до порівняння.

Хід проведення: дітям пропонують продовжити речення, підбравши порівняння.

Трактор гуркоче, як ... .

Місяць у небі виблискує, як ... .

«Порівняй вчинки дійових осіб»

Мета: формувати здатність порівнювати риси та вчинки дійових осіб з точки зору їх ціннісної значущості; розуміти прихований смисл.

Хід проведення: учитель пропонує учням назвати будь-яку казку та порівняти вчинки, риси головних дійових осіб.

5. Контроль, самоконтроль

Дії педагога та учнів: педагог контролює, діагностує стан засвоєності способу дії (або поняття); орієнтує учнів на здійснення

контролю своєї діяльності (демонструє алгоритм) з поступовим залученням учнів до самоконтролю.

Учні здійснюють контроль своєї діяльності: здійснення аналізу операційної сторони способу розв'язання задля усвідомлення способу дії – словесне відтворення процесу здійснення пошуку (індивідуальний коментар ходу дій на основі теоретичних знань з обґрунтуванням кожного кроку); спільна робота в невеликій групі або в діалозі (один учень відтворює матеріал, а другий контролює); поступовий перехід до відтворення способу дії в зовнішньому мовленні про себе та до рівня розумових дій.

Прийоми пізнавально-творчої діяльності: виведення рекомендацій, алгоритмів; візуальне зображення виконуваної дії (малюнок, схема тощо).

Вправи: «Переказ, опираючись на ... », «Озвучування», «Переказ», «Передай думку іншими словами», «Що було, що буде?», «Алгоритм дії», «Скороти».

«Переказ, опираючись на ... »

Мета: вчити послідовно відтворювати хід подій.

Хід проведення: вчитель пропонує дитині детально, вичерпно переказати прочитаний напередодні текст твору, опираючись на ... (подані в логічній послідовності дієслова, іменники, дійові особи тощо).

«Переказ»

Мета: вербалізація процесу отримання нового знання.

Хід проведення: учням дають завдання пригадати всі дії в певній послідовності, які виконувалися при розв'язанні проблеми та записати їх на аркуші паперу. Учитель пропонує учням скласти зв'язну розповідь, яка б відображала сам процес отримання нового знання.

«Озвучування»

Мета: вчити учнів словесно передавати послідовність виконання завдання, опираючись на схематичне зображення.

Хід проведення: увазі учнів пропонують малюнок (плакат, схему), зміст якого відображає логіку роботи на занятті та просять озвучити його, використовуючи послідовність подій.

«Передай думку іншими словами»

Мета: вчити використовувати образні аналоги.

Хід проведення: учитель вибирає фразу, наприклад: «Нинішнє літо буде надто спекотним». Ставить перед учнями завдання запропонувати декілька варіантів передачі цієї ж думки іншими словами, але жодне слово цього речення не можна використовувати. Педагог слідкує, щоб не спотворювався зміст (смісл) висловлювання.

«Що було, що буде?»

Мета: вчити генерувати ідеї, створювати логічний ланцюжок подій.

Хід проведення: Дитячій увазі пропонується сюжетне зображення та ставиться завдання розказати, що було до того і що буде після зображеної події.

«Алгоритм дії»

Мета: розвивати в учнів індуктивність мислення.

Хід проведення: педагог пропонує розкласти запропоновану дію на частини (наприклад, алгоритм здійснення процесу миття рук).

«Скороти»

Мета: вчити стисло та чітко передавати основний зміст прочитаного.

Хід проведення: педагог пропонує учням оповідання (6–10 речень), а вони мають його скоротити до 2–3 речень.

Результат II етапу: осмислення отриманого способу дії, здатність застосовувати його в різноманітних ситуаціях.

III етап – рефлексійно-творчий, мета якого – стимулювання потреби в самостійному творенні на основі знань, умінь, навичок, вражень, здобутих на попередніх етапах дослідження.

Основні завдання етапу: 1) вчити учнів оцінювати власний рівень розуміння та засвоєння нового знання шляхом звернення до минулого досвіду, усвідомлювати та описувати засвоєні способи дій; 2) викликати позитивне емоційне переживання, почуття задоволення від проведеної роботи, відчуття здійсненого відкриття, що сприяє підвищенню самооцінки; 3) спонукати дітей до вербального оформлення переживань, які супроводжували процес творчості

(розповідь про те, що було важливим та значущим у процесі діяльності); 4) вчити учнів визначати цілі та проєктувати подальшу діяльність, відтворюючи подумки послідовність усіх наступних дій та операцій; 5) спонукати вихованців застосовувати засвоєні знання в нових умовах; 6) сприяти виникненню в дітей бажання самостійно виконувати творчі завдання, формувати вміння та навички управління творчим процесом.

Алгоритм проведення рефлексії:

- Після завершення роботи вчитель спонукає дитину відновити послідовність виконуваних дій, оцінити її з точки зору продуктивності (ідеї, пропозиції, способи дій тощо) та прогресивності (ціннісної значущості), вербально або графічно оформити отримані результати.
- В разі позитивного розв'язання проблеми вчитель створює ситуацію успіху, сприяє здійсненню мотивації нової діяльності через оцінку новизни способу (перевірка його дієвості в нових умовах).
- В іншому випадку спонукає дитину визначити недоліки у своїй роботі, здійснити аналіз невдач та поставити мету майбутньої діяльності.
- Рефлексія виконує не лише функцію підведення підсумків, а є стартом нової пізнавальної діяльності, спонукає учнів до самостійної постановки мети, проєктування діяльності, її організації та здійснення, самоконтролю й самооцінки.

Дії педагога та учнів: педагог оцінює лише процес діяльності учня, залучає учнів до контролю за перебігом діяльності (контроль, самоконтроль, взаємоконтроль, робота в групах); орієнтує їх на здійснення оцінки не лише результату, а й процесу розв'язання проблеми; ініціює та активізує рефлексію учнів з приводу індивідуальної та спільної діяльності на змістовому, комунікативному рівнях; сприяє організації досвіду емоційних переживань дітей; стимулює до виникнення потреби в нових знаннях, способах дій та мотивів їх досягнення; створює умови для виникнення самостійної творчої діяльності дітей; спрямовує самостійний пошук учнями виходу зі складних ситуацій.

Учні цілеспрямовано здійснюють самоконтроль та самооцінку, визначаючи: ступінь оволодіння ідеями, знаннями, способами дій, цінностями; можливість їх використання для засвоєння нових знань; зіставляють результати із поставленими завданнями, аналізують причини виникнення труднощів; аналізують власні мисленнєві операції та почуття; оцінюючи свої надбання, визначають невикористані можливості; усвідомлюють ситуацію досягнення мети; порівнюють своє розуміння отриманого результату та його сприйняття з думками, почуттями інших; оцінюють свої можливості обміну знаннями з іншими; встановлюють зв'язки між відомим та тим, що ще потрібно засвоїти; самостійно вибудовують свою діяльність, контролюють її; висловлюють вербально нові ідеї та думки.

Прийоми пізнавально-творчої діяльності: визначення операцій, що складають дію; фіксація послідовності дій за допомогою таблиці, моделі, схеми; створення ситуацій вибору; запитання на усвідомлення учнем цінності отриманого нового знання; спонукання до пошуку альтернативних рішень; виконання творчих завдань; спрощення проблеми; бачення аналогій; оригінальний зв'язок когнітивних функцій; індивідуальні самостійні завдання; повернення до ключових слів, істинних та хибних тверджень; відповідь на поставлене на I етапі запитання; виконання творчих робіт; дискусії; усні круглі столи.

Вправи: «Добре – погано», «Вершина успіху», «Машина часу», «Незакінчені речення», «Абетковий суп», «Коло вражень».

«Добре – погано»

Мета: розвивати вміння різнобічно оцінювати подію або явище

Хід проведення: учитель називає предмет або явище. Пропонує знайти в ньому позитивну ознаку. Потім до виявленої ознаки знайти протилежну (негативну) ознаку 2. До ознаки 2 знайти протилежну ознаку (позитивну) 3. Потрібно скласти якомога більший ланцюжок позитивних та негативних ознак.

«Вершина успіху»

Мета: вчити учнів визначати чинники успішності та неуспішності діяльності.

Хід проведення: педагог пропонує учням на аркуші паперу намалювати гору – вершину успіху. Зліва, від підніжжя до вершини записати п'ять умов досягнення успіху, починаючи із найсуттєвішої. Справа, згори донизу вказати п'ять факторів, які стримують означений процес. Зробити висновок із записаного.

«Машина часу»

Мета: розвивати уміння визначати послідовність подій та їх важливість для досягнення успіху.

Хід проведення: учитель пропонує дітям здійснити «подорож у часі», повернувшись подумки на початок певної події – назвати всі її складові та їх ціннісну значущість для досягнення мети діяльності.

«Абетковий суп»

Мета: розвивати уміння здійснювати оцінку власних досягнень.

Хід проведення: Педагог розрізає азбуку, вилучає літери «ь, и, ї, й», інші літери кладе у торбинку. Пропонує кожному учневі дістати з торбинки букву і висловити думку щодо власних досягнень відносно виконаних завдань, яка б починалася з цієї літери.

Результат III етапу: сформована здатність контролювати та оцінювати отриманий досвід, оцінювати потенційні можливості, використовувати отримані цінності в самостійній творчій діяльності.

Результатом трьох етапів є здатність: контролювати та оцінювати отриманий досвід, потенційні можливості; використовувати отримані цінності (наукові поняття) в самостійній творчій діяльності; самостійно розв'язувати проблеми середнього та високого ступеня важкості, отримуючи новий спосіб вирішення проблеми.

Діяльність учнів на визначених етапах повторює цикли розвитку мислення дітей від 6 до 10 років: від наочно-дійового, через наочно-образне до понятійного. Означений алгоритм може використовуватися в ході виховних заходів, окремих уроків, упродовж вивчення певної теми. Використовуючи методика організації уроку або виховного заходу за аналогією з означеним алгоритмом, вчитель досягне значних результатів у формуванні наукових понять в учнів.

Ключові поняття теми: поняття; відношення; порівняння; аналіз; синтез, класифікація; абстрагування; узагальнення; етапи формування понять; ідея; здогадка; гіпотеза; рефлексія.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. *Що таке «поняття» та «відношення»?*
2. *Що є психологічним механізмом наочно-образного мислення?*
3. *Схарактеризуйте основні розумові (логічні) операції та їх значення для формування понять.*
4. *Обґрунтуйте процес та особливості формування понять у молодших школярів.*
5. *Детально схарактеризуйте етапи формування понять.*

Методика формування уміння вчитися упродовж життя в молодших школярів у процесі реалізації змістової лінії «Людина»

План

1. Освітні компетентності як інтегральні характеристики якості підготовки учнів. Сутність компетентності «уміння вчитися впродовж життя».
2. Ключові поняття змістової лінії: «людина», «людина як частина природи», «людина як частина суспільства», «індивід», «індивідуальність», «особистість», «людське «Я», «діяльність», «спілкування».
3. Специфіка формування поняття «людське «Я».
4. Методичні аспекти вивчення теми «Обговорення можливостей досягнення успіху».

1. Освітні компетентності як інтегральні характеристики якості підготовки учнів. Сутність компетентності уміння вчитися впродовж життя

Ми є свідками швидких суспільних перетворень, які відбуваються наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Індустріальне

суспільство змінилося на пост-індустріальне, суспільство знань, яке формується унаслідок глобальної соціальної революції та конвергенції інформаційних і комунікаційних технологій, де обмін інформацією не має часових, територіальних або політичних кордонів. Найціннішим людським капіталом й вагомим економічним засобом стають теоретичні знання, інформація та інтелектуальні технології. Наука і дослідження, виробництво та поширення знань починають виступати головними компонентами конкурентоспроможності. Відтак, генерування нових знань, їх засвоєння та застосування вимагає від людей високого інтелектуального й освітньо-кваліфікаційного рівня. Це можливо лише за умови переорієнтації освіти з концентрації на змісті навчання й передачі знань на більш інтегральний процес навчання, зорієнтований на формування у молоді необхідного комплексу компетентностей. Саме тому останнім часом в європейській та вітчизняній педагогіці постало питання реалізації компетентнісного підходу.

Компетентнісний підхід у філософській, соціологічній, психолого-педагогічній літературі та нормативних освітніх документах визначається як провідне методологічне підґрунтя розвитку сучасної освіти. Він передбачає особистісно орієнтоване навчання, спрямоване на розвиток індивідуальності учня, його самовизначення і самоактуалізацію, самореалізацію та соціалізацію.

У Державному стандарті початкової загальної освіти *компетентнісний підхід* трактується як *спрямованість освітнього процесу на досягнення результатів, якими є такі ієрархічно-підпорядковані компетентності учнів, як ключова, загальнопредметна і предметна* [34].

Спочатку вважаємо за необхідне визначити таке поняття як *компетентність* – *набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці* [34].

Ключова компетентність – *спеціально структурований комплекс якостей особистості, що дає можливість ефективно брати*

участь у різних життєвих сферах діяльності та належить до загальногалузевого змісту освітніх стандартів [34].

Предметна компетентність – освоєний учнями у процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної з набуттям нового знання, його перетворенням і застосуванням [34].

Міжпредметна компетентність – здатність учня застосувати щодо міжпредметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і предметних галузей [34].

Однією з ознак компетентнісного підходу є поняття «компетенція», яке не є тотожним до поняття «компетентність».

Компетенція – суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини [34].

Сутність компетентнісного підходу, на думку О. Савченко, полягає у зміні звичного постулату навчання «я знаю» на «я знаю, як це застосувати, я це розумію». Основним результатом компетентнісного підходу дослідниця вважає суб'єктність учня, коли останній стає активнішим, самостійнішим, відповідальнішим за власні досягнення, здатним свідомо застосовувати знання в нових ситуаціях. В індивідуальних досягненнях визначений підхід стосується «творчої сфери (я створюю, я змінюю, я знаходжу, я доповнюю) та емоційно-ціннісної (я прагну до, я хочу досягти, я дуже ціную, я схвалюю, я відчуваю, що мені потрібно)» [104].

За останні роки в Європі (в освітній політиці та практиці) усе більшого значення набуває концепція ключових компетентностей, від яких залежить особистий розвиток та суспільний прогрес.

Вітчизняні вчені пропонують певний перелік ключових компетентностей, якими мають оволодіти молодші школярі: навчальна (уміння вчитися), громадянська, загальнокультурна, інформаційна, соціальна, здоров'язберігаюча [53, с. 86–90].

Основними характеристиками ключових компетентностей є їх багаофункціональність та багатовимірність, вони є наскрізними й

мають досягатись у процесі навчання через усі шкільні предмети та виховні заходи.

Однак, уважно подивившись на ключові компетентності, можемо передбачити, що ефективно формування деяких із них відбуватиметься при вивченні певних змістових ліній освітньої галузі «Суспільствознавство»:

- ✓ уміння вчитися («Людина як особистість»),
- ✓ соціальна («Людина серед людей»),
- ✓ громадянська компетентність («Людина в суспільстві»),
- ✓ загальнокультурна («Людина у світі»).

2. Ключові поняття змістової лінії: «людина», «людина як частина природи», «людина як частина суспільства», «індивід», «індивідуальність», «особистість», «людське «Я», «діяльність», «спілкування»

Вивчення змістової лінії «Людина» дозволить учням усвідомлювати людину як біологічну і соціальну істоту, її відмінності від інших живих істот, неповторність і самоцінність кожної людини; зрозуміти структуру «Людського Я»; зрозуміти, що досягнення мети та успіх діяльності залежить від наполегливості, старанності, працьовитості, самостійності, відповідальності.

Отже, розглянемо ключові поняття змістової лінії «Людина».

Людина – істота, яка втілює вищий ступінь розвитку життя, суб'єкт суспільно-історичної діяльності. До її основних ознак можна віднести: особливий тип тілесної організації, наявність душі, свідомість, суспільність, діяльність.

Людина є системою, в якій фізичне і психічне, генетично зумовлене та прижиттєво сформоване утворюють єдність.

Природне у людини має вираження у морфологічних, генетичних явищах, нейрофізіологічних, електрохімічних процесах людського організму. Соціальне передбачає людське оточення, засвоєння культурних цінностей. Тому людина є цілісною єдністю біологічного, психічного (душевного) та соціального.

Індивід – це окрема людина на відміну від колективу, соціальної групи, суспільства в цілому.

Індивідуальність – сукупність властивостей та здібностей, які відрізняють даного індивіда від інших, є наслідком біологічної своєрідності та специфічних особливостей розвитку.

Особистість – людина як суб'єкт соціальних відносин та свідомої діяльності; це поняття фіксує лише соціальне в людині, охоплює сукупність всіх соціальних ролей людини, всіх суспільних відносин, найважливішими з яких є ставлення до суспільного обов'язку, моральних норм. Суспільство формує і створює особистість, яке суспільство – така й особистість.

Соціальне в людині існує лише в діяльності та в спілкуванні.

Діяльність – специфічно людська форма активного ставлення до світу, змістом якої є цілеспрямована, доцільна його зміна, свідоме перетворення. Її компонентами є: суб'єкт діяльності, мета діяльності, предмет діяльності, засоби, процес діяльності, результат.

Діяльність є джерелом формування соціального як культурного середовища життя людини, вона виконує соціокультурну творчу функцію.

Спілкування – процес взаємозв'язку і взаємодії суспільних суб'єктів, в якому відбувається обмін діяльністю, досвідом, інформацією, здібностями, здатностями, вміннями, навичками, результатами діяльності.

Діяльність та спілкування взаємообумовлюють якісну своєрідність одне одного. Спілкування людей завжди має діяльнісний характер і, навпаки, – людська діяльність можлива лише на засадах спілкування.

4. Специфіка формування поняття «Людське «Я»

Дитина народжується з інтегрованою потребою, яка включає в себе біологічні потреби, потребу в розвитку та потребу в інших людях. Означене вище уможливорює визначення структури «Людського Я» (див. таблицю 4).

Структура «Людського Я»

«Я»-фізичне	«Я»-психічне (душевне)	«Я»-соціальне
Вроджені біологічні дані	Психічні процеси, потреби, інтереси, мотиви, емоції, почуття, здібності, темперамент, свідомість, самосвідомість	Знання, уміння, навички, звички, характер, думки, принципи, норми моралі, особистісні та національні цінності

До зовнішніх проявів відносяться: вроджені біологічні дані, тобто «Я»-фізичне; до внутрішніх – всі інші прояви «Я».

Не варто зовнішні прояви ототожнювати із зовнішністю людини, оскільки до останньої також належать одяг, взуття, зачіска тощо.

Стосовно формування цілісного поняття «Людське Я», доцільним є використання таких *методів та вправ*:

1. *«Так – ні»*. Вчитель загадує слово (Людина). Всі учасники гри, намагаючись відгадати задумане слово, ставлять йому запитання, на які він може відповісти лише «так» або «ні». Запитань має бути якомога менше.

2. *«Кути»*. На великих аркушах паперу вчитель пише різні точки зору щодо теми уроку («Людина – частина природи», «Людина – частина суспільства», «Людина – частина природи й суспільства») та нумерує їх, оголошуючи, яка точка зору в якому куті розміщена. Пропонує дітям приєднатися до якогось кута. Учні з-поміж учасників одного й того ж кута знаходять собі пару та обговорюють причини свого вибору. Потім пара об'єднується з іншою парою (з того ж самого кута). Кожен учасник переказує іншій парі причини вибору свого партнера. Далі у кожному куті учні обирають спікера, який повідомляє всій аудиторії причини, названі у його куті.

3. *Вправи на розуміння відмінностей у звуковимові, особливостях пам'яті, уваги, мислення, здатностей щодо здійснення образотворчої, музичної, хореографічної та інших видів діяльності.*

4. *«Асоціативний куц»*. Учні добирають слова (прикметники,

іменники), що асоціюються зі словом «Людина»/ «Я».

5. *Робота в групах* (з метою розуміння факту неповторності кожної людини з точки зору зовнішніх властивостей) – робота із фотознімками: чи абсолютно однакові дерева клени? чи можна сказати, що морські свинки однакові? порівняйте хмарки. Чи бачили коли-небудь однакові з них? чи схожі між собою діти на фото?

6. *«Художник»*. Учні об'єднуються в пари та розподіляють ролі «художника» і «замовника портрета». «Художник» уважно дивиться на «замовника портрета», потім відвертається і по пам'яті описує біологічні дані «замовника». Якщо «художник» повільно виконує завдання, можна допомогти йому навідними запитаннями: «Яке в мене волосся? Які очі? У що одягнута?»

7. *«Смайлик»* (з метою визначення рис характеру): намалюйте смайлик з посмішкою, напишіть свою найкращу рису. Розмістіть смайлики на дошці.

8. *«Добре – погано»*. Учитель називає негативну рису характеру (або ін.). Пропонує знайти в ній позитивну ознаку. Потім до виявленої ознаки знайти протилежну (негативну) ознаку 2. До ознаки 2 знайти протилежну ознаку (позитивну) 3. Потрібно скласти якомога більший ланцюжок позитивних та негативних ознак.

9. *«Скрапбук»* (з метою усвідомлення власного «Я») – створити скрапбук (альбом), у якому розповісти про себе через малюнки, фото, афоризми, маленькі розповіді. Чи співпадають твої характеристики із характеристиками інших? Висновок. Люди мають спільні риси та ті, що відрізняють їх один від одного.

10. *«Моя візитівка»* (представити себе за певними критеріями):

«Я»-фізичне

«Я»-психічне (душевне)

«Я»-соціальне

11. *«Креативний малюнок»*. Учитель пропонує дітям намалювати асоціації до поняття «моє ім'я» так, як вони його уявляють та розуміють. Далі відбувається презентація малюнка кожною дитиною.

12. *«Фантастичні гіпотези»*. Педагог пропонує учням вигадати

історію, сюжет якої будується на обговоренні: що було б, якби ...? (Наприклад, якби люди зникли з планети і ти залишився один тощо).

13. «Класифікація предметів». Педагог називає кільканадцять ознак, що характеризують Людське «Я». Потім ставить завдання скласти якомога більше можливих класифікацій цих предметів (розділити на кілька груп, щоб предмети, які попали в одну групу, мали однакові ознаки).

14. *Сенкан* (складіть сенкан до слова «Я»):

Я

«Я»-фізичне

«Я»-психічне (душевне)

«Я»-соціальне

Узагальнення

15. *Метод ПРЕС*. Педагог пропонує висловити свою думку (я вважаю, що Людське «Я» має три складових ...), обґрунтувати її (оскільки ...), навести додаткові аргументи на підтримку своєї позиції (наприклад, ...), узагальнити свою думку (отже, ...).

16. «*Два – чотири – всі разом*». Педагог ставить учням запитання для дискусії, дає 1–2 хвилини для індивідуального обдумування можливих відповідей. Потім об'єднує учнів у пари з метою взаємообговорення своїх ідей. Пари обов'язково повинні дійти згоди щодо відповіді. Далі пари потрібно об'єднати в четвірки, де діти обговорюють попередні рішення та приймають спільне уже в четвірках. Потім обговорюється питання з усім класом.

Наприклад, означений метод дозволить здійснити роботу з підручником під час вивчення або закріплення матеріалу, а саме: заповнити табличку, вказавши необхідні характеристики:

Позитивні риси характеру	Негативні риси характеру

17. «*Формулювання визначень*». Учитель пропонує дати якомога точніше визначення поняття «Людина» на основі виокремлення

найсуттєвіших ознак. Далі відбувається взаємоперевірка визначень один одного (схвалюють або спростовують).

18. Створити колаж «Моє довкілля» (матеріал: фото пам'ятних куточків міста, фото відомих українців, друзів, родини...).

19. «Збери вислів». Складіть вислів із розрізаних слів та поясніть його значення. (Ти – людина, живеш серед людей. Як потрібно поводитися, щоб бути схожим на людину?)

20. Тестування «Людина – природи вершина».

1. Природа – це:

- а) усе, що оточує людину навколо;
- б) усе, що оточує людину і не зроблено її руками.

2. Суспільство – це:

- а) об'єднання людей, які взаємодіють, залежать одне від одного;
- б) люди навколо нас.

3. Людині для життя потрібно:

- а) світло, повітря, вода, тепло, продукти харчування;
- б) світло, повітря, вода, тепло, продукти харчування, суспільство.

4. Тварині для життя потрібно:

- а) світло, повітря, вода, тепло, продукти харчування;
- б) світло, повітря, вода, тепло, продукти харчування, суспільство.

5. Які якості людини сприяють поліпшенню суспільства?

- а) Сварка, бійка, пасивність, ледарство, грубість;
- б) справедливість, дружба, ввічливість, підтримка, працелюбність.

6. Народжене маля стане людиною:

- а) у спілкуванні з людьми;
- б) у спілкуванні з тваринами.

7. Людина належить до живої природи, бо:

- а) народжується, росте, розмножується, розвивається, помирає;
- б) народжується, росте, розмножується, розвивається.

8. Що спільного між людиною та твариною?

- а) Належать до живої природи;
- б) уміють розмовляти.

9. Що відмінного між людиною та твариною?

- а) Уміє говорити, мислити;
- б) забезпечує всім необхідним для життя.

10. На Земній кулі є дві життєві основи:

- а) природа і людина;
- б) природа і суспільство.

Колективна перевірка тесту з обґрунтуванням відповідей. Діти самостійно оцінюють свої роботи.

21. «Довідкове бюро». На дошці вивішують демонстраційні картки зі словами: *світосприймання, характер, ідентичність* (діти зачитують значення слів із тлумачного словника).

22. «Займи позицію».

На двох партах прикріплено таблички:

1. Характер – це вроджена особливість.
2. Характер формується протягом життя.

(Від чого залежить характер людини? Ви вважаєте, що характер є вродженою особливістю? Або навпаки, ви переконані, що характер формується протягом життя? Станьте біля відповідних табличок. Обговоріть свої міркування і наведіть кілька аргументів на їхню користь).

Презентація аргументів.

23. «Позитивні й негативні риси характеру».

Учитель називає риси характеру. Учні, почувши рису характеру, що сприяє здоров'ю, плескають у долоньки.

Охайність, безтурботність, вдумливість, гордість, чутливість, грубість, життєрадісність, турботливість, задрість, сором'язливість, щирість, вередливість, легковірність, недовірливість, невитриманість, вразливість, обережність, чуйність, педантичність, рухливість, підозрілість, принциповість, презирство, привітність, розв'язність, розумність, рішучість, стриманість, терплячість, боягузливість, завзятість, холодність, поступливість, ентузіазм, дисциплінованість, ініціативність, товариськість, мовчазність, балакучість, невпевненість.

23. «Кошик для сміття». Напишіть на аркуші паперу рису характеру, якої б ви хотіли позбутися. Підійдіть до кошика для сміття, зібгайте папірець і викиньте його. Назвіть уголос рису, що вам заважає.

5. Методичні аспекти вивчення теми «Обговорення можливостей досягнення успіху»

Розуміння учнем власного внутрішнього світу (де інтегруються всі його враження, узагальнюються і систематизуються відчуття, оцінюється поведінка), усвідомлення ним образу свого «Я», сприяє його адекватній самооцінці, саморозвитку і самовдосконаленню, а, отже, і успішності.

Успіх – результат досягнення бажаної мети, прийнятої, визнаної і значущої для індивіда, переживання почуття радості після подолання труднощів, він завжди пов'язаний з діями.

Визначаючи успіх як психологічну категорію, учені часто вирізняють суб'єктивний та об'єктивний складники цього явища. Об'єктивність успіху полягає в оцінці результатів діяльності особи іншими та визнанні цих результатів вагомими і такими, що значно перевершують середній рівень.

Щодо суб'єктивного складника, то тут ідеться про оцінку особою власних дій та надання результатам цих дій суб'єктивної значущості.

До об'єктивних аспектів належить суспільне визнання досягнень людини, як показник становища в суспільстві; до суб'єктивних – досягнення певного очікуваного результату, який визначається особою як значущий, як розвиток та подолання власних меж.

Оскільки в нових історичних умовах виникає необхідність у наукових пошуках, спрямованих на формування особистості, що усвідомлює свої можливості, прагне до самоосвіти, самовдосконалення, максимальної самореалізації, до досягнення успіху в житті, педагогам необхідні знання про «механізм успішності» і створення педагогічних умов для формування спрямованості особистості на успіх.

На думку Г. Селевка, для того, щоб процеси саморозвитку стали домінуючими в психічному розвитку, необхідна організація трьох груп умов:

1. Усвідомлення особистістю цілей, завдань і можливостей свого розвитку і саморозвитку.

2. Участь особистості в самостійній і творчій діяльності, тренінг і певний досвід успіху і досягнень.

3. Адекватні стиль і методи зовнішніх дій, умов навчання і виховання та організація життєдіяльності.

Саморозвиток здійснюється на основі усвідомлення своїх досягнень та недоліків й через розв'язання внутрішніх суперечностей, які є рушійними силами.

Основним фактором забезпечення розвитку та саморозвитку учнів початкової школи є процес навчання, а умовою навчання, саморозвитку та адаптації до реалій динамічного соціуму є *уміння вчитися упродовж життя*.

У Навчальних програмах для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою з цього приводу зазначається: «У початкових класах навчальна діяльність уперше стає об'єктом спеціального формування, тому ключова компетентність *уміння вчитися* набуває пріоритетного значення». Ядром цієї компетентності є оволодіння учнями початкової школи загально-навчальними вміннями і навичками, до складу яких входять загально-пізнавальні вміння і навички (уміння спостерігати, розмірковувати, застосовувати й перетворювати навчальний матеріал).

Уміння вчитися – основне новоутворення у психіці молодшого школяра, здатність ставити перед собою та розв'язувати завдання, які з часом ведуть до саморозвитку. Підтвердженням цьому є структура вміння вчитися, яка передбачає, що учень: сам визначає мету діяльності або приймає учителеву; проявляє зацікавленість навчанням, докладає вольових зусиль; організовує свою працю для досягнення результату; відбирає, знаходить потрібні знання, способи для розв'язання задачі; виконує в певній послідовності сенсорні, розумові або практичні дії, прийоми, операції; усвідомлює свою діяльність і прагне її вдосконалювати; володіє навичками самоконтролю та самооцінки.

Роль ключової компетентності «*уміння вчитися*» у формуванні й розвитку особистості молодшого школяра загальноновизнана, адже предметом його навчальної діяльності є теоретичні знання, освоєння

яких через цю діяльність розвиває в особистості основи теоретичної свідомості й мислення, а також творчо-особистісний рівень здійснення практичних видів діяльності, ціннісні ставлення.

Оволодіння учнями ефективними і раціональними методами та прийомами самостійної навчальної роботи, підготовка їх до участі у процесі неперервної освіти – ядро проблеми «вчити вчитись». Забезпеченням реалізації визначеної компетентності є процес, алгоритм формування певного поняття.

Стосовно обговорення з учнями можливостей досягнення успіху (безпосередньо засобами навчальної діяльності), можна використати такі вправи:

1. «Асоціації». 1) До слова *успіх* доберіть слова-асоціації, тобто слова, пов'язані за змістом із цим словом. (*Успіх – це те, що у вас гарно виходить, те що ви любите.*) 2) Проблемне питання: Чи всі люди можуть бути успішними? (*Відповіді дітей*)

2. Фрагмент уроку (сприймання нового матеріалу):

1) Групова робота.

Група 1. Робота зі словничком. У словниках знайдіть значення слів: *успіх* (дібрати до нього синоніми, антоніми), *інтуїція*, *досвід*, *талант*.

Успіх – досягнення поставленої мети.

Синоніми – удача, перемога, досягнення.

Антоніми – поразка, невдача, програш.

Інтуїція – стихійне відчуття, здогад, що ґрунтується на попередньому досвіді та підказує правильне розуміння істини чи будь-якого явища.

Досвід – сукупність знань і навичок, умінь, набутих на основі безпосередньої практичної діяльності людей.

Талант – це видатні природні здібності людини, хист, обдарування; здібність до чогось, уміння робити щось.

Група 2. Виберіть риси характеру, що допомагають досягти успіху.

Група 3. Виберіть риси характеру, що заважають досягти успіху.

№ 1	№ 2	№ 3	№ 4	№ 5
Злість	Грубість	Лицемірство	Щирість	Вбивство
жадібність	пiклування	жорстокість	взаємодопомога	крадіжка
наполегливість	вiрність	безкорисливість	зрада	милосердя
чуйність	щирість	чесність	брехня	доброзичливість
талант	працьовитість	знання	кмітливість	уважність
лінь	боягузтво	байдужість	незібраність	неуважність
доброта	інтуїція	наполегливість	справедливість	бажання
зздрість	недисциплінованість	зздрість	дружелюбність	допитливість
брехливість	невпевненість			
відсутність самоконтролю				

Група 4. Що потрібно для досягнення успіху? (Згрупувати за ключовими словами народні прислів'я.)

Мудрим ніхто не вродився, а навчився.

Учення – світ, а невчення – тьма.

Знання – дерево, а діло – плоди. (Знання)

Без труда нема плода.

Праця годує, а лінь – марнує.

Маленька праця краща за велике безділля.

Хочеш їсти калачі – не сиди на печі.

Під лежачий камінь вода не тече. (Працьовитість)

Без охоти нема роботи.

Хто роботу відкладає, той її не кінчає. (Бажання)

Талант – це дар.

Талант – це праця. (Талант)

2) Презентація груп (діти відповідають на поставлені запитання).

3. Метод «Інтерв'ю»

– Що таке успіх?

– Як стати успішною людиною?

– Які якості характеру, на вашу думку, можуть забезпечити успіх?

– Як досягти успіху в навчанні?

4. Метод «Мікрофон»

Мені сподобалося ...

Я дізнався(лася) ...

Мені запам'яталося ...

Удома я розкажу про ...

5. «Кубування». Демонструючи грані кубика, педагог пропонує учням викласти свої думки на запропоновану тему впродовж 2–4 хвилин. Потім спільно підсумувати почутий матеріал. Наприклад: *Що таке успіх? Яку людину називають успішною? Наведіть приклади успішних людей. Назвіть риси, які сприятимуть у досягненні успіху. Які види діяльності забезпечать успіх? Коли ти почувався успішним?*

6. «Побудова системи наслідків». Дітям задається певна подія (наприклад, учень систематично не виконує домашніх завдань). Вони мають визначити якомога більше передбачуваних наслідків, тобто можливих змін самої ситуації та її учасників.

7. «Що буде потім?». Учитель називає дітям певну подію (наприклад, учень написав контрольну роботу на високий рівень). Пропонує придумати якомога більше подій, що можуть відбутися через названу причину.

8. «Перелік можливих причин». Учитель описує будь-яку проблемну ситуацію, наприклад: «Ти помітив, що твій однокласник постійно списує домашні завдання». Пропонує якомога швидше назвати найбільше причин вказаного факту, можливих його пояснень, а потім прийняти потрібне виважене рішення.

9. «Дерево рішень». Учитель пропонує висловити в колективі якомога більше варіантів рішення проблеми («Визначення можливостей досягнення успіху»), обговорити кожен із них з тим, щоб відхилити деякі з них, залишивши для обговорення 3–4 з них. Потім об'єднує учнів у малі групи. Пропонує дітям визначити позитивні та негативні наслідки кожного із рішень, що дасть можливість групі шляхом обговорення обрати один варіант розв'язання. Якщо єдності в думках немає – провести голосування для вибору одного з варіантів.

Ключові поняття теми: компетентнісний підхід, компетентність, ключова компетентність, предметна компетентність,

міжпредметна компетентність, компетенція, уміння вчитися, людина, індивід, індивідуальність, особистість, діяльність, спілкування, «Я»-фізичне, «Я»-психічне (душевне), «Я»-соціальне, успіх.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. З'ясуйте сутність компетентнісного підходу. Обґрунтуйте необхідність його реалізації у початковій школі.

2. Дайте визначення поняттям: «компетентність», «ключова компетентність», «предметна компетентність», «міжпредметна компетентність», «компетенція».

3. З'ясуйте сутність поняття «людина» та її дефініцій «індивід», «індивідуальність», «особистість».

4. Що таке «діяльність» та «спілкування», їх значення у формуванні особистості?

5. Назвіть структуру «Людського «Я», обґрунтуйте її складові.

6. В чому полягає специфіка формування поняття «Людське «Я»?

7. Що таке успіх? Які, на вашу думку, основні шляхи досягнення успіху?

8. Визначте теоретичні та методичні аспекти вивчення теми «Обговорення можливостей досягнення успіху» на уроках «Я у світі».

Методика формування соціальної компетентності молодших школярів у процесі реалізації змістової лінії «Людина серед людей»

План

1. Сутність та структура соціальної компетентності молодших школярів, загально-методичні особливості її формування.

2. Специфіка формування понять «сім'я», «склад сім'ї», «родинні стосунки».

3. Методика формування культури поведінки та уявлень про людські чесноти в курсі «Я у світі» у початковій школі.

1. Сутність та структура соціальної компетентності молодших школярів, загально-методичні особливості її формування.

Друга змістова лінія освітньої галузі «Суспільствознавство» Державного стандарту початкової загальної освіти має назву «Людина серед людей» та передбачає набуття учнями уявлень про правила співжиття та взаємодію людей у родині, колективі, суспільстві; про загальноновизнані права людини та рівноправність, взаємні обов'язки батьків і дітей; про основні правопорушення, поширені серед дітей, юридичну відповідальність за них; сформованість у дітей розуміння відповідальності за свої вчинки; дотримання моральних вимог суспільства; застосування їх у спілкуванні з іншими людьми, узгодження власних потреб з потребами інших людей для розв'язання конфліктів. Означене дозволяє стверджувати, що результатом вивчення змістової лінії та предмета «Я у світі» в цілому, має бути елементарна здатність до адекватного спілкування та комунікації між людьми на рівні родини, школи, громадських місць тощо, отже, початок формування соціальної компетентності (попри те, що означена компетентність є ключовою та носить міждисциплінарний характер).

Соціальна компетентність – це набута здатність особистості гнучко орієнтуватися у мінливих соціальних умовах та ефективно взаємодіяти із соціальним середовищем. Вона передбачає наявність упевненої поведінки, при якій різні навички відносин з людьми є автоматизованими й дають можливість мобільно змінювати свою поведінку залежно від ситуації.

У процесі формування соціальної компетентності важливим є саме період молодшого шкільного віку, головною особливістю якого є зміна соціальної позиції дитини. Остання приступає до систематичного навчання, стає членом шкільного і класного колективу, змінюються її відносини з дорослими. Нормований світ соціальних стосунків потребує нових моральних якостей, організованості, відповідальності, сформованості контрольних-оцінних навичок.

Період молодшого шкільного віку психологи визначають як період народження соціального «Я»: у дитини формується «внутрішня позиція», яка породжує потребу зайняти нове місце в житті й виконувати нову суспільно значущу діяльність, і виступає важливим компонентом соціальних утворень зростаючої людини.

Соціальна компетентність молодших школярів має таку структуру (О. Юрченко):

Мотиваційний компонент. Учень має позитивне ставлення до людей, що його оточують, осіб із особливими потребами, представників інших народів; має сформоване бажання, інтерес і позитивні установки до взаємодії та дружби з однолітками; має сформовані мотиви освітньої діяльності та спілкування; позитивно ставиться до залучення його до колективних форм діяльності; усвідомлює важливість формування таких рис характеру, як активність, дружелюбність, відкритість, співчутливість, толерантність, самостійність.

Когнітивний компонент. Учень володіє знаннями про загальні норми моралі та правила поведінки в родині, колективі, суспільстві та способи їх дотримання; про свої права й обов'язки, сутність соціальних ролей; про способи взаємодії та їх ефективність; про управління своїми емоціями та діями; про способи уникнення конфліктних ситуацій.

Діяльнісний компонент. В учня сформовані вміння та навички, що забезпечують його здатність приймати загальні норми моралі і правила поведінки в родині, колективі, суспільстві, дотримуватися їх; установлювати й підтримувати відносини з різними соціальними групами і окремими людьми, особливо однолітками; бути активним у дружбі, спілкуванні та навчанні, співчутливим, толерантним; проявляти зворотній зв'язок у спілкуванні засобами мовної та невербальної взаємодії; рахуватися з бажаннями та інтересами інших людей, установлювати власну позицію; самостійно приймати деякі рішення, брати на себе відповідальність за їх прийняття; уникати конфліктних ситуацій; гідно вигравати і програвати; адекватно

проявляти розчарування, управляти проявами гніву; брати участь у колективних формах діяльності.

Рефлексійний компонент. Учень здатний: усвідомлювати важливість взаємодії з людьми, що його оточують, дружніх стосунків із однолітками; аналізувати свої дії (вчинки) й інших людей та прогнозувати їх результати відповідно до цілей і соціальних норм; аналізувати свій емоційний стан та інших людей, контролювати емоції відповідно до здійсненого аналізу; коригувати свої дії відповідно до поставленої мети й інтересів учасників взаємодії; збагачувати інтеріоризований соціальний досвід на основі самовдосконалення.

Деякі дослідники доповнюють структуру *комунікативним* компонентом як системою внутрішніх ресурсів особистості, що забезпечує продуктивну комунікативну міжособистісну взаємодію.

Соціальна компетентність визначає успіх у становленні особистості як повноцінного члена соціуму, тому процес її формування потребує значної уваги зі сторони педагогів.

Аналіз навчальних програм і підручників з предмета «Я у світі» показав, що у їх змісті закладений значний потенціал для формування соціальної компетентності молодших школярів, але, оскільки урок читається один раз на тиждень, цього недостатньо для повноцінного процесу формування умінь і навичок соціальної поведінки. На уроках «Я у світі» учні отримують достатню кількість теоретичної інформації щодо норм і правил поведінки, теоретично знають, як себе поводити, але на практиці не завжди так поведуться. Означене вказує на зловживання вчителями словесними методами навчання.

Вступаючи в міжособистісні взаємини, молодші школярі часто залишаються байдужими до змісту висловлювань. У них відсутня та почуттєва основа, яка необхідна для справжнього співпереживання іншій людині, розуміння її проблем, прагнення надати допомогу, виявити співчуття. Саме тому слід звернути увагу на практичні методи навчання. Серед них ефективними можуть стати ті практичні роботи, що передбачають організацію досвіду позитивної поведінки (виготовлення подарунків, сюрпризів для товаришів, відвідування хворого однокласника, допомога в навчанні тощо).

Також варто обирати методи, в яких би поєднувалась активна інтелектуальна й практична діяльність дітей: *етичні бесіди з елементами інсценізації, драматизації, ігри, аналіз ситуацій морального змісту, власного досвіду, система тренінгових вправ, колективні творчі справи*. При цьому важливо опиратися на емоції дітей. Учитель дає можливість учням відчувати духовне задоволення від гарного вчинку, зрозуміти, наскільки принижує людину негідна поведінка, які гіркі переживання виникають у того, кому нанесли образу.

Моральні ситуації, які використовуються в *етичній бесіді* на уроках «Я у світі», учні прагнуть інсценізувати. Ситуації дозволяють школяреві визначити ті моральні грані людських стосунків, які раніше залишалися непоміченими. Глибока зацікавленість дитини певною ситуацією спонукає її ідентифікуватися з дійовими особами і запропонувати їм свої варіанти поведінки. Учні самостійно приймають рішення у пропонованій ситуації, що сприяє їх інтенсивному моральному розвитку, накопиченню «банку життєвих ситуацій», який у разі необхідності може бути активізований.

Для того, щоб засвоєні учнями соціальні знання не залишалися на рівні формальної обізнаності з нормами поведінки, а втілювалися в життя, на уроці варто створити такі ситуації, щоб дитина відчула необхідність застосувати знання на практиці, збагачувала свій практичний досвід. Таку можливість надають педагогу *сюжетно-рольові ігри*. Їх мета – набути досвіду дій шляхом гри, допомогти навчитися через досвід і почуття. Сюжетно-рольова гра виступає технологією апробації дитиною майбутніх соціальних ролей, використовується для отримання конкретних навичок поведінки. Вона імітує реальність, надає можливість учасникам діяти «наче справді». У сюжетно-рольовій грі відсутній готовий сценарій, опис дій і вчинків героїв. Учасникам гри пропонується ситуація, яка потребує від них, відповідно до обраної ролі (пасажира, покупця, господаря), самостійно обрати способи поведінки та будувати взаємини з партнерами по грі на основі засвоєних правил етикету. Під час таких ігор в учнів формуються навички діалогічного мовлення, засвоюються засоби

вербального і невербального спілкування, розвиваються уміння узгоджувати свої дії, думки з потребами товаришів, удосконалюються особистісні якості, виховується ціннісне ставлення до себе і навколишнього світу. При цьому дитина має можливість реалізувати себе як активного учасника події чи діяльності, приміряти ролі дорослих людей, проявити власні здібності, особливості мислення та уяви тощо.

Ті психічні стани, які гравці переживають під час гри, закарбовуються у свідомості й пізніше відіграють провідну роль у процесі самовизначення особистості, пошуку її власної ідентичності.

Серед сучасних методів, які широко використовуються на уроці «Я у світі», важливе значення для формування соціальної компетентності молодших школярів має проєктна діяльність, у ході якої учні вчаться співпрацювати, відкривають у собі здібності лідерів, відчують себе членом команди, беруть на себе відповідальність.

2. Специфіка формування понять «сім'я», «склад сім'ї», «родинні стосунки»

***Шлюб** – це історично обумовлена, санкціонована і регульована суспільством система відносин між чоловіком і жінкою, що встановлює їхні права і обов'язки один щодо одного та щодо дітей та рідних. Основною особливістю шлюбу є те, що це інститут, який регулює відносини подружжя, на відміну від сім'ї – інституту, що регулює також і відносини між батьками й дітьми.*

***Сім'я** – це заснована на шлюбі чи кровно-родинних зв'язках мала соціальна група, члени якої пов'язані спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення.*

Типові та найхарактерніші ознаки сім'ї:

- ✓ шлюбні або кровноспоріднені зв'язки між усіма її членами;
- ✓ спільне проживання в одному приміщенні;
- ✓ спільний сімейний бюджет.

Розрізняють типологію сімей за критеріями:

- *за структурою (складом): повна* – з неповнолітніми дітьми проживають рідні або нерідні батьки; *неповна* – є лише один із батьків з дітьми; *зведена* – сім'я, у якій у чоловіка чи дружини до вступу в шлюб були власні діти;
- *за чисельністю: нуклеарна* сім'я (спільно проживають батьки і діти); *розширена* сім'я – разом проживають кілька поколінь чи кілька сімей сестер і братів (нуклеарна та родичі);
- *за структурою влади: патріархат* – чоловік – голова сім'ї, він розподіляє матеріальні ресурси, приймає життєво важливі рішення щодо сім'ї та її членів; *матріархат* – дружина – голова сім'ї; *егалітарна* сім'я – влада розподіляється порівно між чоловіком та дружиною (найбільш поширена сьогодні);
- *за стилем спілкування між батьками та дітьми: авторитарний* стиль характеризується суворістю, вимогою безапеляційного підпорядкування; *ліберальний* стиль відзначається безмежним виявом любові до дітей, що з часом дратує їх, призводить до формування егоїстичного ставлення до батьків, безвідповідальності та недисциплінованості; *демократичний* стиль – батьки гнучкі та наполегливі у своїх вимогах, дослухаються до думки дітей та аргументують власну позицію.

Рід – групи кровних родичів, що ведуть своє походження по одній лінії, усвідомлюють себе нащадками спільного предка, мають спільне родове ім'я.

Родовід – це рід з усіма родичами та свояками.

Сформувані означені поняття допоможуть подані нижче вправи.
«Асоціативний куц». Поняття «сім'я».

Робота з картками «Я та інші». На аркуші намальована буква Я. Під нею необхідно написати своє ім'я. Намалюй схематично тих людей, які живуть поруч з тобою, підпиши ці зображення.

Складання ланцюжків залежності одного члена сім'ї від інших.

Робота зі словником. Підготовлена дитина читає визначення, а вчитель на дошці будує ланцюжок: сім'я, родина, рід, народ.

Відгадування загадок. Зокрема, про ім'я, щоб плавно перейти до розуміння прізвища, а відтак до поняття «рід».

Виведення формули щасливої сім'ї. (Робота в групах). Дітям запропонувати список чеснот, вад, подій, вони мають викреслити ті, що заважають щастю родини. (Наприклад, добробут, затишок, порада, сварки, допомога, пошана, виховання. байдужість, повага, розуміння, вірність, кохання, турбота, піклування, зрада тощо).

«Займи позицію». Я розповім вам про дві сім'ї, а ви, прослухавши, оберіть ту, в якій хотіли б жити.

«Формулювання визначень». *Мета:* розвивати уміння фіксувати суттєві ознаки предмета або явища. Учитель називає добре відомий дітям предмет або явище (наприклад, сім'я) та пропонує дати йому якомога точніше визначення на основі визначення найсуттєвіших ознак. Далі відбувається взаємоперевірка визначень один одного (схвалюють або спростовують).

«Передай думку іншими словами». *Мета:* вчити використовувати образні аналоги. Учитель вибирає фразу, наприклад: «Я дуже люблю своїх батьків». Ставить перед учнями завдання запропонувати декілька варіантів передачі цієї ж думки іншими словами, але жодне слово цього речення не можна використовувати. Педагог слідкує, щоб не спотворювався зміст (смісл) висловлювання.

Робота з прислів'ями, приказками на тему «Сім'я. Родина», розгадування кросвордів.

Інсценізація вірша А. Костенка «Домашній твір» (про допомогу матері по господарству).

3. Методика формування культури поведінки та уявлень про людські чесноти в курсі «Я у світі» у початковій школі

Культура поведінки – сукупність сформованих, соціально значущих якостей особистості, щоденних вчинків людини в суспільстві, що ґрунтуються на нормах моралі, етики, естетики, культури. Її суттєві ознаки: відповідальність як своєчасне та відповідальне виконання своїх обов'язків, вимогливість до себе,

самокритичність, допомога іншим, справедливість як чесність та чистосердечність у взаєминах, об'єктивна самооцінка, доброчесність, повага людської гідності, коректність, толерантність, людяність як любов до людини, доброзичливість, вміння прощати, вміння доходити консенсусу, милосердя як доброта, співчуття, лагідність тощо.

В поняття «культура поведінки» входять всі області зовнішньої та внутрішньої культури людини:

- етикет;
- поведінка в громадських місцях;
- культура побуту;
- естетичні властивості міміки та пантоміміки;
- культура мовлення.

Людські чесноти – результат виявлення необхідних і загальних ознак стійких позитивних моральних якостей людини (скромність, щедрість, доброзичливість, поміркованість, лагідність, милосердя, співчуття, доброта, працелюбність, чесність, толерантність, ввічливість тощо).

Показниками високого рівня культури поведінки є розуміння учнями необхідності дотримання її в школі, громадських місцях; готовність і потреба у виконанні загальноприйнятих норм і правил дисципліни в навчанні, проведенні вільного часу; самоконтроль у поведінці; боротьба з порушниками культури поведінки в школі та за її межами.

Формування культурних звичок починається з вправлення у виконанні правил культурної поведінки за такою схемою:

демонстрування зразка → *відтворення його учнями* → *тренування*.

Так, навчаючи дітей поводитись за столом, учитель сам або разом з кількома учнями показує, як користуватись столовими приборами, як правильно сидіти, спілкуватись за столом, як гарно накривати на стіл тощо. А потім, організовуючи опанування вихованцями практичних навичок у процесі послідовного повторення, тренування, контролює правильність виробленого вміння.

На початковому етапі формування етичної звички важливо, щоб усі учні зрозуміли її моральну сутність, усвідомили корисність у різних життєвих ситуаціях, значення її для себе й інших людей.

Надзвичайно корисними для формування культури поведінки є:

- *практичні покази* – протиставлення «як треба» і «як не треба» поводитися, що не тільки унаочнюють виявлення етикетної норми дії, а й є сприятливим емоційним підґрунтям для засвоєння правил;
- *організація повсякденної поведінки школярів* на перервах в коридорі, в їдальні, в бібліотеці, в позаурочний час;
- *використання казок*, алегорична форма яких допомагає молодшому школяреві навчитися розуміти внутрішній світ героїв, а через них і внутрішній світ інших людей, вчить співчувати їм, набути впевненості у собі;
- *доручення*, які конкретизують обов'язки перед колективом, збагачують індивідуальний моральний досвід, спонукають вихованців до прояву кращих моральних якостей – відповідальності, колективізму, взаємодопомоги, чуйності;
- *дотримання режиму в школі*, що сприяє вихованню свідомої дисципліни, організованості;
- *контроль за поведінкою* учнів з боку вчителів;
- *профілактика конфліктних стосунків і запобігання негативним вчинкам*.

У процесі формування культури поведінки можна використати запропоновані нижче вправи.

«Кола на воді». Записати у стовпчик літери свого імені. Написати поряд із кожною літерою чесноту, яка притаманна дитині.

«Біном фантазії». Два учні записують по одному слову (один – іменник, який означає людину, другий – прикметник, похідний від іменника-чесноти) на різних частинах дошки. Отримане словосполучення буде назвою твору/ситуації, яку потрібно придумати та обговорити потім.

«Трибуна відвертості». Розкажіть про свої гарні вчинки, які ви зробили упродовж тижня. Які свої вчинки вважаєте найогиднішими?

«Мозаїка». Скласти із запропонованих слів та словосполучень (подані у таблиці у двох стовпчиках) правила відповідальної поведінки, приказки, прислів'я.

«Я – свідок» (робота в парах). Розкажіть один одному про добрі вчинки, свідками яких ви були.

«Броунівський рух». Його тема «Роль спілкування в житті людини».

«Знаємо – дізналися – хочемо дізнатися!». Вписати в табличку із трьох стовпчиків інформацію: знаємо, дізналися, хочемо дізнатися.

«Обери роль до душі». (Учень, вчитель, пішохід, лікар, пасажир, водій, продавець тощо). Діти самостійно пропонують ті ролі, в яких би хотіли побувати. Відповідно до ролей створити сюжетно-рольову гру, щоб задіяти всіх бажаючих.

«Гронування». Які асоціації у вас виникають, коли ви чуєте слово «добро»?

Метод «ПРЕС». Прочитайте твердження: «Потрібно прагнути робити добро для тих, хто вас оточує». Висловіть свою думку з приводу цього твердження.

«Визнач чесноту» (робота в групах). Учитель кожній групі дає картку із написаним словом-чеснотою. Група має придумати ситуацію, що розкриває значення цього слова, демонструє її, а решта учнів мають відгадати, про яку чесноту йдеться.

«Скомбінуй казку». Учитель пропонує створити казку, в якій головні особи взяти з різних казок та придумати новий, оригінальний хід подій та наділити персонажів зовсім іншими, а не звичними рисами – чеснотами або вадами.

«Порівняй вчинки дійових осіб». Учитель пропонує учням назвати будь-яку казку та порівняти вчинки, риси головних дійових осіб.

«Вершина успіху». Педагог пропонує учням на аркуші паперу намалювати гору – вершину успіху. Зліва, від підніжжя до вершини записати п'ять чеснот, які допоможуть у досягненні успіху, починаючи із найсуттєвішої. Справа, згори донизу вказати п'ять факторів, які стримують означений процес. Зробити висновок із записаного.

«Квітка якостей». Учитель пропонує дітям намалювати квітку найважливіших для життя людини якостей. Кількість пелюсток залежить від кількості якостей, які діти визнають найнеобхіднішими для життя. Кожна якість має бути записана на окремій пелюстці. Потім учитель пропонує дітям розфарбувати свої пелюстки-якості. Після того, як діти намалюють свої квіти, обговорює з ними відповідність кольору різним якостям. Потім пропонує скласти список якостей, які більшість із них вважають найнеобхіднішими для життя.

«Добрі якості Буратіно». Педагог великими буквами пише на дошці слово «Буратіно». Діти мають назвати вісім добрих якостей, що починаються з кожної букви цього імені. Наприклад: бережливий, уважний, розумний, радісний, акуратний, терплячий, інтелігентний, наполегливий, охайний. Усі ці якості педагог записує на дошці. Потім діти об'єднуються в групи, обирають певну добру якість і придумують історію про те, як Буратіно придбав цю якість і як вона йому допомагала в різних ситуаціях.

Читання й обговорення оповідань В. Сухомлинського «Байдужий пеньок», «Покинуте кошеня», «Дуб діда Матвія», «Красиве й огидне».

Десять «не можна» за В. Сухомлинським

1. Наодинці із собою робити все не так, як ти робив би на очах у людей.
2. Лінуватися, бути ледарем, неробою і дармоїдом.
3. Видавати за доблесть і заслугу те, що є твоїм обов'язком.
4. Вимагати від батьків те, чого ти не заслужив працею.
5. Бути жадібним, корисливим, негостинним.
6. Гребувати простою працею своїх батьків.
7. Глумитися зі старості.
8. Лицемірити, говорити не те, що думаєш, відчуваєш.
9. Запобігати перед тим, хто сильніший за тебе.
10. Давати «порожні» обіцянки, не дотримувати слова.

«Так – ні». Учні утворюють коло. Учитель називає якість характеру.

– Якщо вам ця якість подобається – плескаєте в долоні, якщо ні – тупотіть ногами.

Добрий, веселий, щедрий, злий, дратівливий, люб'язний, активний, уважний, грубий, упертий, правдивий, сміливий.

Аналіз ситуацій

Ситуація 1.

Хлопчик Дмитро відчинив двері у під'їзд, пропустив дівчинку Наталку, взяв у неї портфель. Почали підніматися сходинками: попереду Наталка, за нею Дмитро. Коли їх побачила сусідка, то сказала: «Який вихований хлопчик! Буде справжнім чоловіком».

Чому в сусідки склалося таке враження?

Ситуація 2.

Уяви, що однокласник без дозволу взяв твої олівці. Розкажи, як ти вчиниш: поскаржишся вчителю, кричатимеш на однокласника, плакатимеш, мовчки забереш олівці, ввічливо попросиш повернути чи почнеш погрожувати?

Ситуація 3.

Повертаючись узимку зі школи, ми з подругою побачили на річці багато дітей. Річка замерзла. Біля берегів лід був товщим, по ньому всі ходили. А ми з Оленою забігли далі – і провалилися. Я перша вибралася з води і простягнула руку Олені. Але витягти її не змогла – важко. Думала, що хто-небудь із хлопців поспішить на допомогу. Але вони спокійно стояли неподалік, деякі навіть підсміювалися. Нарешті Олену витяг чоловік, що проходив неподалік.

Дайте оцінку діям хлопців.

Самостійна робота

1 варіант

1. Людські чесноти – це:

- а) милосердя;
- б) підлабузництво;
- в) чесність;
- г) делікатність;
- г) доброта;
- д) жорстокість.

2. Щоб досягти успіху, людина повинна бути:

- а) допитливою;

- б) працьовитою;
- в) наполегливою;
- г) байдужою;
- в) лінивою.

3. Культура поведінки – це вміння:

а) дотримувати усталених норм поведінки без примусу і нагадування;

- б) доводити свою правоту будь-яким способом;
- в) поводитися з іншими людьми.

4. Найвища цінність людини – це:

- а) щастя;
- б) достаток, гроші;
- в) життя.

5. Допомагають підтримувати взаєморозуміння з іншими людьми такі риси характеру:

- а) впертість, пихатість, жадібність;
- б) відповідальність, старанність, чесність;
- в) нестриманість, вередливість, жорстокість.

6. На день народження товаришеві ти подаруєш те, що:

- а) подобається тобі;
- б) подобається іменинникові;
- в) тобі не потрібне.

7. Склади правила чеснот, з'єднавши стрілочками частину речення ліворуч із відповідними словами зі стовпчика праворуч.

Сказав не обіцяй.

Не впевнений зроби.

Помилився визнай.

8. Віднови та запиши прислів'я.

працею, роками, а, не, вимірюється, Життя.

9. Запиши основні правила гостинності.

10. Поясни вислів.

Уміння прощати властиве сильним. Слабкі ніколи не прощають.

2 варіант

1. Людські чесноти – це:

- а) чесність;
- б) доброта;
- в) заздрість;
- г) делікатність;
- г) милосердя;
- д) зарозумілість.

2. Щоб стати доброю людиною, потрібно позбутися:

- а) уважності;
- б) жорстокості;
- в) байдужості;
- г) щирості;
- г) скупості.

3. Культура поведінки – це вміння:

а) дотримувати ustalених норм поведінки без примусу і нагадування;

- б) спілкуватися з іншими людьми;
- в) поводитися з іншими людьми.

4. Найвища цінність людини – це:

- а) золото;
- б) життя;
- в) гроші.

5. До конфліктів призводить:

- а) заздрість;
- б) упертість;
- в) доброта;
- г) взаєморозуміння;
- г) гнів.

6. Познач правила культурної поведінки в гостях.

- а) прийти вчасно;
- б) витерти взуття, зняти верхній одяг;
- в) привітатися з усіма присутніми;
- г) привітатися лише з господарями;
- г) привертати до себе увагу гучним сміхом чи яскравим одягом.

(зовнішній вигляд, діяльність). Потім запропонувати перетворитися в цей об'єкт, розповісти про свій емоційний стан.

«Побажання». Діти передають по колу талісман уроку – м'яку іграшку Добрика – і висловлюють побажання: «Я хочу побажати тобі ...».

Практична робота (в групах). Складіть правила поведінки в колективі, які б допомагали вам уникати конфліктів з однокласниками.

Ключові поняття теми: соціальна компетентність молодших школярів, сім'я, рід, родовід, культура поведінки, конфлікт.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. *Визначте сутність соціальної компетентності молодших школярів.*

2. *Назвіть основні складові соціальної компетентності молодших школярів.*

3. *Обґрунтуйте загально-методичні особливості формування соціальної компетентності в учнів початкової школи.*

4. *Визначте сутність понять «сім'я» (її ознаки та типологію), «рід», «родовід».*

5. *Що таке «культура поведінки»?*

6. *Дайте визначення поняттю «людські чесноти».*

7. *В якій послідовності відбувається формування культурних звичок в учнів?*

8. *Назвіть та обґрунтуйте найбільш ефективні методи та засоби формування культури поведінки.*

9. *Які причини, на вашу думку, можуть викликати неправильну поведінку школярів?*

10. *Схарактеризуйте таке поняття як «конфлікт».*

11. *Які вправи допоможуть попоредити/уникнути/залагодити конфлікт?*

Громадянська спрямованість змістової лінії

«Людина в суспільстві»

План

1. Сутність громадянської компетентності. Структура та зміст громадянської компетентності молодшого школяра.
2. Ключові поняття змістової лінії: «суспільство», «держава», «громадянське суспільство», «громадянин», «права громадянина», «права дитини», «обов'язки громадянина», «символи держави», «державне свято».
3. Методичні особливості вивчення понять змістової лінії «Людина в суспільстві».

1. Сутність громадянської компетентності. Структура та зміст громадянської компетентності молодшого школяра

Одним із найактуальніших завдань сучасної освіти в Україні є створення умов для формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство є осередком для розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих та суспільних інтересів.

Зміст навчальної програми з курсу «Я у світі» вказує на важливість набуття учнем/ученицею життєво необхідної громадянської компетентності.

Громадянська компетентність – це інтегрована якість особистості, що дозволяє їй усвідомлено, відповідально й ефективно користуватися громадянськими правами і свободами, виконувати обов'язки громадянина, займати активну громадянську позицію, поділяти цінності демократичного суспільства, бути патріотом своєї Батьківщини, шанобливо ставитися до народів і культур інших країн [20].

Громадянська компетентність передбачає такі здатності:

✓ орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, знати процедури участі в діяльності політичних інститутів демократичної держави, органів місцевого самоврядування;

✓ застосовувати процедури й технології захисту власних інтересів, прав і свобод своїх та інших громадян; виконувати громадянський обов'язок у межах місцевої громади та держави загалом;

✓ застосовувати способи і стратегії взаємодії з органами державної влади на користь собі й громадянському суспільству;

✓ використовувати способи діяльності й моделі поведінки, що відповідають чинному законодавству України, задовольняють власні інтереси особи та захищають права людини й громадянина;

✓ здійснювати свідомий вибір, застосовувати демократичні технології прийняття індивідуальних та колективних рішень, враховуючи інтереси й потреби громадян, представників певної спільноти, суспільства та держави [8, с. 89].

Згідно з Концепцією громадянської освіти в школах України (розробленою групою українських педагогів у рамках проекту «Освіта для демократії в Україні», 2001) її складовими є:

о громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи функціонування особистості в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави;

о громадянські вміння та досвід участі в соціально-політичному житті суспільства та практичного застосування знань;

о громадянські чесноти – норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянинові демократичного суспільства [4, с. 10].

Громадянська компетентність учнів початкової школи формується при вивченні змістової лінії «Людина в суспільстві» та передбачає засвоєння таких понять: «суспільство», «громадянське суспільство», «державна», «правова держава», «громадянин», «права громадянина», «обов'язки громадянина», «права дитини», «правопорушення»; «державні символи України», «народні символи», «державні свята», «традиційні свята».

У таблиці 5 наведено показники сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи.

**Показники сформованості громадянської компетентності учнів
початкової школи**

Учень знає	Учень уміє	Учень виявляє в поведінці та оцінках
<p><i>розуміє</i> поняття: «суспільство», «громадянин», «держава»; <i>усвідомлює</i> свою належність до українського суспільства; необхідність толерантного ставлення між людьми; <i>орієнтується</i> у своїх правах і обов'язках; правах та обов'язках людини, громадянина; <i>знає</i> про можливі правопорушення серед дітей, <i>наводить</i> приклади; <i>знає</i> державну символіку України; <i>усвідомлює</i> призначення Конституції України та українського законодавства; <i>знає</i> про національні та загальнолюдські цінності</p>	<p><i>встановлює</i> самостійно чи з допомогою вчителя основні взаємозв'язки між вчинком і наслідком, порушенням правил і відповідальністю; <i>наводить приклади</i> неправомірної поведінки як порушення прав інших людей; <i>застосовує</i> знання про свої права у конкретних життєвих ситуаціях; <i>вміє</i> робити свідомий вибір, висловлювати і пояснювати власну точку зору; <i>володіє найпростішими навичками</i> поведінки в урочистих ситуаціях, в пам'ятних місцях; <i>моделює</i> спосіб поведінки у відповідності до конкретної ситуації.</p>	<p>повагу до прав людини, до закону; прагнення до справедливості; чесність, відповідальність; повагу до національної історії, культури, мови, традицій; <i>аргументує</i> значення дотримання правил співжиття в суспільстві, невідворотність відповідальності за порушення законів, прав інших людей; <i>дбає</i> про пам'ятки природи, історії та культури України; <i>виявляє</i> шанобливе ставлення до символів держави.</p>

2. Ключові поняття теми: «суспільство», «державна», «громадянське суспільство», «громадянин», «права громадянина», «права дитини», «обов'язки громадянина», «символи держави»

Суспільство – це система взаємодії людей, що пов'язані між собою інтересами у сфері виробництва, обміну, споживання життєвих благ і встановлюють межі поведінки в спільних інтересах за допомогою соціальних норм. У кожному суспільстві є свої суб'єкти соціального спілкування: особа, сім'я, клас, група, нація, держава. Основними елементами, що визначають суспільство, є власність, праця, сім'я.

У кожному суспільстві є своя система відносин:

- економічних (форми власності, виробництво, розподіл, обмін);*
- соціальних (відносини між різними групами населення);*
- політичних (ставлення груп населення до політичної влади, участь громадян та їх об'єднань у політиці);*
- ідеологічних (духовних): культура, характер світогляду – демократичний, тоталітарний.*

Держава – політична спільнота, складовими елементами якої є територія, населення і влада.

Функції держави – головні напрямки і види діяльності держави, обумовлені її завданнями та цілями й такі, що характеризують її сутність.

Функції держави за засобами її діяльності:

- законодавча;*
- виконавча;*
- судова;*
- правоохоронна;*
- інформаційна.*

Функції держави за сферами її діяльності:

а) внутрішні функції – забезпечують внутрішню політику держави:

1) політична – вироблення внутрішньої політики держави, регулювання сфери політичних відносин, забезпечення народовладдя;

2) економічна – регулювання сфери економічних відносин, створення умов для розвитку виробництва; організація виробництва на основі визнання та захисту різних форм власності, підприємницької діяльності; прогнозування розвитку економіки;

3) оподаткування й фінансового контролю – організація та забезпечення системи оподаткування й контролю за легальністю) прибутків громадян та їх об'єднань, а також за витратою податків;

4) соціальна – забезпечення соціальної безпеки громадян, створення умов для повного здійснення їх права на працю, життєвий достатній рівень; зняття і пом'якшення соціальних суперечностей шляхом гуманної та справедливої соціальної політики;

5) екологічна – забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території держави; охорона та раціональне використання природних ресурсів; збереження генофонду народу;

б) культурна (духовна) – консолідація нації, розвиток національної самосвідомості; сприяння розвитку самобутності усіх корінних народів і національних меншин; організація освіти; сприяння розвитку культури, науки; охорона культурної спадщини;

7) інформаційна – організація та забезпечення системи одержання, використання, поширення й збереження інформації;

8) правоохоронна – забезпечення охорони конституційною ладу, прав і свобод громадян, законності та правопорядку, довілля, встановлених і регульованих правом усіх суспільних відносин;

б) зовнішні функції – забезпечують зовнішню політику держави:

1) політична (дипломатична) – встановлення й підтримання дипломатичних відносин з іноземними державами відповідно до загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права;

2) економічна – встановлення та підтримання торгово-економічних відносин з іноземними державами; розвиток ділового партнерства й співробітництва в економічній сфері з усіма державами, незалежно від їх соціального ладу та рівня розвитку; інтеграція до світової економіки;

3) екологічна – підтримання екологічного виживання на планеті;

4) культурна (гуманітарна) – підтримання й розвиток культурних і наукових зв'язків з іноземними державами; забезпечення збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що мають культурну цінність; вжиття заходів щодо повернення культурних цінностей свого народу, які знаходяться за кордоном;

5) інформаційна – участь у розвитку світового інформаційного простору, встановлення режиму використання інформаційних ресурсів на основі рівноправного співробітництва з іншими державами;

6) оборона держави – захист державного суверенітету від зовнішніх посягань як економічними, дипломатичними, так і воєнними засобами;

7) підтримання світового правопорядку – участь у врегулюванні міжнаціональних і міждержавних конфліктів; боротьба з міжнародними злочинами.

Громадянське суспільство – система взаємодії в межах прав вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, що добровільно сформувалися та перебувають у відносинах конкуренції та солідарності, поза безпосереднім утручанням держави, покликаної створювати умови для їх вільного розвитку.

Ознаки громадянського суспільства:

– відокремлена від держави структура суспільства, яка характеризується різноманітними асоціаціями, добровільними об'єднаннями людей;

– сфера вільної реалізації безпосередніх і різноманітних інтересів людей;

– відносини вільного обміну продуктами діяльності між незалежними власниками;

– форма безпосереднього спілкування людей;

– плюралізм ідей, вартостей, соціальних цінностей;

– політична система, де держава є похідною від громадянського суспільства та процесів, що відбуваються у ньому;

– сфера реального приватного життя та спілкування людей на

відміну від держави як умовного формального життя;

- пріоритет громадянських прав порівняно з державними законами;
- свобода особистості;
- усвідомлення особою інтересу суспільства, держави як свого власного інтересу.

Сучасна концепція громадянського суспільства виходить із того, що воно є передумовою соціальної правової держави. Лише у правовій державі громадянське суспільство виступає партнером держави. Вони є сторонами одного цілісного буття людини й сучасного цивілізованого суспільного буття.

***Правова держава** – тип держави, основними ознаками якої є верховенство закону, поділ влади, правовий захист особи, юридична рівність громадянина й держави. Її ознаки:*

- народний суверенітет;
- верховенство закону і його панування в суспільстві; рівність перед законом самої держави, всіх її органів, громадських організацій, службових осіб і громадян;
- вищість представницьких органів влади, їх відкритість і публічність, відсутність будь-якої диктатури;
- поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, що створює систему стримування і противаг між ними;
- гарантія прав і свобод особи в межах законності, взаємна відповідальність держави, об'єднань громадян та індивідів;
- можливість громадських об'єднань та громадян брати участь в управлінні суспільством; дотримання принципів прямого, рівного, загального виборчого права;
- контроль державної влади з боку суспільства, громадян та їх організацій;
- відповідальність держави перед світовим співтовариством правових держав;
- органічний зв'язок прав і свобод людини та громадянина з їх обов'язками, відповідальністю, законослухняністю, самоконтролем, самосвідомістю.

Людина, яка законом визнається юридично належною даній державі, є її громадянином. Громадянин як автономна особа громадянського суспільства – це:

- суб'єкт, який усвідомлює себе вільним членом суспільства; вільним економічно – який має право вибору форм і видів трудової діяльності, у тому числі підприємницької; вільним ідеологічно та політично;

- суб'єкт, який наділений правами та свободами, у тому числі правом приватної власності («суб'єкт-власник»);

- суб'єкт, який усвідомлює відповідальність перед суспільством;

- суб'єкт, який захищений законом від прямого втручання та довільних обмежень з боку держави.

Як бачимо, зв'язок громадянського суспільства й держави проявляється через права й свободи особи.

Основні права людини – гарантована законом міра свободи і (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування й розвиток та закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна та рівна для усіх людей. Права людини закріплені в міжнародно-правових актах. Так, 10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН затвердила Загальну декларацію прав людини, яка проголосила центральний пункт концепції прав людини – визнання людської гідності кожної особи. З 1948 р. 10 грудня відзначається в усьому світі як День прав людини.

Права людини й права громадянина є тісно взаємозалежними, однак не тотожними поняттями. Якщо громадянин – людина, яка законом визнається юридично належною певній державі, то права громадянина прописані у конституції цієї держави.

Як до громадянських, так і особистих прав, зазвичай, відносять можливості людини, необхідні для забезпечення функціонування її фізичної й морально-психологічної індивідуальності. Відповідно до цього громадянські/особисті права поділяють на:

- **фізичні права:** на життя, особисту недоторканність, свободу пересувань, вибір місця проживання, безпечне довкілля, житло тощо;

- *духовні права*: на ім'я, честь і гідність, на справедливий, незалежний суд;

- *економічні права* – можливості (свободи) людини й громадянина розпоряджатися предметами споживання та основними чинниками господарської діяльності: власністю й працею, проявляти підприємливість та ініціативність в реалізації своїх здібностей і придбанні засобів для існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ;

- *соціальні права* – можливості (свободи) особи та громадянина вільно розпоряджатися своєю робочою силою, використовувати її самостійно або за трудовим договором, тобто право на вільну працю (вибір виду діяльності, безпечні умови праці, гарантовані мінімальні розміри її оплати тощо), право на соціальне забезпечення, відпочинок, освіту, гідний рівень життя тощо;

- *культурні права* – можливості збереження та розвитку національної самобутності людини, доступу до духовних досягнень людства, їх засвоєння, використання та участі у подальшому їх розвитку. До них належать права на освіту; навчання рідною мовою, на використання вітчизняних і світових досягнень культури та мистецтва, на вільну наукову, технічну і художню творчість;

- *екологічні права* – можливості користуватися природним середовищем як середовищем для проживання (права на сприятливе довкілля, охорону здоров'я від його несприятливого впливу, відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та майну, на природокористування тощо).

Права людини й громадянина не є безмежними, абсолютними, оскільки їхнє використання не повинно завдавати шкоди іншим людям, суспільству в цілому. Це застереження міститься в Загальній декларації прав людини. Використання людиною своїх прав одночасно передбачає її обов'язок захищати й зміцнювати ці права – заради самого себе та заради інших.

Обов'язок – парна категорія з правом, тому що обов'язок служить засобом забезпечення прав.

Обов'язки можна поділити на:

- *фізичні* (наприклад, утримувати неповнолітніх дітей);
- *духовні* (наприклад, шанувати честь, гідність, національні почуття людини);
- *економічні обов'язки* – обов'язок віддавати частину свого прибутку у вигляді податку на суспільні потреби тощо;
- *політичні обов'язки* – додержуватися конституції й законів, захищати батьківщину тощо;
- *соціальні обов'язки* – обов'язок працювати тощо;
- *культурні обов'язки* – дбайливо ставитися до пам'ятників історії культури людства тощо;
- *екологічні обов'язки* – берегти природу; компенсувати збитки, заподіяні забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище.

Обов'язками громадян у Конституції України названі:

- ✓ захист Вітчизни, її незалежності й територіальної цілісності;
- ✓ шанування її державних символів;
- ✓ проходження військової служби;
- ✓ незаподіяння шкоди природі, культурній спадщині, відшкодування завданих збитків;
- ✓ сплата податків і зборів у розмірах, встановлених законом;
- ✓ додержання Конституції та законів тощо.

Таким чином, реалізація прав громадянина є невід'ємним від виконання ним обов'язків, законодавчо закріплених державами. Так само, як і права, основні юридичні обов'язки фіксуються в Конституції та інших законах держави.

Складовою системи прав людини є система прав дитини.

Дитина – неповнолітня людина, тобто така, яка не досягла 18 років, якщо законом не встановлено інше (Декларація прав дитини 1959 р., Конвенція про права дитини 1989 р.).

Декларація прав дитини, прийнята Генеральною асамблеєю ООН 29.11. 1959 року, – документ, що має рекомендаційний характер.

Конвенція про права дитини (прийнята 20.11.1989 року) – міжнародний закон, обов'язковий до виконання тими країнами, що ратифікували документ.

Права дитини – можливості (свободи) неповнолітньої людини, необхідні для її існування, виховання і розвитку. Багато прав дитини збігаються з правами людини (право на життя, ім'я, набуття громадянства, вільне вираження думок тощо). Конвенція про права дитини (набула чинності на території України з 27 вересня 1991 р.) формулює громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні права дітей.

Основні з них:

1. Право на життя, виживання і вільний розвиток.
2. Право на ім'я і набуття громадянства.
3. Право знати своїх батьків і користуватися батьківською турботою.
4. Право не розлучатися з батьками всупереч їх бажанню; право підтримувати контакти з обома батьками.
5. Право на возз'єднання із сім'єю, що знаходиться в іншій державі.
6. Право вільно залишати будь-яку країну і повертатися в свою країну.
7. Право на захист у разі незаконного переміщення та повернення з-за кордону.
8. Право вільно висловлювати свої думки з усіх питань.
9. Свобода думки, совісті, релігії.
10. Свобода асоціацій і мирних зборів.
11. Право на повну інформацію, що сприяє добробуту дитини.
12. Право на користування послугами системи охорони здоров'я.
13. Право користуватися благами соціального забезпечення.
14. Право на освіту.
15. Право на відпочинок і розваги.
16. Право на захист від економічної експлуатації;
17. Право на захист від незаконного зловживання наркотичними засобами і психотропними речовинами, від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень.
18. Право на гуманне поводження, на захист від незаконного та довільного позбавлення волі.

Важливим атрибутом сучасної держави, складовою її конституційного ладу є **державні символи**.

Символ – образ, що є представником інших образів, відношень,

змістів.

Символи нації, створені нею в процесі власного державотворення, з часом, як правило, стають державними у результаті їх закріплення на законодавчо-правовому рівні.

Державні символи – це визначені й закріплені на конституційно-правовому рівні офіційні знаки держави, які в лаконічній формі відображають її суверенітет та ідеологію і, як правило, мають етнічно-національне походження.

Перелік державних символів України визначено у ст. 20 Конституції України. Ними є:

Державний Прапор України;

Державний Герб України;

Державний Гімн України.

Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів, це символ її суверенітету.

Державний Герб України є одним із офіційних символів Української держави. Постановою Верховної Ради України «Про Державний Герб України» № 2137-ХІІ від 19 лютого 1992 р. затверджено малий герб України (тризуб), який має стати головним елементом великого герба України.

Державний Гімн України – конституційно затверджений символ держави, який в музичному вираженні юридично уособлює державу. Закон України «Про Державний Гімн України» прийнято 6 березня 2003 року.

Текст Державного Гімну України на музику М. Вербицького зі словами першого куплету та приспіву твору П. Чубинського міститься у ст. 1 названого закону. Щодо порядку використання Державного Гімну України зазначено таке: «Встановити, що урочисті заходи загальнодержавного значення розпочинаються і закінчуються виконанням Державного Гімну України. Музичне виконання Державного Гімну України здійснюється під час проведення офіційних державних церемоній та інших заходів» (ст. 2 Закону України «Про Державний Гімн України»).

Підсумовуючи, варто зазначити, що неповагу до державних символів України можна розцінювати як неповагу до власної держави, українського народу та національних традицій.

***Державне свято** – свято, встановлене в Україні на честь події або особи, які мали виняткове історичне значення, вплив на здобуття Україною незалежності, розвиток державності та суверенітету.*

До них належать:

День Соборності України – 22 січня;

День героїв Крут – 29 січня;

День Державного Герба України – 25 лютого;

Шевченківський день – 9 березня;

День Державного Гімну України – 10 березня;

День пам'яті та примирення – 8 травня;

День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні – 9 травня;

День матері – друга неділя травня;

День Конституції України – 28 червня;

День хрещення України-Руси – 28 липня;

День Державного Прапора України – 23 серпня;

День незалежності України – 24 серпня;

День сім'ї – друга п'ятниця вересня;

День захисника України – 14 жовтня;

День української писемності та мови – 9 листопада;

День Гідності та Свободи – 21 листопада.

***Професійне свято** – свято, встановлене з метою вшануванню працівників певної професії, сфери діяльності або господарства.*

***Традиційне свято** – свято, встановлене в Україні з метою відзначення укорінених в суспільстві традиційних або великих релігійних подій та дат:*

Новий рік – 1 січня;

Різдво Христове – 7 січня;

Великдень – один день (неділя).

4. Методичні особливості вивчення понять змістової лінії «Людина в суспільстві»

Пріоритетна роль у формуванні громадянської компетентності молодших школярів належить:

1) активним та інтерактивним методам: ситуаційно-рольові ігри, метод відкритої трибуни, соціально-психологічні тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу соціальних ситуацій з морально-етичним характером, ігри-драматизації, бесіди, диспути, різні форми роботи з книгою, з періодичною пресою, доручення, приклад тощо.

Наприклад, *«Асоціативний куц»*: Які поняття та асоціації виникають у вас зі словом «Батьківщина»/ зі словами «Символи України»?

«Мікрофон»: Що ви знаєте про нашу державу?

«Закінчи речення»:

- Наша Батьківщина – *(Україна)*
- Столиця України – *(місто Київ)*
- Державними символами України є – *(Прапор, Герб, Гімн)*
- Найвідоміші міста України – *(Київ, Харків, Донецьк, ...Миколаїв)*
- Найвідоміші річки України – *(Дніпро, Дністер, Дунай, Десна, Тиса, Південний Буг, Інгул)*

«Сенкан»

– Діти, а що ви уявляєте, коли чуєте слово «Конституція»

Конституція

Основна, справедлива,
гарантує, захищає, зобов'язує,
встановлює певні порядки в державі,
Закон...

«Що було б, якби ?» (люди жили без правил).

«Що було, що буде?». Дитячій увазі пропонується сюжетне зображення та ставиться завдання розказати, що було до того і що буде після зображеної події.

«Пошук спільного». Учитель пропонує кожній дитині два мало пов'язаних між собою слова, наприклад «право» та «обов'язок». Ставить завдання записати якомога більше спільних ознак для цих

предметів (враховуються як стандартні відповіді, так і оригінальні). Перемагає той, у кого список загальних ознак більший. Ієрархізація відповідей відбувається в залежності від значимості встановлених зв'язків.

«*Перелік можливих причин*». Учитель описує будь-яку проблемну ситуацію, наприклад: «Повертаючись зі школи, ти побачив, що група хлопців ображає старенького дідуся». Пропонує якомога швидше назвати найбільше причин вказаного факту, можливих його пояснень, а потім прийняти потрібне виважене рішення.

«*Подумай і вибери*». Якщо вчитель називає право – підняти руку праву, якщо обов'язок – ліву.

«*Місток дружби*»

– Пропоную вам «побудувати місток дружби»: допоможіть зустрітися частинам прислів'їв:

Батьківщина – мати, ... (умій за неї постояти)

Всюди добре, ... (а вдома найкраще)

Людина без Вітчизни, ... (як соловей без пісні)

«*Судовий процес*»

До нас звернулися герої відомих казок: сеньйор Вишенька, Зайчик із казки «Коза-Дереза», дід і баба з казки «Ріпка», Котик і Півник, сестриця Оленка і братик Іванко. Вони повідомили, що порушувалися їх права. Чи це так? За 30 с обґрунтуйте відповідь, які права були порушені.

«*Бліц-вікторина*»

– Чим право відрізняється від обов'язку? (Право – можу, обов'язок – треба).

– Якими правами дитини користуєтеся ви у даний момент? (Правом на життя та освіту).

– Добре вчитися – це право чи обов'язок? (Обов'язок)

– Про які права говориться у прислів'ї: *Добре працювати – легко відпочивати* (Право на працю і відпочинок).

«*Казкова правознавча лотерея*»

– Мачуха з ранку до вечора примушує Попелюшку працювати.

Бідній дівчинці заборонено брати участь в іграх та забавках сестер. Яке право Попелюшки порушено? (*Право дитини на відпочинок і розваги, право брати участь у розважальних заходах, що відповідають їхньому віку*).

– За часи письменника Марка Твена в Америці дружба дітей із різних соціальних пластів не схвалювалась і навіть вважалась іноді порушенням суспільної моралі. Чи має право Том Соєр товаришувати з таким хлопчиком» як Гекльберрі Фін? (*Так, адже Конвенція про права дитини визнає право на свободу асоціацій та свободу мирних зібрань*).

– Мауглі майже з народження жив у тваринному середовищі. Чи можна вважати, що він має рівні права зі звичайною дитиною? (*Так, Конвенція визначає, що дитиною вважається кожна людська істота, що не досягла вісімнадцяти років*).

– Баба Яга викрадає Івасика Телесика й відносить його за тридев'ять земель у тридесяте царство. Які права дитини порушила злодійка? (*Згідно з Конвенцією дитина має право не розлучатися з батьками всупереч її бажання (окрім випадків, визначених законодавством), крім того, Конвенцією забороняється незаконне переміщення дітей і повернення їх із-за кордону*).

– «Колобок». Лісові звірі хотіли з'їсти Колобка. (*Порушення права на життя. Нині трапляється безліч випадків, коли злочинці позбавляють життя людей, не маючи на це ніякого права*).

– «Рукавичка». Рукавичка розірвалася від великої кількості мешканців, які забули про те, що житло має бути зручним і безпечним. (*Порушення права на житло*).

– «Пан Коцький». Лисичка задля вигоди залякувала звірів у лісі, мовляв, Пан Коцький їх розірве. Прислів'я говорить: «Не такий страшний звір, як його малюють». Не сприймай все на віру, а май звичку перевіряти. (*Шахрайство, порушення права на життя*).

– «Івасик-Телесик». Змія хотіла з'їсти Телесика. (*Порушення права на життя. Ніхто не має права позбавляти когось життя*).

– «Хитрий Півень». Лисичка хотіла з'їсти Півника. Хитрість та

обман можна перемогти лише розумом, досвідом, кмітливістю. (Порушення права на життя).

– «Коза-Дереза». Коза оселилася в хатці Зайчика і не пускала його до оселі. І в реальному житті буває так, що хтось хоче нечесним шляхом заволодіти чужим майном. (*Порушення права на житло*).

– «Дідова дочка й бабина дочка». Баба не любила дідову дочку, вигнала її з хати. Не поважала вона й самого діда. Кожен член сім'ї має піклуватися про інших, ставитися до них з повагою і любов'ю. Родина має жити дружно. (*Порушення права на сім'ю та захист від психологічного та фізичного насильства*).

– «Троє поросят». Вовк хотів з'їсти поросят і заволодіти їхнім житлом. У житті часто трапляються випадки, коли через недбалість люди втрачають своє житло. (*Порушення права на життя та на житло*).

– «Гидке каченя». Мама-Качка не змогла захистити своє каченя від глузувань і навіть прогнала його з дому. (*Порушення права на сім'ю. Мама повинна опікуватись своєю дитиною і розв'язувати проблеми її здоров'я, а не покидати її напризволяще*).

– «Як котів соромно стало». Котик хотів з'їсти горобчика, але впав у калюжу, через що горобці над ним посміялись. (*Порушення права на життя. У житті багато небезпек, і кожен має поводитись обачно і не наражатися на небезпеку*).

– Снігова королева з казки Г.-Х. Андерсена «Снігова королева» викрала хлопчика Кая, що мешкав у маленькому будиночку з бабусею, і відвезла його у свій величезний льодовий палац. Вона обіцяла йому подарувати увесь світ і пару ковзанів на додачу. Чи мала вона право забирати, викрадати Кая з рідної домівки? (*За законами нашої Конституції діти мають право жити зі своїми батьками, нікому не дозволено їх розлучати з батьками*).

2) наочним методам:

«Правознавче відео». Розглянути відеофрагменти. Спробувати якнайшвидше і найточніше сформулювати, які права було порушено.

Народна скарбничка. – Наші давні предки обожнювали природу і вірили в те, що весь світ сповнений добрими і злими духами.

Намагаючись захиститися від зла, людина створила для себе цілу систему оберегів (символів) (показ слайдів + словесний супровід).

Наша гордість

– В 2008 році український народ із ста пам'яток обрав сім найголовніших і назвав їх «Сім чудес України»

1. *Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» (Хмельницька обл.)*

2. *Києво-Печерська Лавра (м. Київ)*

3. *Національний дендрологічний парк «Софіївка» (м. Умань Черкаська обл.)*

4. *Національний заповідник «Софія Київська» (м. Київ)*

5. *Національний заповідник «Херсонес Таврійський» (м. Севастополь)*

6. *Державний історико-архітектурний заповідник (м. Хотин Чернівецька обл.)*

7. *Національний заповідник – острів «Хортиця» (м. Запоріжжя);*

3) використанню проєктів (теми деяких із них пропонуються у Навчальній програмі): (груповий, за вибором учителя, учнів) «Подорожуємо Україною», «Історичні скарби України», «Чим славиться Україна?», «Славетні українці»; «Я пізнаю Україну», «Сім чудес України», «Визначні місця мого краю».

4) практичним методам (практичні роботи, рекомендовані Навчальною програмою): розв'язання прогностичних задач «Що буде, якщо...», створення фотоколажу (проведення конкурсу малюнків) на одну із тем (на вибір): «Державні символи у моєму житті», «Хліб і сіль – символи української гостинності», «Свята нашої держави»; моделювання правомірних способів поведінки.

5) прийомам вітагенного навчання.

Прийом стартової актуалізації життєвого досвіду учнів. Технологія використання даного прийому може бути пов'язана з кількома формами організації діяльності учнів:

– Пряма постановка питання «Що ви знаєте про ...».

– Постановка проблемного питання у вигляді опису якоїсь життєвої ситуації.

– Актуалізація вітагенного запасу практичних умінь, звичок у тому чи іншому виді навчальної діяльності.

Прийом ретроспективного аналізу життєвого досвіду, мета якого – «операція зведення» вітагенних знань з освітніми. Його технологія:

«У цілому правильно, але...»

«Сумніваюсь ...»

«Не вірю!»

«Не тільки не вірю, а й вважаю помилкою».

«Заперечуючи цю ідею, я пропоную свою».

Наприклад: тема уроку «Великий дім – держава, лад у ньому – закон» (3 клас): Кажуть, що право одного закінчується там, де починається право іншого. Чи погоджуєтесь ви з цим твердженням?

Прийом творчого моделювання ідеальних освітніх об'єктів. Технологія «Якби ... був я». Наприклад, під час вивчення теми «Я твій син, Україно!» учням пропонують: уявіть, що вас обрали президентом країни. Вам необхідно розробити для громадян своєї країни три важливих закони;

б) засобам інтегрованого навчання.

Ключові поняття теми: громадянська компетентність, показники сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи, суспільство, держава, функції держави, громадянське суспільство, громадянин, права громадянина, права дитини, обов'язки громадянина, символи держави, державне свято, прийоми вітагенного навчання.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. *Визначте сутність та структуру громадянської компетентності молодших школярів.*

2. *Які здатності передбачає громадянська компетентність?*

3. Назвіть та обґрунтуйте показники сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи.

6. Дайте визначення поняттям: «суспільство», «державна», «функції держави», «громадянське суспільство», «громадянин», «права громадянина», «права дитини», «обов'язки громадянина», «символи держави», «державне свято».

7. Назвіть основні функції держави.

8. Розкрийте існуючий взаємозв'язок між поняттями «право» і «обов'язок».

9. Обґрунтуйте найефективніші методи та засоби формування громадянської компетентності молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абетка чеснот української дитини. Практико-орієнтований збірник методичних матеріалів / Авт.-упор. Л. В. Калуська. Тернопіль : «Мандрівець», 2007. 136 с.
2. Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі. Київ, 1973. 263 с.
3. Антощак О., Ганжала І., Ніколаєнко Н. Розуміння → розум → творчість. Київ : Вид. дім «Шкільний світ» : вид. Л. Галіцина, 2006. 112 с.
4. Атанов Г. А. Методологические основы деятельностного подхода в обучении. *Постметодика*. 2002. № 2–3(40–41). С. 8–11.
5. Ахметгалиев А. А. Поэтапное формирование умственных действий в начальной школе. *Школьные технологии*. 2004. № 3. С. 58–63.
6. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. Москва: Просвещение, 1985. 206 с.
7. Байбара Т. М. Компетентнісний підхід в початковій освіті: теоретичні засади. *Початкова школа*. 2010. № 8. С. 7–10.
8. Барабаш О. Становлення компетентнісного підходу у сучасній освіті. *Нова педагогічна думка*. 2012. № 4(72). С. 133–136.
9. Басюк Н. А. «Людина і світ» з методикою викладання у початковій школі : навчально-методичний посібник / За ред. проф. О. А. Дубасенюк. Київ : Центр навчальної літератури, 2012. 236 с.
10. Бібік Н. М., Ілляш М. М. Зростаємо громадянами: Розповідь про Конституцію України: навчальний посібник. Київ : Веселка, 2000. 87 с.
11. Бібік Н. М. Компетентність і компетенції в результатах початкової освіти. *Початкова школа*. 2010. № 9. С. 1–5.
12. Бібік Н. М. Я у світі. 3 клас: підруч. для загальноосвіт. навч. закл. Харків : Вид. група «Основа», 2013. 160 с. : іл.
13. Боровець О. В., Демчук М. В. Особливості формування соціальної компетентності молодших школярів. *Інноватика у вихованні*. 2017. Вип. 5. С. 109–115.
14. Боровинська І. Є. До психологічного розуміння понять «успіх», «успішність», «життєвий успіх», «життєва успішність». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 3. Том 2. С. 142–148.

15. Брыкина Н. Т., Жиренко О. Е., Барылкина Л. П. Нестандартные и интегрированные уроки по курсу «Окружающий мир» : 1–4 клас. Москва : ВАКО, 2004. 320 с.
16. Брушлинский А. В. Мышление как процесс и проблема деятельности. *Вопросы психологии*. 1982. № 2. С. 28–40.
17. Вайнола Р. Х. Конфлікт соціальний. *Енциклопедія освіти* / гол. ред. В. Г. Кремень; Акад. пед. наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 418.
18. Ващенко Г. Загальні методи навчання. Підручник для педагогів. Київ, 1997. 415 с.
19. Ващенко Л. С. Уміння вчитися – ключова компетентність учнівської молоді сучасного інформаційного суспільства. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2014. Том 43. № 5. С. 1–14.
20. Виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів. Частина 3 / упорядник О. П. Третяк. Харків : Вид. група «Основа», 2013. 93 с. (Б-ка журн. «Початкове навчання та виховання»; Вип.11 (119)).
21. Виховні технології / упоряд. В. Варава, В. Зоц. Київ : Ред. загальнопед. газ., 2004. 120 с. (Б-ка «Шк. світу»).
22. Вілмут Дж. Оцінювання для навчання : навч. посіб. / за ред. І. Є. Булах, М. Р. Мруги. Київ : Майстер-клас, 2007. 170 с.
23. Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 576 с. (серія «Альма-матер»).
24. Вчимося вирішувати проблеми / [Азарова Т. В., Барчук О. І., Беглова Т. В. та ін. ; під заг. ред. М. Р. Бітянової]. Київ : Главник, 2007. 141 с.
25. Гавриш С. Б. Маленькі історії про великі істини. Права та свободи дитини : книга для читання. 3-є вид. Київ : Генеза, 2010. 160 с.
26. Галузяк В. М., Сметанський М. І., Шахов В. І. Педагогіка: навчальний посібник / [2-ге вид., випр. і доп.]. Вінниця : Книга-Вега, 2003. 416 с.
27. Гальперин П. Я. Основные результаты исследований по проблеме «формирование умственных действий и понятий». Москва : МГУ, 1965. 51 с.
28. Глузман О. В. Базові компетентності: сутність та значення в життєвому успіху особистості. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 2. С. 51–61.
29. Гонина О. Психологія младшого школьного возраста:

учебное пособие. Москва : ФЛИНТА : Наука, 2016. 272 с.

30. Гончарова-Горяньська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів. *Рідна школа*. 2004. № 7–8. С. 71–74.

31. Громадянин. Держава. Громадянське виховання. Антологія / упорядн. М. П. Рагозін, О. В. Сухомлинська. Донецьк : Донбас, 2001. 262 с.

32. Громадянська освіта : методичний посібник для вчителя. Київ : Видавництво Етна-1, 2008. 194 с.

33. Губерський Л. В., Приятельчук А. О., Андрущенко В. П. Людина і світ: підручник; За ред. Л. В. Губерського, А. О. Приятельчука. Київ : Український Центр духовної культури, 1999. 512 с.

34. Державний стандарт початкової загальної освіти. *Початкова освіта*. 2011. № 18. 43 с.

35. Державний стандарт початкової освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 року № 87 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24.07.2019 року № 688). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-п#Text> (дата звернення 12.10.2019 р.).

36. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2004. 351 с.

37. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш та ін. ; наук. ред. А. Богуш; за заг. ред. Н. Гавриш. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.

38. Докторович М. Соціальна компетентність як наукова проблема. *Психологія і суспільство*. 2009. № 3. С. 144–147.

39. Доміна В. В. Формування громадянської компетентності молодших школярів у контексті національно-патріотичного виховання: методичний посібник. Хмельницький : ХГПА, 2014. 132 с.

40. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень; Акад. пед. наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

41. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 12.04.2019 р.).

42. Загальна психологія: підручник / за заг. ред. акад. С. Д. Максименка. 2-ге вид., переробл. і доп. Вінниця : Нова Книга,

2004. 704 с.

43. Заика Е. В., Калмыкова И. А. Как воспитать талантливого ребенка. Сборник игр и упражнений по развитию познавательных и творческих способностей. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 7. С. 29–43.

44. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Освіта України, 2009. 620 с.

45. Закраєвська О. Ю. Ключова компетентність «уміння вчитись» як психолого-педагогічна проблема. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. №3 (24). С. 148–152.

46. Ильенков Э. В. Школа должна учить мыслить. Москва : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭД», 2002. 112 с. (Серия «Библиотека школьного психолога»).

47. Иванчук М. Інтегрований урок як специфічна форма організації навчання. *Початкова школа*. 2006. № 8. С. 8–10.

48. Ігнатенко П., Поплужний В., Косарева Н., Крицька Л. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : [навчально-методичний посібник]. Київ : Інститут змісту і методів навчання, 1997. 252 с.

49. Інтегровані уроки в початковій школі / Упоряд. Н. С. Вегера. Тернопіль–Харків : Ранок, 2010. 160 с. (Серія «Відкритий урок»).

50. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: метод. посіб. / авт.-уклад. О. Пометун, Л. Пироженко. Київ : А.П.Н., 2002. 136 с.

51. Кирилюк Л. Г., Величко В. В., Карпиевич Д. В., Карпиевич Е. Ф. Активное обучение: инструментарий и методы. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 11. С. 42–56.

52. Коваленко В. В. Формування соціальної компетентності учнів молодших класів в умовах сучасного інформаційного простору. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 6 (37). С. 37–40.

53. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ, 2004. 112 с.

54. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення

12.06.2019 р.).

55. Кондрашова Л. В., Лаврентьева О. О., Зеленкова Н. І. Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навчальний посібник. Кривий Ріг : КДПУ, 2008. 187 с.

56. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Харків : Одіссей, 2011. 56 с.

57. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. Наук. творч. колектив: О В. Сухомлинська (наук. кер.) та ін. *Шлях освіти*. 2000. № 3. С. 7–13.

58. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді : затверджено наказом МОН від 16.06.2015 № 641 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.07.2019 № 1038). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS24863> (дата звернення 12.09.2019 р.).

59. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text> (дата звернення 12.11.2018 р.).

60. Косма Т. В. Мислення учнів молодшого шкільного віку. Київ: Рад. школа, 1968. 206 с.

61. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / під ред. Л. М. Проколієнко. Київ : Рад. школа, 1989. 612 с.

62. Котова С. А., Граничина О. А., Савинова Л. Ю. Начальное образование в контексте программы ЮНЕСКО «Образование для всех»: российское видение: рекомендации по результатам научных исследований / под ред. акад. Г. А. Бордовского. Санкт-Петербург : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. 101 с.

63. Крамаренко А. М. Методика викладання освітньої галузі «Людина і світ»: навч. посібник для студ. ВНЗ напряму підгот. 6.010102 «Початкова освіта» / Бердянський держ. педагогічний ун-т. Донецьк : Юго-Восток, 2009. 347 с.

64. Кремень В. Г. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / В. Г. Кремень; [авт.: В. П. Андрущенко та ін.]; за заг. ред. В. Г. Кременя; Нац. АПН України. Київ : Пед. думка, 2011. 304 с.

65. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. изд. 2-е. Москва : Политиздат, 1977. 303 с.

66. Леонтьев А. Н., Божович Л. И. Очерки психологии детей

(младший школьный возраст). Москва : Изд-во АПН, 1950. 190 с.

67. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. Москва : Просвещение, 1981. 186 с.

68. Лопатіна О. О, Скребцова М. В. 50 уроків про чесноти для занять з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 283 с.

69. Лутай В. С. Філософія сучасної освіти: навчальний посібник. Київ : Центр «Магістр-S» Творчої спілки вчителів України, 1996. 256 с.

70. Луцан Н. І. «Людина і світ» в інноваційних педагогічних технологіях : навч. посібник . Київ : Слово, 2012. 184 с.

71. Малафіїк І. В. Дидактика новітньої школи: навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ : Слово, 2015. 630 с.

72. Малев В. В. Общая методика преподавания информатики: учебное пособие. Воронеж : ВГПУ, 2005. 271 с.

73. Мартиненко С., Хоружа Л. Методи навчання та їх класифікація. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2006. № 1 (січень). С. 3–13.

74. Матюхина М. В., Михальчик Т. С., Патрина К. П. Психология младшего школьника. Москва : Просвещение, 1976. 208 с.

75. Махмутов М. И. Организация проблемного обучения в школе. Книга для учителей. Москва : Просвещение, 1977. 240 с.

76. Методика викладання освітньої галузі «Людина і світ». Навчальний посібник / [автор та укладач О. О. Ліннік]. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 248 с.

77. Мислення в діяльності молодших школярів / за ред Г. С. Костюка, Г. О. Балла. Київ : Рад. школа, 1981. 155 с.

78. Модельна навчальна програма для другого класу та навчально-методичні матеріали / авторський колектив під керівництвом Р. Шияна. Київ, 2017 р. 91 с.

79. Модельна навчальна програма для першого класу та навчально-методичні матеріали / авторський колектив під керівництвом Р. Шияна. Київ, 2017 р. 64 с.

80. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посібник. 3-е вид., доп. Київ : [б. в.], 2001. 608 с.

81. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів, 1–4 класи (зі змінами). Тернопіль : Мандрівець, 2015. 256 с.

82. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки URL: <http://www.president.gov.ua/documents/15828.html> (дата

звернення: 10.06.2018).

83. Недозірна Г. Розвиток пам'яті та творчого мислення методами ейдетики в початковій школі. *Обдарована дитина*. 2013. № 2. С. 7–11.

84. Нестеренко Т. С. Громадянська компетентність учнів як складова громадянської освіти в початковій школі. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2009. № 4. С.179–182.

85. Ніколаєску І. О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів: науково-методичний посібник. Черкаси : ОПОПП, 2014. 76 с.

86. Новейший психолого-педагогический словарь / сост. Е. С. Рапацевич; под общ. ред. А. П. Астахова. Минск : Современная школа, 2010. 928 с.

87. «Орієнтовні вимоги до контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи»: Додаток 1 до Наказу МОН України «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 21.08.2013 № 1222» від 19.08.2016 № 1009 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1009729-16#Text> (дата звернення: 20.09.2018 р.).

88. Остапйовська І. І. Завдання позакласної роботи з інформатики у початковій школі. *Innovative solutions in modern science*. 2016. № 7(7). С. 18–28.

89. Пальчевський С. С. Педагогіка. Київ : Каравела, 2007. 576 с.

90. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: учеб. для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / С. А. Смирнов, И. Б. Котова, Е. Н. Шиянов и др.; Под ред. С. А. Смирнова. 4-е изд., испр. Москва : Издательский центр «Академия», 2000. 512 с.

91. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / под ред. П. И. Пидкасистого. Москва : Педагогическое общество России, 1998. 640 с.

92. Повалій Л. В. Культура поведінки. *Енциклопедія освіти* / гол. ред. В. Г. Кремень; Акад. пед. наук України. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 441–442.

93. Політологія для вчителя: навч. посібн. для студ. педагогічних ВНЗ / за заг. ред.: К. О. Ващенко, В. О. Корнієнка. Київ : Вид-во імені М. П. Драгоманова, 2011. 406 с.

94. Полякова О. Реалізація компетентнісного підходу в оцінювальній діяльності вчителя початкових класів. *Рідна школа*. 2013. № 11. С. 69–72.
95. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ : «Видавництво А.С.К.», 2003. 192 с.
96. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18.
97. Пономаренко А. Виховання громадянськості у молодших класах. *Початкова школа*. 2001. № 3. С. 17–20.
98. Правова абетка. URL: <http://odb.km.ua/index.php/ourvid/17> (дата звернення: 10.06.2018 р.).
99. Приходько Т. М., Демеденко К. М., Талан Я. Г. Я у світі. 3-й клас (за підручником Н. М. Бібік). Харків : Вид. група «Основа», 2017. 142, [2] с. (Серія «Початкова школа. Мій конспект»)
100. Проект Закону України «Про державні та інші свята, пам'ятні дати і скорботні дні». URL: <https://old.uinp.gov.ua/laws/proekt-zakonu-ukraini-pro-derzhavni-ta-inshi-svyata-pam-yatni-dati-i-skorbotni-dni> (дата звернення: 10.10.2018 р.).
101. Психическое развитие младших школьников: экспериментальное психологическое исследование / под ред. В. В. Давыдова; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. Москва : Педагогика, 1990. 160 с.
102. Романовський О. Г. Педагогіка успіху: її сутність та основні напрями вивчення. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2011. № 2. С. 1–13.
103. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Грамота, 2012. 504 с.
104. Савченко О. Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики* / за заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 34–46.
105. Селевко Г. К., Маркова Н. Н., Левина О. Г. Научи себя учиться. Москва : Народное образование, 2001. 191 с. Серия «Самосовершенствование личности».
106. Селевко Г. К. Педагогические технологии на основе активизации, интенсификации и эффективного управления УВП. Москва : НИИ школьных технологий, 2005. 288 с.
107. Сидоренко Н. О. Заняття із психологічного розвитку для

молодших школярів. Київ : Редакції загальнопед. газет, 2013. 128 с. (Бібліотека «Шкільного світу»).

108. Сиротюк А. Л. О природосообразном обучении. *Школьные технологии*. 2004. № 3. С. 32–42.

109. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. Київ : Ленвіт, 2006. 232 с.

110. Стребна О. В., Соценко А. О. Інтерактивні методи навчання в практиці роботи початкової школи: посібник. Харків : Основа, 2005. 174 с.

111. Сухаревская Е. Ю. Интегрированное обучение в начальной школе. Ростов-на Дону : Феникс, 2003. 350 с.

112. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ : Акта, 2012. 537 с.

113. Телячук В. П., Лесіна О. В. Сходінками творчості: методичний посібник ВОПОПП. Вінниця: ТОВ «Гульчинська друкарня», 2006. 119 с.

114. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я., 1–2 клас: затверджено наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження типових освітніх та навчальних програм для 1–2 класів закладів загальної середньої освіти» від 21.03.2018 року № 268 (у редакції наказу «Про затвердження типових освітніх програм для 1–2 класів закладів загальної середньої освіти» від 08.10.2019 року № 1272). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/1-2-dodatki.pdf> (дата звернення 11.01.2020 р.).

115. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я., 3–4 клас: затверджено наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження типових освітніх програм для 3–4 класів закладів загальної середньої освіти» від 27.12.2018 року № 1461 (у редакції наказу «Про затвердження типових освітніх програм для 3–4 класів закладів загальної середньої освіти» від 08.10.2019 року № 1273). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/3-4-dodatki.pdf> (дата звернення 11.01.2020 р.).

116. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б., 1–2 клас: затверджено наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження типових освітніх та навчальних програм для 1–2 класів закладів загальної середньої освіти» від 21.03.2018 року № 268 (у редакції наказу «Про затвердження типових освітніх програм

для 1–2 класів закладів загальної середньої освіти» від 08.10.2019 року № 1272). URL:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/1-2-dodatki.pdf> (дата звернення 11.01.2020 р.).

117. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б, 3–4 клас: затверджено наказом Міністерства освіти і науки України «Про затвердження типових освітніх програм для 3–4 класів закладів загальної середньої освіти» від 27.12.2018 року № 1461 (у редакції наказу «Про затвердження типових освітніх програм для 3–4 класів закладів загальної середньої освіти» від 08.10.2019 року № 1273). URL:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/3-4-dodatki.pdf> (дата звернення 11.01.2020 р.).

118. Толкачова Л. Інтерактивні прийоми у вихованні / упоряд.: Л. Шелестова, Н. Чиренко. Київ : Шк. світ, 2013. 120 с. (Бібліотека «Шкільного світу»).

119. Філософський словник соціальних термінів / за заг. ред. проф. В. П. Андрущенко. вид. третє, доповнене. Харків : Р.И.Ф., 2005. 672 с.

120. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посібник. вид. 2-ге, випр., доп. Київ : Академвидав, 2007. 560 с.

121. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / [Укладач Н. Степанова]. Черкаси : Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради, 2014. 44 с.

122. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини. URL: <https://rm.coe.int/16806b93be> (дата звернення: 11.07.2018 р.)

123. Хименець В. В., Кірик М. Ю. Інновації в початковій школі. Тернопіль : Мандрівець, 2012. 312 с.

124. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. *Народное образование*. 2003. № 2. С. 58–64.

125. Чайка В. М. Основи дидактики : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2011. 238 с.

126. Чекіна О. Ю. Інтегровані уроки у початковій школі. Харків : Вид. група «Основа :Тріада», 2007. 192 с.

127. Чепига М. П. Плекаймо інтелектуальну еліту : навч. посібник. Львів : Тріада плюс, 2007. 536 с.
128. Чепіль М. М., Дудник Н. З. Педагогічні технології : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2012. 224 с.
129. Чернова Г. А., Жукова Л. Г., Митюкова И. В. Методика преподавания обществоведения в начальной школе : учеб. пособие для студ. сред. проф. учеб. заведений. Москва : Издательский центр «Академия», 2008. 240 с.
130. Шапар А. Б. Психологічний тлумачний словник. Харків : Прапор, 2004. 640 с.
131. Шахрай В. М. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. *Політика*. № 3. 2009. С. 123–134.
132. Шиян Р. Б. Стандарти громадсько-активної школи: навчання впродовж усього життя : навчально-методичний посібник / Під заг. ред. Л. І. Даниленко. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. 66 с.
133. Шопіна М. О. Розвиток мислення дітей 5–9 років та підлітків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 9. С. 60–72.
134. Щербак О. І., Софій Н. З., Бович Б. Ю. Теорія і практика оцінювання навчальних досягнень : навчально-методичний посібник / за наук. ред. О. І. Щербак. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. 136 с.
135. Юрович В. Нестандартні уроки як засіб підвищення ефективності навчання в курсі «Я у світі». *Початкова школа*. 2014. № 6. С. 22–26.
136. Юрченко О. Структура соціальної компетентності молодшого школяра. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 7 (61). С. 234–242.
137. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. Москва : Педагогика, 1989. 560 с.
138. Эльконин Д. Б. Психология обучения младшего школьника. Москва : Знание, 1974. 64 с.
139. Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2006/962/WE z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie URL: <http://www.zcdn.edu.pl/dokumenty/szkolenie/kurnitp/Kluczowe%20kompet> (дата звернення: 10.09.2018).

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОМПЛЕКСНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Варіант 1

1. Визначте предмет, мету, завдання «Методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство».
2. Доведіть необхідність міжнародної співпраці у вирішенні глобальних проблем сучасності.
3. Розкрийте методичні особливості формування соціальної компетентності учнів початкової школи.

Варіант 2

1. Схарактеризуйте зміст освітньої галузі «Суспільствознавство» Державного стандарту початкової загальної освіти.
2. Визначте сутність та структуру соціальної компетентності молодших школярів.
3. Сформулюйте практичні поради щодо організації масових форм позакласної діяльності учнів.

Варіант 3

1. Сформулюйте освітні, розвивальні, виховні цілі викладання курсу «Я у світі».
2. Схарактеризуйте тематичний підхід у реалізації змісту інтегрованого курсу «Я досліджую світ».
3. Наведіть приклади застосування інтерактивної вправи «Незакінчене речення» на уроках «Я у світі».

Варіант 4

1. Назвіть, схарактеризуйте та порівняйте контент змістових ліній, запропонованих у типових освітніх програмах (авторські колективи під керівництвом О. Савченко та Р. Шияна).
2. З'ясуйте сутність поняття «людина» та її дефініцій «індивід», «індивідуальність», «особистість».
3. Розкрийте методичні аспекти вивчення теми «Методика формування громадянських якостей особистості».

Варіант 5

1. Обґрунтуйте методологічні підходи до вивчення курсу «Я у світі» у початковій школі.
2. Доведіть, що життя – найвища цінність. Визначте теоретичні та методичні аспекти вивчення теми «Життя – найвища цінність».
3. Наведіть приклад застосування дидактичної гри на уроках «Я у світі».

Варіант 6

1. Схарактеризуйте основні принципи проєктування змісту навчального предмета «Я у світі».
2. Назвіть структуру «Людського «Я», обґрунтуйте її складові.
3. Запропонуйте один із видів перевірки навчальних досягнень учнів з предмета «Я у світі».

Варіант 7

1. Проаналізуйте зміст та структуру навчальної програми курсу «Я у світі» у початковій школі з позиції реалізації в ній компетентнісного підходу щодо навчальних досягнень учнів.
2. Визначте сутність поняття «контроль», його структурні компоненти, види та функції.
3. Наведіть приклади застосування інтерактивної вправи «Два–чотири–всі разом» на уроках «Я у світі».

Варіант 8

1. Обґрунтуйте сутність та дидактичну цінність наочних, словесних, практичних методів навчання.
2. Назвіть основні вимоги до оцінювання навчальних досягнень учнів з предмета «Я у світі».
3. Змодельуйте фрагмент інтегрованого уроку на тему «Земля – спільний дім для людей».

Варіант 9

1. Визначте сутність понять «метод навчання», «прийом навчання», розкрийте взаємозв'язок між ними.
2. Розкрийте специфіку формування поняття «Людське «Я».
3. Змодельуйте фрагмент уроку формування вмінь та навичок для учнів 3-го класу на тему «Складання та застосування узагальнених правил поведінки в класі, у школі».

Варіант 10

1. Дайте визначення поняттям: «компетентність», «ключова компетентність», «предметна компетентність», «міжпредметна компетентність», «компетенція».

2. Розкрийте особливості реалізації частково-пошукового та дослідницького методів навчання на уроках «Я у світі».

3. Наведіть приклади застосування інтерактивної вправи «Займи позицію» на уроках «Я у світі».

Варіант 11

1. З'ясуйте сутність компетентнісного підходу. Обґрунтуйте необхідність його реалізації у початковій ланці освіти.

2. Схарактеризуйте таке поняття як «конфлікт». Які методи допоможуть попередити/уникнути/залагодити конфлікт?

3. Змоделюйте фрагмент уроку узагальнення знань (тема уроку – на вибір студента), звернувши особливу увагу на добір оптимальних засобів навчання.

Варіант 12

1. Визначте умови оптимального вибору методів навчання щодо реалізації змісту предмета «Я у світі».

2. Схарактеризуйте основні розумові (логічні) операції та їх значення для формування наукових понять у молодших школярів.

4. Змоделюйте фрагмент уроку засвоєння знань для учнів 3 класу на тему «Людина – частина природи і суспільства» (користуючися підручником та методичними матеріалами).

Варіант 13

1. Розкрийте сутність понять «позаурочна навчально-пізнавальна діяльність»; «домашня робота»; «позакласна робота».

2. Схарактеризуйте методи навчання на основі внутрішнього логічного шляху засвоєння знань, наведіть приклади їх використання на уроках «Я у світі».

3. Змоделюйте фрагмент комбінованого уроку «Я у світі» (4 клас, тема уроку – на вибір студента).

Варіант 14

1. Схарактеризуйте особливості використання індивідуальної, фронтальної та групової форм роботи в системі уроків «Я у світі».
2. Назвіть та обґрунтуйте найбільш ефективні методи та засоби формування громадянської компетентності молодших школярів.
3. Наведіть приклади застосування інтерактивної вправи «Робота в парах» на уроках «Я у світі».

Варіант 15

1. Визначте сутність та структуру загальнокультурної компетентності.
2. Назвіть педагогічні вимоги до процесу вивчення предмета «Я у світі» з урахуванням вікових особливостей учнів, обґрунтуйте їх.
3. Запропонуйте тематику уроків-проектів суспільствознавчого спрямування.

Варіант 16

1. Визначте сутність поняття «інтегроване навчання», доведіть необхідність та розкрийте особливості його реалізації у початковій школі.
2. Назвіть умови ефективності виконання домашньої навчальної роботи.
3. Змодельуйте фрагмент уроку засвоєння нових знань з використанням міжпредметних зв'язків у формуванні певного суспільствознавчого поняття.

Варіант 17

1. Визначте сутність понять «сім'я» (її ознаки та типологію), «рід», «родовід».
2. Розкрийте завдання позакласної роботи з предмета «Я у світі».
3. Змодельуйте фрагмент нестандартного уроку для учнів 4 класу на тему «Національні символи України».

Варіант 18

1. Обґрунтуйте необхідність урочної форми організації вивчення предмета «Я у світі» у початковій школі.

2. Детально схарактеризуйте етапи формування наукових понять в учнів початкової школи.

3. Доберіть завдання (користуючись підручниками «Я у світі») для здійснення різних видів самоконтролю.

Варіант 19

1. Визначте сутність та структуру громадянської компетентності у молодших школярів.

2. Розкрийте загальну логіку побудови уроку «Я у світі», опишіть його основні структурні елементи.

4. Розробіть репродуктивну/евристичну бесіду для вивчення теми «Волонтерство як добровільна суспільно корисна діяльність».

Варіант 20

1. Назвіть та обґрунтуйте показники сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи.

2. Назвіть типи традиційних уроків, використовуваних при вивченні курсу «Я у світі». Схарактеризуйте структуру комбінованого уроку.

3. Наведіть приклади застосування інтерактивної вправи «Ротаційні трійки» на уроках «Я у світі».

Варіант 21

1. Визначте сутність поняття «культура поведінки». Назвіть та поясніть найбільш ефективні методи та засоби формування культури поведінки.

2. Назвіть найпоширеніші типи нестандартних уроків у курсі «Я у світі», наведіть приклад одного із них.

3. Розробіть сюжетно-рольову гру для формування або закріплення суспільствознавчого поняття.

Варіант 22

1. Розкрийте умови максимального впливу засобів навчання на розумовий розвиток учнів.

2. Схарактеризуйте етапи уроку-проєкту з курсу «Я у світі».

3. Розробіть проблемні життєві ситуації, які сприятимуть засвоєнню знань й формуванню вмінь та навичок при вивченні змістової лінії «Людина серед людей».

Варіант 23

1. Визначте сутність понять «діяльність» та «спілкування», обґрунтуйте їх значення у формуванні особистості.

2. Назвіть вимоги до сучасного уроку «Я у світі».

3. Наведіть приклади застосування інтерактивної вправи «Незакінчені речення» на уроках «Я у світі».

Варіант 24

1. Обґрунтуйте вимоги, що висуваються до використання засобів навчання на уроках «Я у світі».

2. Розкрийте методику підготовки та проведення екскурсій з предмета «Я у світі».

3. Наведіть приклади застосування інтерактивної вправи «Броунівський рух» на уроках «Я у світі».

Варіант 25

1. Схарактеризуйте вербальні засоби навчання, використовувані на уроках «Я у світі».

2. Запропонуйте алгоритм підготовки вчителя до уроку «Я у світі».

3. Здійсніть добірку вправ з підручника «Я досліджую світ»/ «Я у світі» для формування правознавчої свідомості учнів початкової школи.

Варіант 26

1. Обґрунтуйте принципи організації позакласної роботи з реалізації завдань освітньої галузі «Суспільствознавство».

2. Продемонструйте узагальнений алгоритм здійснення вчителем самоаналізу уроку.

3. Запропонуйте вправи/ігри для формування суспільствознавчих понять.

Варіант 27

1. Розкрийте сутність та структуру уроку узагальнення знань.

2. Схарактеризуйте інформаційні засоби навчання, використовувані на уроках «Я у світі».

3. Запропонуйте дидактичні ігри (завдання) на розвиток розумових операцій порівняння, аналіз, синтез, класифікація, узагальнення у контексті вивчення предмета «Я у світі».

Варіант 28

1. Визначте сутність поняття «засоби навчання», назвіть ознаки класифікації засобів навчання.

2. Схарактеризуйте напрями позакласної роботи з курсу «Я у світі», обґрунтуйте методи й форми їх реалізації.

3. Змодельуйте фрагмент уроку формування вмінь та навичок для учнів 4-го класу на тему «Правила поведінки в гостях» / «Правила гостинності».

Варіант 29

1. Дайте визначення поняттям «суспільство», «держава», «функції держави», «громадянське суспільство», «громадянин», «права громадянина», «права дитини», «обов'язки громадянина», «символи держави», «державне свято».

2. Схарактеризуйте наочні засоби навчання, використовувані на уроках «Я у світі».

3. Розробіть тематику масових виховних заходів суспільствознавчого спрямування (для проведення у 3–4 класах початкової школи).

Варіант 30

1. Розкрийте сутність поняття «нестандартний урок», назвіть форми нестандартних уроків «Я у світі».

2. Визначте теоретичні та методичні аспекти вивчення теми «Обговорення можливостей досягнення успіху» на уроках «Я у світі».

3. Здійсніть планування суспільствознавчого гуртка для 3 класу на I семестр.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. На яких із перелічених підходах ґрунтується Державний стандарт початкової загальної освіти?
  - А) особистісно зорієнтований, компетентнісний, діяльнісний
  - Б) компетентнісний, діяльнісний, аксіологічний
  - В) акмеологічний, особистісно зорієнтований, аксіологічний
  - Г) аксіологічний, акмеологічний, компетентнісний

2. Яка із поданих нижче тем не вивчається у курсі «Я у світі»?
  - А) «Людина як особистість»
  - Б) «Людина серед людей»
  - В) «Людина і природа»
  - Г) «Людина в суспільстві»

3. Що є предметом вивчення «Методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»?
  - А) організація виховної роботи у початковій школі
  - Б) процес викладання предмета «Я у світі» у початковій школі
  - В) позаурочна навчально-пізнавальна діяльність молодших школярів
  - Г) формування ключових компетентностей

4. Які із перелічених навчальних дисциплін складають підґрунтя для вивчення «Методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»?
  - А) «Філософія», «Політологія», «Астрономія», «Фізика»
  - Б) «Логіка», «Методика виховної роботи», «Хімія», «Географія»
  - В) «Українознавство», «Педагогіка», «Історія та культура України»
  - Г) «Дидактика», «Інформатика», «Українознавство», «Ергономія»

5. Яке із поданих нижче тверджень є метою предмета «Я у світі»?

- А) формування в учнів соціальної та життєвої компетентностей, виховання молодшого школяра як громадянина України
- Б) формування предметної математичної компетентності в учнів
- В) виховання турботливого ставлення до свійських тварин
- Г) формування екологічної свідомості молодших школярів

6. Яке із запропонованих нижче завдань навчального предмета «Я у світі» належить до виховних?

- А) оволодіння способами діяльності і моделями поведінки, що відповідають чинному законодавству України, враховують інтереси і потреби громадян, передбачають повагу і взаєморозуміння між людьми
- Б) випробування учнями себе у ролях громадянина України, члена шкільної громади, дитячого колективу
- В) утвердження ціннісного ставлення до навколишнього світу та тривких мотивацій для здійснення позитивних вчинків
- Г) розвиток навичок взаємодії у сім'ї, колективі, суспільстві через активне спілкування з соціальним оточенням

7. До групи яких завдань навчального предмета «Я у світі» належить *формування вміння самостійно приймати відповідальні рішення щодо власної моральної поведінки у різноманітних життєвих ситуаціях?*

- А) дидактичних
- Б) розвивальних
- В) виховних
- Г) прогностичних

8. Який із запропонованих нижче підходів позиціонує організацію продуктивних видів діяльності, у яких знаходять прояв внутрішня активність дитини, її нахили, потреби?

- А) компетентністний
- Б) особистісно зорієнтований
- В) діяльнісний
- Г) аксіологічний

9. Який постулат лежить в основі особистісно зорієнтованого підходу?

А) розкриття особистісного потенціалу учня та створення умов для його самоактуалізації та самореалізації

Б) забезпечення активної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу

В) урахування таких особистісних цінностей як прагнення до саморозвитку, спрямованість кожного індивіда на творчість, продукування ціннісно нового

Г) орієнтація на отримання досвіду комунікативної діяльності, толерантної поведінки, співпереживання і солідарності з іншими людьми

10. Який із запропонованих нижче принципів проектування змісту курсу «Я у світі» належить до принципів *світоглядної освіти*?

А) плюралізму думок і свободи вибору

Б) відповідності цінностей українського суспільства особистісній формі їх існування

В) наступності й перспективності

Г) здійснення зв'язку з реальністю

11. Який із запропонованих методів навчання покликаний забезпечити цілісне вирішення проблеми та творче застосування отриманих знань?

А) частково-пошуковий

Б) пояснювально-ілюстративний

В) дослідницький

Г) метод проблемного викладу

12. Який із запропонованих методів забезпечує перехід від одиничного до загального в пізнавальному процесі?

А) традуктивний

Б) дедуктивний

В) індуктивний

Г) інтуїтивний

13. Яку назву мають методи, що забезпечують засвоєння інформації вербальними засобами (через усне або друковане слово)?

А) практичні

Б) словесні

В) наочні

Г) самоконтролю

14. Виберіть рядок, в якому запропоновано методи навчання за джерелами отримання знань.

- А) словесні, наочні, практичні
- Б) частково-пошуковий, дослідницький, репродуктивний
- В) продуктивний, дедуктивний, індуктивний
- Г) пасивні, активні, інтерактивні.

15. Які із перелічених методів навчання належать до словесних методів?

- А) моделювання, проєктування, практична робота, вправа
- Б) пояснення, розповідь, інструктаж, бесіда
- В) ілюстрування, демонстрування, спостереження
- Г) робота з підручником, моделювання, вправа

16. Яку форму комунікації передбачають інтерактивні методи навчання?

- А) полілог
- Б) монолог
- В) діалог
- Г) суперечку

17. Яка із запропонованих інтерактивних вправ вчить учнів долати стереотипи мислення, здійснювати оцінні та цілепокладальні дії?

- А) «Незакінчені речення»
- Б) «Два–чотири–всі разом»
- В) «Розігрування ситуації в ролях»
- Г) «Метод Прес»

18. Яка форма організації навчальної діяльності передбачає постановку перед учнем спеціально дібраного відповідно до рівня його підготовки і навчальних можливостей завдання для самостійного розв'язання?

- А) групова
- Б) фронтальна
- В) індивідуальна
- Г) парна

19. Визначте, що передбачають дидактичні завдання уроку.

- А) удосконалення змісту освіти
- Б) розвиток психічних процесів особистості
- В) формування системи моральних ставлень особистості до світу
- Г) розвиток емоційно-вольової сфери

20. Який тип уроку має у своїй структурі етап *сприймання і первинного усвідомлення нового матеріалу, осмислення зв'язків і відношень в об'єктах вивчення?*

- А) засвоєння нових знань
- Б) формування і вдосконалення вмінь і навичок
- В) узагальнення знань
- Г) екскурсія

21. Скільки етапів має інтерактивний урок?

- А) 6
- Б) 4
- В) 5
- Г) 7

22. Які із перелічених типів уроків належать до нестандартних уроків «Я у світі»?

- А) комбінований урок, урок-концерт, урок-КВК
- Б) урок узагальнення знань, урок-конкурс, урок-екскурсія
- В) урок-подорож, урок-казка, урок-вікторина
- Г) комбінований урок, урок-дискусія; урок-екскурсія

23. При здійсненні якого виду діяльності учитель з'ясовує відповідність одержаних результатів кожного етапу уроку дидактичним завданням?

- А) організація навчальної діяльності учнів
- Б) безпосередня підготовка до уроку
- В) самоаналіз уроку
- Г) попередня підготовка до уроку

24. Які з перелічених засобів навчання належать до знаково-символічних?

- А) рослини, тварини, географічні об'єкти, хімічні явища
- Б) картини, муляжі, копії

- В) історичні карти, глобус, схеми
- Г) комп'ютер, інтерактивна дошка

25. Які з перелічених засобів навчання не належать до технічних засобів?

- А) дидактична техніка (діапроектори, телевізори, відеомагнітофони)
- Б) фоноposібники (грам- і магнітофонні записи), відеозаписи, радіо- і телевізійні передачі
- В) матеріали, опубліковані на сторінках сайтів глобальної мережі Інтернет
- Г) екранні посібники статичної проєкції (діафільми, діапозитиви)

26. Дайте визначення такому процесові як *виявлення, вимірювання й оцінювання знань та умінь учнів.*

- А) контроль
- Б) перевірка
- В) оцінювання
- Г) самооцінка

27. Визначте, яка з поданих функцій контролю не належить до дидактичних.

- А) оцінювання знань
- Б) діагностична
- В) розвивальна
- Г) прогностична

28. Назвіть види перевірки за формою організації навчально-пізнавальної діяльності учнів.

- А) індивідуальна, групова, фронтальна
- Б) усна, письмова, практична
- В) тестова
- Г) тематична, поточна

29. Як називається множина визначень, сукупність багатьох суттєвих відношень у предметі?

- А) поняття
- Б) взаємозв'язки між предметами
- В) об'єкт навколишньої дійсності

Г) думка

30. Як називається ланцюжок слухових, зорових та інших образів, що об'єднані часово-просторовими асоціативними зв'язками?

А) рухомий образ предмета

Б) відчуття

В) сприймання

Г) мислення

31. В якій послідовності відбувається формування поняття?

А) відчуття, уявлення, сприймання, поняття

Б) відчуття, сприймання, уявлення, поняття

В) сприймання, відчуття, уявлення, поняття

Г) уявлення, відчуття, сприймання, поняття

32. Яка розумова операція передбачає групування предметів або явищ у класи за найістотнішими ознаками, що лежать в основі подібності або відмінності одного класу понять від іншого?

А) порівняння

Б) абстрагування

В) узагальнення

Г) класифікація

33. Яка із запропонованих здібностей означає освоєний учнями у процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної з набуттям нового знання, його перетворенням і застосуванням?

А) предметна компетентність

Б) ключова компетентність

В) міжпредметна компетентність

Г) компетенція

34. Як називається суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок ставлень у певній сфері діяльності людини?

А) компетенція

Б) компетентність

В) досвід життєдіяльності

Г) спрямованість особистості

35. Як називають істоту, яка втілює вищий ступінь розвитку життя та є суб'єктом суспільно-історичної діяльності?

- А) індивід
- Б) індивідуальність
- В) особистість
- Г) людина

36. Як називається специфічно людська форма активного ставлення до світу, змістом якої є цілеспрямована, доцільна його зміна, свідоме перетворення?

- А) спілкування
- Б) діяльність
- В) комунікація
- Г) автоматизація

37. Які складові входять до складу структури «Людського «Я»?

- А) «Я»-фізичне, «Я»-психічне, «Я»-соціальне
- Б) «Я»-фізичне, «Я»-психічне
- В) «Я»-фізичне, «Я»-соціальне
- Г) «Я»-психічне, «Я»-соціальне

38. Як називаються досягнення певного очікуваного результату, який визначається особою як значущий, як розвиток та подолання власних меж?

- А) об'єктивними аспектами успіху
- Б) суб'єктивними аспектами успіху
- В) досягнення мети діяльності
- Г) вирішення проблемної ситуації

39. Як називається здатність людини ставити перед собою завдання та їх вирішувати, що з часом веде до саморозвитку?

- А) вміння вчитися
- Б) вміння спостерігати
- В) вміння застосовувати теоретичний матеріал
- Г) вміння розмірковувати

40. Яка із запропонованих здібностей передбачає гнучке орієнтування у мінливих соціальних умовах та ефективну взаємодію із соціальним середовищем?

- А) соціальна компетентність
- Б) громадянська компетентність
- В) інформаційна компетентність
- Г) історична компетентність

41. Який стиль спілкування між батьками та дітьми характеризується суворістю, вимогою безапеляційного підпорядкування?

- А) авторитарний стиль
- Б) ліберальний стиль
- В) демократичний стиль
- Г) дружньо-товариський стиль

42. Як називають групу кровних родичів, що ведуть своє походження по одній лінії, усвідомлюють себе нащадками спільного предка, мають спільне родові ім'я?

- А) родина
- Б) родовід
- В) рід
- Г) сім'я

43. Виберіть рядок, в якому означено лише людські чесноти.

- А) коректність, толерантність, хитрість
- Б) скромність, щедрість, співчуття, лагідність
- В) доброзичливість, нестриманість, уміння прощати
- Г) об'єктивна самооцінка, нахабство, чесність

44. Як називаються норми, установки, цінності та якості, притаманні громадяниніві демократичного суспільства?

- А) громадянські знання
- Б) громадянські вміння
- В) громадянські намагання
- Г) громадянські чесноти

45. Виберіть функцію держави, що спрямована на забезпечення охорони конституційною ладу, прав і свобод громадян, законності і правопорядку, довілля, встановлених і регульованих правом усіх суспільних відносин.

- А) культурна (духовна)

- Б) соціальна
- В) економічна
- Г) правоохоронна

46. Виберіть дату затвердження Генеральною Асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини.

- А) 10 листопада 1948 р.
- Б) 10 грудня 1948 р.
- В) 15 грудня 1948 р.
- Г) 15 листопада 1948 р.

47. До якої групи прав належать права на ім'я, честь і гідність, на справедливий, незалежний суд?

- А) духовні права
- Б) економічні права
- В) соціальні права
- Г) культурні права

48. Виберіть дату прийняття Конвенції про права дитини.

- А) 20 листопада 1989 р.
- Б) 22 листопада 1989 р.
- В) 20 жовтня 1989 р.
- Г) 22 жовтня 1989 р.

49. У якій статті Конституції України визначено перелік Державних символів України?

- А) ст. 20
- Б) ст. 19
- В) ст. 16
- Г) ст. 18

50. Яке свято встановлено в Україні на честь події або особи, які мали виняткове історичне значення, вплив на здобуття Україною незалежності, розвиток державності та суверенітету?

- А) професійне свято
- Б) традиційне свято
- В) державне свято
- Г) сімейне свято

51. Виберіть, яка із запропонованих нижче компетентностей характеризується вмінням добувати, осмислювати, аналізувати та використовувати інформацію з різних джерел, користуватися різноманітною довідковою літературою.

- А) інформаційно-цифрова
- Б) соціальна
- В) громадянська
- Г) ініціативність та підприємливість

52. Який із компонентів загальнокультурної компетентності учнів початкової школи передбачає знання про кращі досягнення національної та світової культури?

- А) емоційно-вольовий
- Б) операційно-діяльнісний
- В) особистісний
- Г) пізнавальний

53. Назвіть основну форму навчальної діяльності при вивченні предмета «Я у світі».

- А) урок
- Б) гурток
- В) факультатив
- Г) домашня робота

54. Виберіть визначення поняття «сім'я».

- А) група людей, які мешкають на спільній території
- Б) мала соціальна група людей, споріднених через кровні зв'язки, шлюб або всиновлення, що формують економічну одиницю, дорослі члени якої відповідають за виховання дітей
- В) соціальна група людей, що створюється на підставі шлюбу, члени якої економічно незалежні та самостійні
- Г) шлюб

55. Яке поняття фіксує лише соціальне в людині, охоплює сукупність всіх її соціальних ролей?

- А) особистість
- Б) індивід
- В) індивідуальність
- Г) людина

56. Яка наука вивчає родину, родинні зв'язки?

- А) генеалогія
- Б) філософія
- В) психологія
- Г) соціологія

57. Виберіть визначення поняття «символ».

А) знак, умовне позначення певного предмета, який характеризує державу, відображає її побут, традиції, господарювання, історичне минуле, прагнення народу;

Б) умовне відображення подій, явищ, понять, ідей за допомогою умовних знаків-символів; символічне значення, яке надається чому-небудь;

В) явище, художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття;

Г) образ, що є представником інших образів, змістів, відношень.

58. Як називається складний процес обміну інформацією?

- А) діяльність;
- Б) спілкування;
- В) культура;
- Г) розуміння.

59. Як поділяються сім'ї за структурою влади?

- А) патріархальна, матріархальна, егалітарна;
- Б) авторитарна, ліберальна, демократична;
- В) нуклеарна, розширена;
- Г) благополучна, неблагополучна.

60. Яке поняття означає сукупність властивостей та здібностей, які відрізняють даного індивіда від іншого?

- А) індивідуальність
- Б) особистість
- В) людина
- Г) індивід

61. Як називається різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, організована в позаурочний час педагогічним колективом школи?

- А) позакласна робота
- Б) позашкільна робота
- В) індивідуальна робота
- Г) домашня робота

62. Яку назву має знак роду, міста, держави, у перекладі з німецької означає «спадщина»?

- А) прапор
- Б) гімн
- В) герб
- Г) монета

63. Виберіть одне із основних завдань держави.

А) формувати елементарне уявлення про минуле українського народу

Б) організувати життя людей у суспільстві, стежити за порядком і виконанням законів

В) засвоєння емпіричних уявлень і узагальнених понять, які відбивають основні властивості та закономірності реального світу

Г) організація і забезпечення системи оподаткування і контролю за легальністю прибутків громадян

64. На усвідомленні суті яких взаємовідносин зосереджує увагу учнів змістове наповнення курсу «Я у світі»?

- А) людини і природи
- Б) людини і суспільства
- В) живої і неживої природи
- Г) людини та довкілля

65. Вкажіть дату прийняття Конституції України.

- А) 29 червня 1996 року
- Б) 28 червня 1996 року
- В) 27 червня 1997 року
- Г) 29 червня 1997 року

66. Яка з поданих нижче ідей є ідеєю вивчення предмета «Я у світі»?

- А) притримуватися власної точки зору

Б) визнання людини як найвищої цінності на землі, окреслення найбільш перспективних шляхів формування її особистості

В) не визнавати жодного закону, жити за власними переконаннями

Г) формування життєвих компетентностей в учнів

67. Назвіть осіб, відсутність яких характеризує неповну сім'ю.

А) дідусь або бабуся

Б) один із батьків або обоє батьків

В) брат або сестра

Г) близькі родичі

68. Виберіть визначення поняття «культура».

А) сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством упродовж його історії

Б) манера поведінки людини

В) характеристика, притаманна певній державі

Г) здатність оволодівати новими способами діяльності

69. Упродовж якого терміну вивчається курс «Я у світі»?

А) 4 роки

Б) 3 роки

В) 2 роки

Г) 5 років

70. Виберіть визначення поняття «держави».

А) органи влади, які взаємодіють та співпрацюють з сусідніми країнами

Б) об'єднання людей у велику групу, які створюють права та обов'язки для життя

В) політична спільнота, складовими елементами якої є територія, населення та влада

Г) зібрання людей, які керуються одними і тими ж законами

71. Вкажіть кількість змістових ліній, що охоплює предмет «Я у світі».

А) 3

Б) 5

В) 4

Г) 2

72. Назвіть одного з авторів Гімну України.

- А) І. Нечуй-Левицький
- Б) П. Чубинський
- В) І. Котляревський
- Г) П. Тичина

73. Завданням якої функції сім'ї є організація вільного часу та відпочинку?

- А) репродуктивної
- Б) виховної
- В) організації дозвілля
- Г) економічної

74. Через який навчальний предмет у початковій школі реалізується освітня галузь «Суспільствознавство»?

- А) «Довкілля»
- Б) «Я у світі»
- В) «Навколишній світ»
- Г) «Я і Україна»

75. Яка із поданих ознак є суттєвою ознакою сім'ї?

- А) виховання дітей
- Б) спільне введення домашнього господарства
- В) поділ майна
- Г) шлюбні або кровноспоріднені зв'язки між усіма її членами

76. Що у перекладі означає «генеалогія»?

- А) слово про людину
- Б) слово про рід
- В) слово про націю
- Г) слово про світ

77. Як називається політична спільнота, складовими елементами якої є територія, населення і влада?

- А) служба безпеки України
- Б) держава
- В) Верховна Рада України

Г) Кабінет Міністрів

78. Як називається мала соціальна група людей, споріднена через кровні зв'язки?

- А) шлюб
- Б) сім'я
- В) родина
- Г) родовід

79. Яким словосполученням доцільно доповнити речення:
Людина як складно-організована моральна і самооцінна істота...?

- А) перебуває поза суспільством
- Б) є невід'ємною частиною суспільства
- В) іноді взаємодіє з суспільством
- Г) взаємодіє лише з природою

80. Яке із запропонованих понять характеризує шлюб одного чоловіка з однією жінкою?

- А) полігамія
- Б) моногамія
- В) патріархат
- Г) матріархат

81. Які із перелічених символів є народними символами України?

- А) герб, прапор, калина
- Б) калина, верба, вишитий рушник
- В) герб, прапор, гімн
- Г) лелека, гімн, тополя

82. Вкажіть кількість типів традиційних уроків «Я у світі».

- А) 4
- Б) 5
- В) 6
- Г) 3

83. Як називається функція сім'ї, що відповідає за збереження фізичних потреб усіх її членів?

- А) соціально-статусна
- Б) економічна

- В) функція організації дозвілля
- Г) виховна

84. За часів правління якого історичного діяча було засновано першу бібліотеку в Київській Русі?

- А) Богдана Хмельницького
- Б) Ярослава Мудрого
- В) Князя Ігоря
- Г) Володимира Великого

85. До якої групи наук належить «Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»»?

- А) педагогічних наук
- Б) психологічних наук
- В) природничих наук
- Г) соціальних наук

86. Яке із поданих нижче свят є державним?

- А) Пасха
- Б) День Незалежності України
- В) Трійця
- Г) Новий рік

87. В якому виді мистецтва досягла значних висот Катерина Білокур?

- А) музичне мистецтво
- Б) образотворче мистецтво
- В) театральне мистецтво
- Г) хореографічне мистецтво

88. Який вид уроку найкраще уможлиблює моделювання правомірних способів поведінки?

- А) засвоєння нових знань
- Б) екскурсія
- В) формування і вдосконалення вмінь та навичок
- Г) узагальнення знань

89. Яка інтегративна якість особистості дозволяє їй усвідомлено, відповідально і ефективно користуватися громадянськими правами і свободами, займати активну громадянську позицію?

- А) соціальна компетентність
- Б) громадянська компетентність
- В) інформаційна компетентність
- Г) історична компетентність

90. Яка із функцій держави передбачає вироблення внутрішньої політики держави, регулювання сфери політичних відносин, забезпечення народовладдя?

- А) політична
- Б) соціальна
- В) економічна
- Г) правоохоронна

91. Назвіть суспільне визнання досягнень людини.

- А) об'єктивні аспекти успіху
- Б) суб'єктивні аспекти успіху
- В) досягнення мети діяльності
- Г) вирішення проблемної ситуації

92. Який стиль спілкування між батьками та дітьми характеризується гнучкістю та наполегливістю батьків у своїх вимогах, коли батьки дослухаються до думки дітей та аргументують власну позицію?

- А) авторитарний стиль
- Б) ліберальний стиль
- В) демократичний стиль
- Г) дружньо-товариський стиль

93. До якої групи прав належать права на життя, особисту недоторканність, свободу пересувань, вибір місця проживання?

- А) фізичні права
- Б) економічні права
- В) соціальні права
- Г) екологічні права

94. Як називається процес взаємозв'язку і взаємодії суспільних суб'єктів, в якому відбувається обмін діяльністю, досвідом, інформацією, здібностями, здатностями, вміннями, навичками, результатами діяльності?

- А) діяльність
- Б) спілкування
- В) культура
- Г) розуміння

95. Який із запропонованих варіантів не є складником культури поведінки?

- А) поведінка в громадських місцях
- Б) культура побуту
- В) культура мовлення
- Г) сумлінне виконання професійної діяльності

96. Який логічний прийом передбачає співставлення предметів з метою встановлення їх схожості та відмінності?

- А) узагальнення
- Б) порівняння
- В) синтез
- Г) аналіз

97. Який логічний прийом дає можливість виокремити ті чи інші ознаки предмета, розглянути їх окремо один від одного?

- А) порівнянням
- Б) аналіз
- В) класифікація
- Г) синтез

98. Виберіть правильну етапність формування наукових понять.

- А) мотиваційно-орієнтувальний, розвивально-операційний, рефлексійно-творчий
- Б) рефлексійно-творчий, розвивально-операційний, мотиваційно-орієнтувальний
- В) розвивально-операційний, мотиваційно-орієнтувальний, рефлексійно-творчий
- Г) рефлексійно-творчий, мотиваційно-орієнтувальний, розвивально-операційний

99. До якого виду свят належить Новий рік?

- А) традиційне свято
- Б) професійне свято
- В) державне свято
- Г) релігійне свято

100. Як називається взаємодія двох чи більше суб'єктів, які мають взаємовиключні цілі і реалізують їх за рахунок інших?

- А) комунікація
- Б) управління
- В) конфлікт
- Г) діалог

ГЛОСАРІЙ

Абстрагування (від лат. abstraction – відокремлення) – це мисленнєве виокремлення окремих ознак предмета і відокремлення від інших ознак.

Авторитет батьківський (від лат. auctoritas – влада, сила) – відмітні особливості окремої людини чи групи, завдяки яким вони заслуговують на довіру і можуть мати позитивний вплив на погляди й поведінку інших людей; визнаний вплив батьків на переконання та поведінку дітей, що ґрунтується на глибокій повазі й любові до батьків, довірі до високої значущості їхніх особистих якостей і життєвого досвіду, слів та вчинків.

Адаптація (від лат. adaptatio (adapto) – пристосовую) – здатність організму пристосовуватись до різних умов зовнішнього середовища.

Алгоритм – система послідовних дій, виконання яких веде до правильного результату.

Аналіз (від грец. analisis – розкладення) – дає можливість виокремити ті чи інші ознаки предмета, розглянути їх окремо один від одного.

Асоціація – будь-який більш-менш стійкий зв'язок між тим, що вже існує у свідомості, і тим, що людина сприймає за допомогою своїх органів чуття.

Взаємодія – своєрідне втілення зв'язків, взаємин між людьми, котрі, виконуючи спільні завдання, взаємовпливають, доповнюють один одного і досягають успіху у розв'язанні поставлених задач.

Відчуття – елементарний психічний процес, що полягає у відображенні окремих властивостей предметів та явищ оточуючого, а також станів внутрішніх органів при безпосередньому впливі подразників на органи чуття.

Вікові новоутворення – новий тип будови особистості та її діяльності, психічні зміни, що виникають у певному віковому періоді й визначають перетворення в свідомості дитини, її внутрішнє й зовнішнє життя.

Вікові особливості – характерні для певного періоду життя анатомо-фізіологічні, психічні та духовні якості.

Вимога – метод педагогічного впливу на свідомість вихованця з метою викликати, стимулювати або загальмувати окремі види його діяльності. Види вимог: вимога-прохання, вимога-довіра, вимога-схвалення, вимога-порада, вимога-натяк, умовна вимога, вимога в ігровому оформленні, вимога-осуд, вимога-недовіра, вимога-погроза.

Виховання (*в педагогічному сенсі*) – 1) процес і результат всіх впливів на людину; спеціально організований процес впливу на людину з певною метою; 2) спеціально організований, цілеспрямований і керований вплив колективу, педагогів на дитину з метою формування у неї заданих якостей, здійснюване в навчально-виховних закладах; *в соціальному сенсі* – передача досвіду життя і поведінки від старших поколінь до молодших; *у філософському сенсі* – пристосування людини до середовища і умов існування.

Виховання екологічне (від гр. oikos – дім, середовище і logos – учення) – набуття людиною знань у царині екології та формування в неї моральної відповідальності за збереження природного довкілля і розумного співіснування з ним.

Виховання економічне – виховання, що передбачає вирішення таких завдань: формування економічного мислення, оволодіння економічними знаннями, вміннями та навичками економічних взаємин.

Виховання естетичне – розвиток у людини почуттів прекрасного, формування умінь і навичок творити красу в навколишній дійсності, уміти відрізнити красиве від потворного, жити за законами духовної краси.

Виховання моральне – виховання, що передбачає оволодіння нормами й правилами моральної поведінки, формування почуттів і переконань, умінь та навичок.

Виховання правове – формування у громадян високої правової культури, що передбачає свідоме ставлення особистості до своїх прав і обов'язків, поваги до законів та правил людського співжиття, готовності дотримуватися і сумлінно виконувати визначені вимоги, які виражають волю й інтереси народу.

Виховання національне – історично зумовлена і створена етносом система виховних ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв, спрямованих на доцільну організацію діяльності членів суспільства, в процесі якої відбувається процес оволодіння морально-духовними цінностями народу, забезпечується єднання і спадкоємність поколінь, соборність народу.

Відеометод – наочний багатофункціональний метод навчання, який полягає у використанні відеоматеріалів, сприяє активізації наочно-чуттєвого сприймання, забезпечує міцне засвоєння знань в їх образно-понятійній цілісності та емоційній забарвленості.

Властивість психічна – система усталених, фіксованих і повторюваних ознак психічного факту (якості характеру, темпераменту, здібностей).

Воля – психічний процес свідомої та цілеспрямованої регуляції людиною своєї діяльності та поведінки з метою досягнення поставлених цілей.

Вправа – багаторазове виконання розумової або практичної дії з метою оволодіння нею або підвищення її якості.

Вчинок – різновид вольової дії, що спрямована на досягнення суспільно значущої мети, становить акт моральної поведінки, регульований певними етичними нормами.

Громадянин – людина, яка законом визнається юридично належною даній державі.

Громадянська компетентність – це інтегративна якість особистості, що дозволяє їй усвідомлено, відповідально і ефективно користуватися громадянськими правами і свободами, виконувати обов'язки громадянина, займати активну громадянську позицію, поділяти цінності демократичного суспільства, бути патріотом своєї Батьківщини, шанобливо ставитися до народів і культур інших країн.

Громадянське суспільство – система взаємодії в межах прав вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, що добровільно сформувалися та перебувають у відносинах конкуренції і солідарності, поза безпосереднім утручанням держави, покликаної створювати умови для їх вільного розвитку.

Групова форма організації навчальної діяльності учнів передбачає поділ їх на групи для розв'язання однакових чи різних завдань.

Дедуктивний (лат. deductio – відведення) метод – метод навчання, що передбачає перехід у пізнанні від загального до конкретного.

Держава – політична спільнота, складовими елементами якої є територія, населення і влада.

Державне свято – свято, встановлене в Україні на честь події або особи, які мали виняткове історичне значення, вплив на здобуття Україною незалежності, розвиток державності та суверенітету.

Державний стандарт початкової загальної освіти – нормативний документ, затверджений Постановою Кабінету Міністрів від 20 квітня 2011 року, який розроблений відповідно до мети початкової школи з урахуванням пізнавальних можливостей і потреб молодших школярів й визначає зміст початкової загальної освіти.

Державні символи – це визначені і закріплені на конституційно-правовому рівні офіційні знаки держави, які в лаконічній формі відображають її суверенітет та ідеологію і, як правило, мають етнічно-національне походження.

Гідність національна – етична категорія, що характеризує особистість з погляду розширення поняття духовних цінностей за межі свого «Я» і поєднання особистісних переживань, відчуттів із загальнонаціональними цінностями.

Дидактична гра – спеціально створена ситуація (модель реальності), з якої учням запропоновано знайти вихід.

Дискусія (від лат. *discussio* – розгляд, дослідження) – метод навчання, спрямований на інтенсифікацію та ефективність навчального процесу за рахунок активної діяльності учнів у пошуках наукової істини.

Дисципліна (від лат. *disciplina* – учення, виховання, розпорядок) – певний порядок поведінки людей, що забезпечує узгодженість дій у суспільних відносинах, обов'язкове засвоєння й виконання особистістю встановлених правил.

Діяльність – специфічно людська форма активного ставлення до світу, змістом якої є цілеспрямована, доцільна його зміна, свідоме перетворення. Її компонентами є: суб'єкт діяльності, мета діяльності, предмет діяльності, засоби, процес діяльності, результат.

Діяльнісний підхід позиціонує організацію продуктивних видів діяльності, у яких знаходять прояв внутрішня активність дитини, її нахили, потреби, інтереси, формуються різноманітні стимули до саморозвитку, якості комунікабельності, самокритичності, працьовитості.

Домашня робота – це вид позаурочної навчально-пізнавальної діяльності школярів, нерозривно пов'язаної зі змістом процесу навчання, який здійснюється на уроці та є його логічним продовженням.

Дослідницький метод навчання – метод, покликаний забезпечити цілісне вирішення школярами проблеми та творче застосування ними отриманих знань.

Емоції – психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання життєвого сенсу явищ та ситуацій, обумовленого відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта.

Емпатія – один з механізмів взаєморозуміння, що полягає в емоційному відгукові на переживання іншої людини (співчуття, співпереживання).

Естетика (від гр. aistesis – відчуття, почуття) – наука про прекрасне та його роль у житті людини, про загальні закони художнього пізнання дійсності, розвитку мистецтва.

Еталони-зразки етичні – емоційно-когнітивні узагальнення щодо способів поведінки; відображають певну сферу життя дитини та містять у собі суспільну оцінку та емоційне ставлення.

Етика (від гр. ethica – звичка, мораль) – наука, яка вивчає мораль як форму суспільної свідомості, її сутність, історичний розвиток.

Етнопедагогіка – наука, що вивчає особливості розвитку і становлення народної педагогіки.

Життєтворчість – духовно-практична діяльність, спрямована на визначення життєвої стратегії особистості, реалізацію індивідуального життєвого проєкту.

Задатки – генетично детерміновані анатомо-фізіологічні особливості мозку та нервової системи, які є індивідуально-природною передумовою процесу розвитку й формування особистості.

Засоби навчання – предмети шкільного обладнання, які застосовують у процесі навчально-виховної роботи (книги, зошити, таблиці, лабораторне обладнання, письмове приладдя тощо).

Звичка – спосіб поведінки, здійснення якого у певній ситуації набуває для індивіда характеру внутрішніх потреб.

Здібності – система властивостей особистості, що відповідає вимогам діяльності та забезпечує високі досягнення в ній.

Здібності інтелектуальні – перші прояви здібностей дитини, основу яких складають дії наочного моделювання: заміщення, використання готових моделей і побудова моделі на основі встановлення відношень між замінником і заміщуваним об'єктом.

Здібності творчі – різновид здібностей дитини, пов'язаний з уявою, які дозволяють дитині знаходити оригінальні способи й засоби розв'язання задач, придумати казку або історію, створити задум гри або малюнка тощо.

Зміст (навчання) – 1) система наукових знань, практичних умінь і навичок, способів діяльності та мислення, якими учням необхідно оволодіти в процесі навчання; 2) осяжний обсяг систематизованих знань, умінь, запропонованих для вивчення в навчальному закладі.

Знання – ідеальне вираження в знаковій формі об'єктивних властивостей і зв'язків світу природного і людського; результат відображення навколишньої дійсності.

Ігрова діяльність (ІД) (гра) – різновид активної діяльності дітей, у процесі якої вони оволодівають суспільними функціями, відносинами та рідною мовою як засобом спілкування між людьми.

Ілюстрування – наочний метод навчання, який полягає в показі та сприйнятті предметів, процесів і явищ у їх символічному зображенні за допомогою плакатів, карт, портретів, фотографій, схем, репродукцій, ілюстрацій тощо.

Індивід – це окрема людина на відміну від колективу, соціальної групи, суспільства в цілому.

Індивідуальна форма організації навчальної роботи передбачає постановку перед кожним учнем спеціально дібраного відповідно до рівня його підготовки і навчальних можливостей завдання для самостійного розв'язання.

Індивідуальність – сукупність властивостей та здібностей, які відрізняють даного індивіда від інших, є наслідком біологічної своєрідності та специфічних особливостей розвитку.

Індуктивний (лат. *inductio* – наведення) метод – метод навчання, що забезпечує перехід від одиничного до загального в пізнавальному процесі. Його використовують переважно тоді, коли матеріал має фактичний характер чи пов'язаний із формуванням понять (при вивченні одиничних предметів і явищ).

Інструктаж (лат. *instructio* – настанова) – словесний метод навчання, який передбачає ознайомлення зі способами виконання завдань, інструментами, матеріалами, технікою безпеки, показом трудових операцій та організацією робочого місця.

Інтеграція – ущільнення, структурування, виокремлення головних, системоутворювальних знань, умінь, вилучення малоцінних, другорядних, непотрібних всім знань, умінь.

Інтегрований урок – урок, у якому об'єднані блоки знань із різних освітніх галузей навколо визначеного об'єкта інтеграції (сміслоутворювального поняття) та різні види навчальної і творчої діяльності.

Інтерактивний урок передбачає постійну активну взаємодію всіх учнів.

Інтерактивні методи (в педагогіці) – способи взаємодії між викладачем і учнями, всіма учасниками педагогічного процесу, що відрізняються підвищеною активністю та самостійністю прийняття рішень.

Інтерес – усвідомлюваний людиною мотив, що є емоційним проявом пізнавальних потреб та виявляється у бажанні більше дізнатися про об'єкт інтересу, глибше зрозуміти його.

Інформація – 1) загальна субстанція Всесвіту; 2) властивість живої клітини. У більш конкретному (технічному) розумінні – відомості, що допомагають усунути невизначеність.

Класифікація – впорядкована за певною ознакою система.

Класифікація методів – класифікація, що передбачає групування методів навчання залежно від джерел інформації, логіки мислення, рівня самостійності в процесі пізнання.

Колектив – соціально значуща група людей, які об'єднані спільною метою, узгоджено діють у досягненні означеної мети та мають органи самоврядування.

Комбінований урок як поєднання структурних елементів уроків різних типів передбачає досягнення двох або більше дидактичних цілей.

Компетентнісний підхід відображає та враховує такі особистісні цінності: постійний пошук свого «Я» та розкриття своїх здібностей, прагнення до саморозвитку; спрямованість кожної особистості на конструктивне співіснування та співпрацю з іншими людьми; соціальну активність та ініціативу; спрямованість кожного індивіда на творчість, продукування ціннісно нового.

Компетентність – набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці.

Компетенція – суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини.

Конфлікт – взаємодія двох чи більше суб'єктів, які мають взаємовиключні цілі та реалізують їх за рахунок інших. В їх основі лежать суперечності потреб, інтересів, цінностей, цілей.

Креативність – поняття, що характеризує повноцінне функціонування людини, здатність продумувати унікальні ідеї, результати, способи розв'язання проблеми.

Культура поведінки – сукупність сформованих, соціально значущих якостей особистості, щоденних вчинків людини в

суспільстві, що ґрунтуються на нормах моралі, етики, естетики, культури.

Лідер (від англ. leader – той, який веде, керує) – член колективу, який у важливих ситуаціях здатний здійснювати помітний вплив на поведінку інших членів колективу, виявляти ініціативу в діях, брати на себе відповідальність за діяльність колективу, вести його за собою.

Людина – істота, яка втілює вищий ступінь розвитку життя, суб'єкт суспільно-історичної діяльності. До її основних ознак можна віднести: особливий тип тілесної організації, наявність душі, свідомість, суспільність, діяльність.

Людські чесноти – результат виявлення необхідних і загальних ознак стійких позитивних моральних якостей людини.

Менталітет (від нім. mentalitnet, від лат. mentis – напрям думок, душевний склад, душа, розум, мислення) – світосприймання, світовідчуття, бачення себе у світі, особливості прояву національного характеру, своєрідність вдачі, ставлення до навколишнього світу.

Мета «Методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» – підготовка майбутнього вчителя початкової школи до викладання навчальної дисципліни «Я у світі» відповідно до завдань освітньої галузі «Суспільствознавство» Державного стандарту початкової загальної освіти.

Метод навчання – це спосіб організації навчально-пізнавальної діяльності учня із наперед визначеними завданнями, рівнями пізнавальної активності, навчальними діями та передбачуваними результатами для досягнення дидактичних цілей.

Метод проблемного викладу використовується задля ознайомлення учнів зі способами, еталонами наукового пізнання (вчитель ставить перед учнями проблему і сам показує шлях її вирішення, розкриваючи суперечки, що виникають; подає зразок культури розгортання пізнавальних дій).

Мислення – процес пізнавальної діяльності людини, що характеризується узагальненим і опосередкованим відображенням дійсності.

Міжпредметна компетентність – здатність учня застосувати щодо міжпредметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і предметних галузей.

Мікроструктура (методична підструктура) уроку – внутрішня будова кожного етапу уроку, зобов’язує педагога планувати конкретні види діяльності з використанням адекватних методів, прийомів і засобів; розв’язання практичних і навчальних завдань під його керівництвом і самостійно.

Мова – система знаків, що слугує засобом людського спілкування та діяльності мислення, способом вираження самосвідомості, передачі від покоління до покоління й зберігання інформації; мова існує і реалізується через мовлення.

Моделювання – метод, який дає змогу сприймати предмет як певну структуру, зафіксовану у спрощеному вигляді. Означений метод дає можливість учневі контролювати себе за способом дії.

Мораль (від лат. *moralis* – моральний, від *moris* – звичай) – одна з форм суспільної свідомості; система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей.

Мотивація – система усіх видів спонукань особистості (потреби, мотиви, інтереси, цілі, установки, ідеали), які регулюють поведінку та діяльність людини.

Мотиви навчання (від фр. *motif*, від лат. *moveo* – рухаю) – внутрішні психічні сили (рушії), які стимулюють пізнавальну діяльність людини.

Навички – застосування знань на практиці, що здійснюється на рівні автоматизованих дій через багаторазові повторення.

Навчальний план – документ, який визначає склад навчальних предметів, що вивчаються в навчальному закладі, порядок (послідовність) їх вивчення і кількість навчальних годин, що відводяться на вивчення кожного предмета в рік, тиждень; тривалість навчального року, канікул.

Навчання – спеціально організований, цілеспрямований і керований процес взаємодії педагогів і учнів, спрямований на засвоєння знань, умінь, навичок, формування світогляду, розвиток розумових сил і потенційних можливостей учнів, закріплення навичок самоосвіти відповідно до поставлених цілей.

Наочні методи – способи наочно-чуттєвого ознайомлення учнів із різними предметами, явищами, процесами навколишньої дійсності в їх натуральному вигляді або в символічному зображенні за допомогою наочних посібників і технічних засобів.

Обдарованість – сукупність здібностей, що зумовлюють особливо успішну діяльність людини в одній чи кількох сферах, які вирізняють її серед інших людей, що виконують ту ж діяльність у тих же умовах.

Обов'язок – парна категорія з правом, тому що слугує засобом забезпечення прав.

Онтогенез – розвиток живих істот у процесі їх індивідуального життя, що полягає у змінах, які носять закономірний, послідовний, прогресивний характер, як рух від нижчих до вищих рівнів життєдіяльності, її структурне та функціональне вдосконалення.

Основні права людини – гарантована законом міра свободи і (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування і розвиток та закріплена у вигляді міжнародного стандарту як загальна і рівна для усіх людей.

Особистісно зорієнтований підхід – в його основі лежить орієнтація на становлення особистості, здатної орієнтуватися в умовах соціуму, визначати мету своєї діяльності, планувати та добирати адекватні засоби досягнення цілей, здійснювати реалізацію діяльності

та нести відповідальність за її наслідки перед собою та перед соціумом, самотійно приймати рішення;

Особистість – людина як суб'єкт соціальних відносин та свідомої діяльності; це поняття фіксує лише соціальне в людині, охоплює сукупність всіх соціальних ролей людини, всіх суспільних відносин, найважливішими з яких є ставлення до суспільного обов'язку, моральних норм.

Пам'ять – здатність організму зберігати й відтворювати інформацію про зовнішній світ та про свій внутрішній стан для подальшого її використання у процесі життєдіяльності.

Переконання – система усвідомлених потреб особистості, що спонукає її діяти у відповідності зі своїми поглядами, світоглядом, знаннями.

Підручник – навчальна книга, в якій розкривається зміст навчального матеріалу з певної дисципліни відповідно до вимог чинної програми.

Пізнавальна готовність дитини до шкільного навчання – готовність до шкільного навчання з боку інтелектуального розвитку дитини, що полягає в рівні розвитку пізнавальних процесів, у якісних особливостях дитячого мислення (вміння виокремлювати істотне; порівнювати, бачити подібне й відмінне; міркувати, знаходити причини явищ, робити висновки).

Позакласна робота – різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, організована в позаурочний час педагогічним колективом школи та охоплює різні за змістом, метою, методами, формами, засобами і способами керівництва заняття.

Позаурочна навчально-пізнавальна діяльність молодших школярів здійснюється в позаурочний час та є обов'язковою для кожного учня.

Поняття – множина визначень, сукупність багатьох суттєвих відношень у предметі.

Порівняння – логічний прийом співставлення предметів з метою встановлення їх схожості та відмінності.

Потреба – стан нужди, що виражає залежність організму від конкретних умов існування, і виступає джерелом його активності .

Пояснення – словесний метод навчання, основне завдання якого полягає в тлумаченні окремих понять, явищ, істотних властивостей досліджуваного об'єкта та в розкритті причиново-наслідкових зв'язків у розвитку об'єктів навколишньої дійсності.

Правова держава – тип держави, основними ознаками якої є верховенство закону, поділ влади, правовий захист особи, юридична рівність громадянина й держави.

Прагнення – це мотиви поведінки, у яких виявляється потреба людини в таких умовах існування й розвитку, що безпосередньо відсутні, але можуть бути створені у результаті діяльності.

Практична робота – метод навчання, спрямований на поглиблення і закріплення теоретичних знань та перевірку наукових висновків.

Практичні методи охоплюють різні види діяльності учнів і спрямовані на засвоєння нових знань та формування вмінь та навичок застосовувати знання в стандартних чи змінених умовах із метою досягнення їх вищого рівня.

Предмет вивчення «Методики навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»» – процес викладання предмета «Я у світі» у початковій школі.

Предметна компетентність – освоєний учнями у процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності,

пов'язаної з набуттям нового знання, його перетворенням і застосуванням.

Приєм навчання («методичний прийом») – складова частина або окрема сторона методу, спрямована на вирішення конкретного завдання; окрема дія, крок в реалізації методу.

Приклад – метод виховання, який передбачає організацію взірця для наслідування з метою оптимізації процесу соціального успадкування.

Принципи (дидактичні) – основні положення, що визначають зміст, організаційні форми і методи навчального процесу відповідно до його загальних цілей та закономірностей.

Провідна діяльність – діяльність, в якій формуються основні особистісні новоутворення, відбувається перебудова психічних процесів і виникають нові види діяльності.

Програма навчальна – нормативний документ, у якому подано характеристику змісту навчального матеріалу із визначенням розділів, тем, орієнтовної кількості годин на їх вивчення.

Проектування – метод, в основу якого покладено створення проєкту – результату колективної або індивідуальної творчо-пошукової діяльності, що отримується при розв'язанні тієї чи іншої проблеми. Цей результат можна побачити, осмислити, застосувати на практиці.

Психіка – це властивість високоорганізованої матерії, що є особливою формою відображення суб'єктом об'єктивної реальності.

Репродуктивний метод навчання – метод, що сприяє формуванню вмінь та навичок в учнів, оскільки передбачає багаторазове повторення способу діяльності за завданням та зразком вчителя.

Режим дня – обґрунтований розподіл у часі та правильна послідовність задоволення основних фізіологічних потреб дитини уві сні, годуванні й активності.

Рефлексія – один з механізмів взаєморозуміння, що полягає в усвідомленні людиною того, як вона сприймається партнером у спілкуванні.

Рід – групи кровних родичів, що ведуть своє походження по одній лінії, усвідомлюють себе нащадками спільного предка, мають спільне родове ім'я.

Робота з підручником і книгою – багатофункціональний метод словесної групи, що полягає в опрацюванні літератури різних видів і спрямований на формування нових знань, їх закріплення, вироблення вмінь і навичок та реалізацію контрольної-корекційної функції в умовах урочного та позаурочного навчання.

Родовід – це рід з усіма родичами та свояками

Розвивальне навчання (РН) – спрямованість принципів, методів і прийомів навчання на досягнення найбільшої ефективності розвитку пізнавальних можливостей дитини: сприймання, мислення, пам'яті, уяви тощо. РН формує мислительні здібності, самостійність, інтерес до навчання, удосконалює різні форми сприйняття.

Розповідь – монологічний виклад навчального матеріалу, який використовують для послідовного та емоційного повідомлення знань.

Роль – суспільно прийнятий спосіб поведінки людей у різних ситуаціях

Рушійні сили психічного розвитку – внутрішні суперечності, що спонукають людину до активності, спрямованої на їх подолання.

Рушійна сила навчального процесу – результат суперечностей між пізнавальними й практичними завданнями, з одного боку, а з іншого – наявним рівнем знань, умінь і навичок.

Самовиховання – систематизована та цілеспрямована діяльність особистості, спрямована на формування й удосконалення її позитивних якостей та подолання негативних.

Саморозвиток – розумовий або фізичний розвиток людини, якого вона досягає самотійними заняттями, вправами; розвиток когось, чого-небудь власними силами, без впливу, сприяння яких-небудь зовнішніх сил; те саме, що саморух.

Самосвідомість – один із проявів свідомості як відокремлення себе («Я») від об'єктивного світу («не Я»); усвідомлення, оцінка людиною себе, свого місця у світі, своїх інтересів, знань, переживань, поведінки тощо.

Світогляд – сукупність переконань особистості, формування якого складає важливе завдання навчання і виховання; у загальних рисах утворюється до кінця шкільного віку.

Сензитивний період – специфічний для кожної психічної властивості віковий інтервал, коли вона розвивається найбільш інтенсивно.

Сенсорні еталони – психічні образи, що містять уявлення про чуттєво сприймані властивості об'єктів; формуються у дитини з трьох років.

Символ – образ, що є представником інших образів, змістів, відношень.

Синтез (від лат. *synthesis* – з'єднання) – мисленнєве поєднання частин предмета, розчленованого аналізом, у єдине ціле. Синтез, як засіб формування поняття, протилежний аналізу.

Сім'я – це заснована на шлюбі чи кровно-родинних зв'язках мала соціальна група, члени якої пов'язані спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю, соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення.

Словесні методи (бесіда, розповідь, пояснення, лекції, інструктаж, робота з книгою, навчальна дискусія, диспут тощо) характеризуються тим, що інформацію для засвоєння учень отримує вербальними засобами, тобто через усне або друковане слово.

Совість – категорія етики, що характеризує здатність людини здійснювати контроль за власною діяльністю, давати об'єктивну оцінку своїм діям.

Соціальна компетентність – це набута здатність особистості гнучко орієнтуватися у мінливих соціальних умовах та ефективно взаємодіяти із соціальним середовищем.

Спілкування – процес взаємозв'язку та взаємодії суспільних суб'єктів, в якому відбувається обмін діяльністю, досвідом, інформацією, здібностями, здатностями, вміннями, навичками, результатами діяльності.

Спадковість – здатність біологічних організмів передавати своєму потомству певні задатки.

Спостереження – наочний метод навчання, який передбачає тривале цілеспрямоване сприймання об'єктів чи явищ із фіксацією змін, які в них відбуваються, і виявлення на цій основі внутрішніх зв'язків і залежностей, розкриття сутності явищ.

Сприймання – психічний процес відображення в мозку людини предметів та явищ у цілому, у сукупності всіх їх якостей та властивостей при безпосередній дії подразників на аналізатори.

Спрямованість особистості – моральна, етична характеристика особистості, яка виявляється у реальному змісті суспільної поведінки й визначається змістом мотивів, що домінують.

Стиль авторитарний (від фр. *autoritaire* – владний, лат. *auctoritas* – влада, вплив) – стиль спілкування, що ґрунтується на беззаперечному підкоренні окремої людини або колективу владній особистості.

Стиль демократичний (від гр. *demokratia* – влада народу, народовладдя) – врахування думки й волі колективу в організації життєдіяльності вихованців.

Стиль ліберальний (від лат. *liberalis* – вільний) – безпринципне байдуже ставлення до негативних дій вихованців, потурання учням.

Структура процесу уміння – низка взаємопов'язаних і взаємозумовлених компонентів: сприймання (безпосереднє, опосередковане), розуміння (усвідомлення, осмислення, осяяння), запам'ятовування, узагальнення і систематизація, застосовування, дієва практика як поштовх до пізнання й критерій істинності здобутих знань.

Структура уроку – співвідношення компонентів уроку в їх певній послідовності та взаємозв'язку між собою.

Судження – думка чи форма мислення, у якій узагальнено відображаються зв'язки між предметами або їх властивостями.

Суспільство – це система взаємодії людей, що пов'язані між собою інтересами у сфері виробництва, обміну, споживання життєвих благ і встановлюють межі поведінки в спільних інтересах за допомогою соціальних норм.

Суспільствознавство – одна із освітніх галузей Державного стандарту початкової загальної освіти.

Сюжет – складова структури сюжетно-рольової гри, що визначається тим колом явищ дійсності, які знаходять відображення у грі.

Талант (від гр. *talanton* – вагомість, міра) – сукупність здібностей, які дають змогу отримувати продукт діяльності, що відрізняється новизною, високою досконалістю та суспільною значущістю.

Тести (від англ. test – випробування, дослідження) – система формалізованих завдань для виявлення рівня підготовленості учнів (студентів), оволодіння цими знаннями, уміннями, навичками.

Традуктивний (лат. Traductio – переміщення) метод – метод навчання, що передбачає рух від окремого до окремого, від одиничного до одиничного, від загального до загального через порівняння за ознаками подібності (аналогії) чи відмінності.

Увага – спрямованість і зосередженість свідомості, що передбачають підвищення рівня сенсорної, інтелектуальної та рухової активності індивіда.

Узагальнення (від лат. generalisatio) – мисленнєве виокремлення деяких властивостей предметів, або самих предметів у певний клас і формування поняття про них.

Уміння – здатність людини свідомо виконувати певну дію на основі знань, готовність застосувати знання у практичній діяльності на засадах свідомості.

Уміння вчитися – здатність ставити перед собою та розв’язувати завдання, які з часом ведуть до саморозвитку.

Урок – це динамічна і варіативна форма організації процесу цілеспрямованої взаємодії (діяльності і спілкування) певного складу вчителів і учнів, яка містить у собі зміст, форми, методи і засоби навчання, і, яка систематично використовується (в однакові відрізки часу) для вирішення завдань освіти, розвитку і виховання в процесі навчання.

Урок - екскурсія – форма навчального заняття, яке проводять в умовах виробництва, природи, музею з метою спостереження і вивчення учнями різних об’єктів, явищ дійсності, їх взаємозв’язків і взаємозалежностей.

Урок засвоєння нових знань – урок, важливим завданням якого є свідоме оволодіння учнями системою наукових понять, законів чи іншими формами знань, способами виконання дій.

Урок-проект – урок, якому характерна спрямованість навчально-пізнавальної діяльності школярів на результат – проект (в перекладі означає *здум, план*).

Урок узагальнення і систематизації знань – урок, основним завданням якого є впорядкування засвоєних на попередніх уроках теоретичних положень у систему.

Урок формування і вдосконалення вмінь і навичок – урок, що передбачає формування в учнів навчальних умінь і навичок, їх удосконалення й закріплення на основі виконання системи вправ.

Успіх – результат досягнення бажаної мети, прийнятої, визнаної й значущої для індивіда, переживання почуття радості після подолання труднощів.

Учіння – один з основних видів діяльності, коли дії людини скеровуються свідомою метою засвоїти певні знання, навички, вміння, форми поведінки; коли суб'єкт діє заради засвоєння нового досвіду.

Форма організації навчання – зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя й учнів, що здійснюється у встановленому порядку і в певному режимі.

Формування (від лат. *formo* – утворюю) – становлення людини як особистості, яке відбувається в результаті розвитку та виховання і має певні ознаки завершеності; процес становлення особистості людини в результаті об'єктивного впливу спадковості, середовища, цілеспрямованого виховання та власної активності особистості.

Фронтальна форма організації навчальної діяльності учнів передбачає спільну діяльність класу для реалізації навчальних завдань.

Характер особистості – сукупність індивідуально-своєрідних психічних властивостей, які виявляються у типових для даної особистості способах діяльності при типових обставинах і визначаються ставленням особистості до цих обставин.

Ціль – провідний компонент структури діяльності, що є образом майбутнього результату діяльності.

Цінності моральні загальнолюдські – набуті попередніми поколіннями незалежно від расової, національної чи релігійної приналежності морально-духовні надбання, які визначають основу поведінки й життєдіяльності окремої людини або певних спільнот.

Цінності моральні національні – історично зумовлені й створені певним етносом погляди, переконання, ідеали, традиції, звичаї, обряди, практичні дії, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, але відбивають певні національні прояви, своєрідність у поведінці та слугують основою соціальної діяльності людей окремої етнічної групи.

Частково-пошуковий метод слугує задля підготовки учнів до самостійного, цілісного вирішення пізнавальних проблем (учитель розчленовує проблемне завдання на підпроблеми, а учні здійснюють окремі кроки пошуку її розв'язання).

Честь – категорія етики, що характеризує особистість з позиції готовності відстояти, підтримати гідність, репутацію – свою особисту чи колективу, – членом якого вона є.

«Я»-психічне (душевне) включає психічні процеси, потреби, інтереси, мотиви, здібності, темперамент, душу, свідомість, самосвідомість людини.

«Я»-соціальне включає знання, уміння, навички, звички, характер, особистісні цінності, почуття, думки, загальнолюдські цінності, принципи, норми моралі.

«Я»-фізичне означає вроджені біологічні дані.

Навчальне видання

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ
«СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО»**

Навчально-методичний посібник

Укладач О. В. Лоюк

Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №2521 від 08.06.2006.

Тел. (04744) 4-67-77, 4-64-88, (067) 104-64-88, (093) 117-08-86
<https://vizavi-print.jimdofree.com>

E-mail: vizavi008@gmail.com